

“

MALİYE

ALANINDA ULUSLARARASI ARAŞTIRMA VE DEĞERLENDİRMELER

Aralık 2024

EDİTÖR

DOÇ. DR. İSMAİL GÜNEŞ

”

Genel Yayın Yönetmeni / Editor in Chief • C. Cansın Selin Temana

Kapak & İç Tasarım / Cover & Interior Design • Serüven Yayınevi

Birinci Basım / First Edition • © Aralık 2024

ISBN • 978-625-5955-55-5

© copyright

Bu kitabın yayın hakkı Serüven Yayınevi'ne aittir.

Kaynak gösterilmeden alıntı yapılamaz, izin almadan hiçbir yolla çoğaltılamaz.

The right to publish this book belongs to Serüven Publishing. Citation can not be shown without the source, reproduced in any way without permission.

Serüven Yayınevi / Serüven Publishing

Türkiye Adres / Turkey Address: Kızılay Mah. Fevzi Çakmak 1. Sokak

Ümit Apt No: 22/A Çankaya/ANKARA

Telefon / Phone: 05437675765

web: www.serüvenyayınevi.com

e-mail: serüvenyayınevi@gmail.com

Baskı & Cilt / Printing & Volume

Sertifika / Certificate No: 47083

MALİYE

Alanında Uluslararası Araştırma ve Değerlendirmeler

ARALIK 2024

EDİTÖR

DOÇ. DR. İSMAİL GÜNEŞ

İÇİNDEKİLER

BÖLÜM 1

AVRUPA YEŞİL MUTABAKATI VE YEŞİL DÖNÜŞÜMÜN FİNANSMAN
ARACI OLARAK DÖNGÜSEL VERGİLENDİRME

Neslihan YILMAZ..... 1

BÖLÜM 2

KÜRESELLEŞMENİN REFAH DEVLETİ ÜZERİNE ETKİLERİ

Mustafa TAŞIYAN 27

BÖLÜM 3

TEKNOFEODALİZM, SOSYAL MEDYA VE YENİ NESİL DEVLET
ANLAYIŞININ KAMU MALİYESİNE OLASI ETKİLERİ

S. Çağrı ESENER..... 45

BÖLÜM 4

TÜRKİYE’NİN SU KİTLİĞİ RİSKİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Bilal GÖDE..... 63

BÖLÜM 5

OECD ÜLKELERİNDE VE TÜRKİYE’DE SAĞLIK HARCAMALARININ
DEĞERLENDİRİLMESİ

Haluk EGELİ..... 83

Burcu USTA 83

BÖLÜM 6

TÜRKİYE GELİR VERGİSİ TARİFESİNİN VERGİ ADALETİ AÇISINDAN
DEĞERLENDİRİLMESİ

Bilal GÖDE..... 101

BÖLÜM 1

AVRUPA YEŞİL MUTABAKATI VE YEŞİL DÖNÜŞÜMÜN FİNANSMAN ARACI OLARAK DÖNGÜSEL VERGİLENDİRME

Neslihan YILMAZ¹

¹ Doç. Dr., Uşak Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Maliye Bölümü,
ORCID ID: 0000-0001-9350-9866.

GİRİŞ

Doğrusal ekonomi modeline dayalı üretimin süreçleri, yüksek düzeyde kirliliğe ve çevresel bozulmaya yol açmasının yanı sıra doğal kaynakların da tükenmesine sebep olmaktadır. Bu doğrultuda çevre vergilendirmesi, 2019 yılında açıklanan *Avrupa Yeşil Mutabakatı* hedeflerine ulaşmada ve sürdürülebilir, karbondan arındırılmış bir ekonomiye geçişi teşvik etmede önemli bir potansiyele sahiptir. Avrupa Komisyonu, iyi tasarlanmış vergi reformları ve doğru teşvik politikaları ile üretici ve tüketicilerin sürdürülebilir vergileme süreçlerine ulaşabileceğini ifade eder. Avrupa Birliği (AB)'nin dögüsel ekonomi eylem planı, ürünlerin yaşam döngüsü boyunca uygulanan kapsamlı bir vergilendirme çerçevesi sunar. AB Üye Devletlerinde sürdürülebilirliğin sağlanabilmesi amacıyla su, metaller ve mineraller, karbon ve diğer zararlı emisyonlar, kaynak kullanımı veya kirliliğe yönelik yeşil vergilendirme uygulamalarına yer verilmektedir.

Çevre vergileri genellikle çeşitlilik açısından daha sınırlıdır, esas olarak tüketim vergileri biçimindedir. Karbon vergisi gibi diğer olası çevresel vergilendirme yolları bu kapsamda değerlendirilmemektedir. Çevre vergileri, uluslararası alanda mevcut iklim değişikliği, küresel ısınma, sera gazı salınımı gibi ekolojik dengeyi bozucu etkisi olan pek çok olumsuz dışsallık ile mücadelede beklenen caydırıcı etkiyi sağlayamamaktadır. Doğrusal ekonominin yerini dögüsel ekonomik gelişim sürecine bırakmasıyla alternatif vergi araçlarının gelişimi desteklenirken dögüsel vergileme ile çevre vergilerinden farklı katkılar sağlanacağı öngörülmektedir. Üye Devletler hem kurumsal hem de mali yapıları açısından geliştirebildikleri vergi tedbirleri ölçütünde düzenlemelere yönelir. Özellikle vergi avantajları açısından çevre dostu teşvik mekanizmalarının güçlendirilmesi dögüsel vergilemeyi destekleyecek düzenlemeler arasındadır.

Üretim süreçlerinin çevreye duyarlı ve sürdürülebilir hedefler doğrultusunda gelişimi hedeflenmektedir. Doğrusal vergileme sürecinin yerini dögüsel vergileme sürecine bırakmasıyla birlikte geri ve ileri dönüşüm, ekosisteme yönelik vergi teşvik uygulamaları, sürdürülebilir kalkınma ve etkin kaynak tahsisini destekleyecek mekanizmalar önem kazanmıştır. Çalışmada Avrupa Yeşil Mutabakatı ve dögüsel ekonomi kavramı kapsamında çevresel (yeşil) ve dögüsel vergilendirme süreçleri, emek yerine kaynakların ve kirliliğin vergilendirilmesi ile dögüsel Katma Değer Vergisi uygulamaları yönüyle ele alınmaktadır. AB'de dögüsel vergilendirme, uluslararası işbirliği, vergi yönetimi ve yeniden dağıtım çerçevesinde incelenmiştir. Son kısımda dögüsel vergilendirmenin etkileri çevresel sürdürülebilirlik kapsamında değerlendirilmiştir.

1. AVRUPA YEŞİL MUTABAKATI VE DÖNGÜSEL EKONOMİ

Avrupa Komisyonu'ndan Avrupa Parlamentosu'na, Konsey'e, Avrupa Ekonomik ve Sosyal Komitesi ve Bölgeler Komitesi'ne yönelik 2015 yılında AB'de

döngüsel ekonomiye geçişi desteklemeyi amaçlayan bir *Döngüyü Kapatma - Döngüsel ekonomi için bir AB Eylem Planı*'nı yayınlamıştır. Ürünlerin, malzemelerin ve kaynakların değerinin mümkün olduğunca uzun süre ekonomide korunduğu ve atık üretiminin en aza indirildiği daha döngüsel bir ekonomiye geçiş, AB'nin sürdürülebilir, düşük karbonlu, kaynak açısından verimli ve rekabetçi bir ekonomi geliştirme çabalarına önemli bir katkıdır (EC: 2015: 1).

Geleneksel doğrusal al-yap-tüket-at yaklaşımının aksine döngüsel ekonomi, yenilenebilir veya geri dönüştürülebilir kaynakların payını artırarak, hammadde ve enerji tüketimini azaltarak ve aynı zamanda emisyonları ve malzeme kayıplarını keserek gezegensel sınırlara saygı göstermeyi amaçlar (Reichert vd., 2021: 5,7). Bu eylem planı kapsamında Komisyon, plastikler için bir yaşam döngüsü elde etmek amacıyla plastik atık üretimindeki artışın ve plastik atıkların çevreye zararlarının önlenmesi gerektiğini savunmaktadır.

Avrupa Plastik Stratejisi, plastiklerin ve plastik ürünlerin tasarımı ve üretiminin yeniden kullanım, onarım ve geri dönüşüm ihtiyaçlarına tam olarak saygı gösterdiği ve daha sürdürülebilir malzemelerin geliştirildiği ve teşvik edildiği döngüsel bir ekonomi kurmaya yönelik bir adımdır. Bazı plastik ürünlerin önemli olumsuz çevresel, sağlık ve ekonomik etkileri, bu olumsuz etkileri etkili bir şekilde azaltmak için belirli bir yasal çerçeve oluşturulmasını gerektirir (EP, 2018: 1).

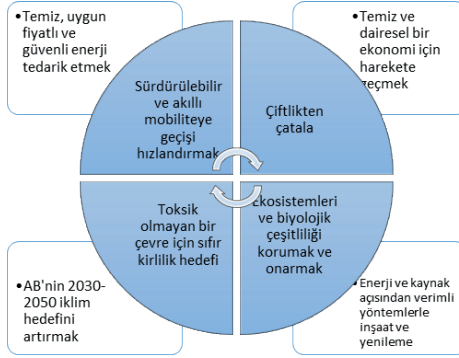
Avrupa Komisyonu 2018 yılında ise plastik pamuklu çubuklar, çatal, bıçak, tabaklar, pipetler ve içecek karıştırıcıları gibi tek kullanımlık plastik ürünlerin bazılarını yasaklamayı önermiştir. Uygulama AB'nin sürdürülebilir, düşük karbonlu, kaynak açısından verimli ve rekabetçi bir ekonomi geliştirme çabalarına önemli bir katkıdır (Powell, 2018: 5,6). Komisyon 2019 yılında yayınladığı direktifinde, plastiğin yüksek işlevselliği ve nispeten düşük maliyeti ile günlük yaşamda giderek daha yaygın hale gelmesi sebebiyle dikkat edilmesi gereken bazı tespitlere yer vermiştir.

Direktif, tek kullanımlık ürünler yerine sürdürülebilir ve toksik olmayan yeniden kullanılabilir ürünlere ve yeniden kullanım sistemlerine öncelik veren döngüsel yaklaşımları teşvik eder ve üretilen atık miktarını azaltmayı hedefler. Ayrıca söz konusu uygulamalar hayata geçirilebildiği ölçüde Birleşmiş Milletler (BM) Genel Kurulu tarafından 2015 yılında kabul edilen sürdürülebilir kalkınma amaçları için sürdürülebilir tüketim ve üretim modellerini sağlamaya katkıda bulunacağı düşünülmektedir (EP, 2018: 2). Bu çerçevede ürünlerin değerinin uzun süre korunması ve dolayısıyla daha az atık yönetimi ile rekabet edilebilir şartlar sunulurken, doğal kaynaklar ve çevre üzerinde de olumlu etkiler sağlanacaktır.

Avrupa Komisyonu, söz konusu uygulamaların döngüsel gelişiminin, çevresel vergilerin olumsuz yörüngesini tersine çevirmek için bir fırsat olduğunu savunur. Daha yeşil ve sürdürülebilir büyümeye geçişte vergilendirmenin

önemini ve mevcut vergilendirme sisteminin AB iklim hedefleriyle yeterince uyumlu olmadığını ifade eder. Beklenen vergi reformları öncelikle enerji vergilendirme ve karbon sınır ayarlamaya başlıklarında gelişim göstermektedir. Üye Devletlerin vergi sistemlerini, Yeşil Mutabakat ve döngüsel ekonomi modeliyle uyumlu hale getirebilmeleri için vergi yükünün, çevreye zararlı faaliyetlere kaydırılması gerekir. Mevcut sistemlerden farklı olarak, çevre, toplum veya ekonomi üzerinde zararlı etkisi olan faaliyetlere fiyat koyan bir vergi sistemine geçilmesi önerilir (Eboli vd., 2021: 4,5). Şekil 1’de Avrupa Yeşil Mutabakatı çerçevesine ve arka planında yer alan hedeflere yer verilmektedir. Buna göre, Anlaşmanın içeriğinde temiz, uygun fiyatlı ve güvenli enerji tedarik etmek; temiz ve döngüsel bir ekonomi için harekete geçmek eylemleri yer almaktadır.

Şekil 1: Avrupa Yeşil Mutabakatı Çerçevesi

Kaynak: EC, 2024a verilerinden yararlanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

Ayrıca AB'nin 2030-2050 iklim hedefini artırmak; enerji ve kaynak açısından verimli yöntemlerle inşaat ve yenileme temeline dayalı döngüsel adımlar oluşturulması son derece önemlidir. AB Komisyonu ayrıca 2023 yılında büyüyen e-atık sorununu ele almayı ve 2050 net sıfır hedeflerine ulaşmayı amaçlayan 'Onarım Hakkı' içerikli bir direktif önermiştir. Söz konusu düzenlemeye göre (EC, 2024b: 1);

- Bir ürünün değiştirmek yerine onarımını önceliklendiren yasal bir güvence ile tüketicilerin yalnızca onarım daha pahalıysa değiştirme talebinde bulunabilmesi,
- Onarımı tüketiciler için daha kolay ve daha erişilebilir hale getiren yeni haklar ve araçlar sunulması,
- Tüketicilerin üreticiler tarafından ürünlerin onarımını talep etme hakkının olması,
- Üreticilerin, onarım gereken ürünler hakkında tüketicileri bilgilendirme yükümlülüğü,
- Tüketicileri bölgelerindeki tamirci ve yenilenmiş ürün satıcılarıyla bu-

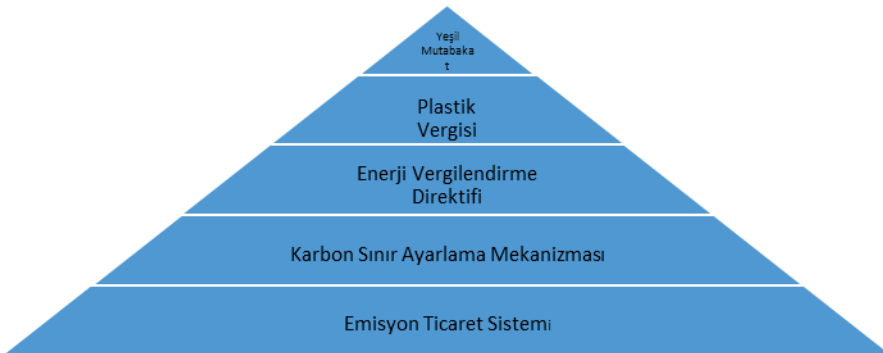
luşturan çevrimiçi bir ulusal onarım platformu oluşturulması,

- Tüketicilerin talep edebileceği, onarım hizmetlerinin koşulları ve fiyatı hakkında standartlaştırılmış bilgiler içeren bir Avrupa Onarım Bilgi Formu hazırlanması.

- Onarım hizmetleri için bir Avrupa kalite standardı belirlenmesi gerekmektedir.

Avrupa İklim Yasası, Avrupa Yeşil Mutabakatı'nda belirlenen hedefler için yasal bir temel sağlamakla birlikte Avrupa ekonomisinin 2050 yılına kadar net sıfır sera gazı emisyonu üreterek iklim açısından nötr hale gelmesi amaçlar. Anlaşma ayrıca, 1990'lı yıllara kıyasla 2030 yılına kadar net sera gazı emisyonlarını azaltma ara hedefini belirlemiştir. Komisyon küresel ısınmayı sınırlayacak şekilde emisyonları azaltmak için gerekli tüm önlemleri almayı kabul etmiştir. Ek olarak, 2030'a kadar Avrupa çevre politikasına rehberlik edecek olan 8. Çevre Eylem Programı, insan refahının ve refahının sağlıklı ekosistemlere bağlı olduğunu kabul ederek, iklim açısından nötr, kaynak açısından verimli bir ekonomiye geçişi hızlandırmayı hedeflemektedir (EC, 2023: 103). 2022 yılında Avrupa Komisyonu, AB pazarında ürünlerin döngüselliklerini artırmak için sürdürülebilir ürünler girişimi, ekotasarım yasalarında reform ve 2022-2024 yılları için Ekotasarım Çalışma Planı, Sürdürülebilir ve Döngüsel Tekstiller için Strateji, İnşaat Ürünleri Yönetmeliği'nin revizyonu için bir teklif ve tüketicilerin gücünü pekiştirmek için yeni kurallar dahil olmak üzere döngüsel ekonomiye geçişi hızlandırmayı amaçlayan bir dizi girişim yayınlamıştır. Şekil 2'de AB Yeşil Mutabakatı vergi önlemleri ve diğer müdahalelerine yer verilmektedir. Buna göre, Avrupa Yeşil Mutabakatı kapsamında sırasıyla plastik vergisi uygulaması, enerji vergilendirme direktifi, karbon sınır ayarlama mekanizması ve emisyon ticaret sistemi kademeli olarak önerilen tedbir ve müdahale başlıklarıdır. Avrupa direktiflerine göre, atık yönetimi için doğru yaklaşım, önleme, yeniden kullanım ve geri dönüşüm, enerji geri kazanımı ve nihai bertarafın hiyerarşisine dayanmaktadır.

Şekil 2: AB Yeşil Mutabakatı Vergi Önlemleri ve Diğer Müdahaleler

Kaynak: KPMG, 2021.

Atık yönetimine ilişkin çevre vergileri, farklı yaklaşımlar ve düzenleyici dağılım mekanizmaları ile bölgesel ve yerel düzeyde uygulanabilir. Ancak bu heterojen durum, Birlik genelinde pazar parçalanmasına ve ekonomik verimsizliğe de yol açabilmektedir (Andretta vd, 2018, 1). AB'nin iklim politikasının Üye Devletlerin ekonomik, sosyal ve politik istikrarını olumlu yönde etkilemesi beklenir. Ancak Yeşil Mutabakat ve BM İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi 'tek taraflı olanlar da dahil olmak üzere iklim değişikliğiyle mücadele için alınan önlemlerin keyfi veya haksız ayrımcılık veya uluslararası ticarete gizli bir kısıtlama aracı oluşturmaması gerektiği ifade edilir (Bochkarev, 2020: 6). Üye Devletlerin, geri dönüştürülmeyen plastik ambalaj atığı miktarına dayalı ulusal katkıları ile çevre koruma tedbirleri ve teşvikleri arasında tamamen döngüsel bir ekonomi modeline geçiş hedeflenmektedir. Birlik bütçesi, Yeşil Mutabakat perspektifinde artan önceliklerin karşılanabilmesi amacıyla önem kazanan temel bir araç haline gelmiştir (Comelli, 2024: 9,10).

Üye Devletlerin geliştirmesi beklenen bir diğer kavram da yeşil yatırımdır. *Yeşil yatırım* enerji dışı malların üretimini ve tüketimini önemli ölçüde azaltmadan sera gazı ve hava kirletici emisyonlarını azaltmak için gerekli yatırım olarak tanımlanır. Bu tanım kamusal ve özel yatırımları içermektedir. Bu kapsamda yeşil yatırım, düşük emisyonlu enerji tedariki, enerji verimliliği ve karbon yakalama ve hapsetme olmak üzere üç farklı bileşeni kapsar. Ayrıca iklim değişikliğinin azaltılması, iklim değişikliğine uyum, su ve deniz kaynaklarının sürdürülebilir kullanımı, döngüsel ekonomi, kirliliğin önlenmesi ve kontrolü ile sağlıklı bir ekosistem de son derece önemlidir. Kamu yatırımlarının yeşil karaktere sahip olması için, çevresel hedeflerden hiçbirine önemli ölçüde zarar vermemesi, asgari sosyal güvencelere uygun olarak gerçekleştirilmesi ve teknik tarama kriterlerine uyması gerekir (Pekanov ve Schratzenstaller, 2020: 14, 16).

Döngüsel ekonomi, CO2 emisyonlarını azaltmak, sürdürülebilir kalkınmayı ve kaynakların verimli tahsisini teşvik etmek amacıyla tasarlandığından, vergi perspektifinden en uygun değişken çevre vergilendirmesi olarak ifade edilir. Kirletici faaliyeti gerçekleştiren kişi (veya nihai tüketici) tarafından zararlı etkilerini önlemeye, ortadan kaldırmaya veya sınırlandırmaya yardımcı olmak amacıyla tercih edilir (Parente, 2024: 93). AB çevre politikası stratejisinde de olduğu gibi döngüsel ekonomi perspektifinden, çevre koruma stratejisi *kirleten öder* ilkesine dayanır. Döngüsel ekonomi, doğrusal üretim ve tüketim paradigmasında mevcut duruma kıyasla meydana gelen radikal değişimi ifade eder. Üretken sektörlerdeki iş modelleri ve faaliyetlerin, özellikle malların kullanım ömrü ve tüketim kalıpları üzerindeki değişimini inceler (Vence, ve López).

Döngüsel ekonomiye geçiş, çevreyi etkileyen üretim-tüketim sistemlerinde temel değişiklikleri içeren karmaşık bir süreçtir. Bunlara finansman mekanizmaları, tüketici davranışı, vergi politikası gibi hükümet müdahaleleri ve teknolojik, sosyal ve ticari yenilikler dahildir. Vergi yükünün bir kısmını

geleneksel kaynaklardan (örneğin, kişisel gelir vergileri veya sosyal güvenlik katkıları) çevreye zarar veren faaliyetlere kaydırmak doğrusaldan döngüsel bir ekonomik modele geçişi de hızlandırabilir. Çevre vergileri işgücü maliyetlerinde bir azalmaya yol açabilir ve böylece yeniden üretim ve onarım gibi işgücü yoğun faaliyetleri teşvik edebilir (EEA, 2016: 7,17). Döngüsel ekonomi, ekonomik faaliyetleri sınırlı kaynakların tüketiminden kademeli olarak ayırmayı gerektirir. Yenilenebilir enerji kaynaklarına geçişle desteklenen döngüsel model, ekonomik, doğal ve sosyal sermaye oluşturur ve temelde üç ilkeye dayanır. Bunlar; atıkları ve kirliliği ortadan kaldırılması, ürünleri ve malzemeleri kullanım sürekliliği ve doğal sistemlerin yenilenmesidir (Barrett ve Makale, 2019: 35).

Doğrusal ekonomi sürecinden döngüsel ekonomiye geçişle birlikte ülkelerin mevcut ekonomik yapılarında, kaynakların etkin kullanımına yönelik politikaların önemi artmıştır. Döngüsel ve dolayısıyla sürdürülebilir vergilendirmeyi destekleyici vergi sistemlerine yönelik reform uygulamaları Üye Devletler arası uyum sürecini hızlandırmaktadır. AB tarafından sistemsel olarak geçişi öngörülen döngüsel vergilendirme ile çevresel vergilendirmeden sağlanamayan katkının karşılanması beklenmektedir. Döngüsel ekonomi hedefleri ile atıkların vergilendirilmesi, yeniden kullanımı ve geri dönüşümünün teşvik edilmesi benzer gelişim gösteren süreçlerdir. Dolayısıyla söz konusu yeşil dönüşüm hedeflerine ulaşılabilmesi için başvurulabilecek finansman araçlarının başında vergilendirme gelmektedir.

2. ÇEVRESEL (YEŞİL) VE DÖNGÜSEL VERGİLENDİRME

Avrupa Yeşil Mutabakatı, vergi politikası ve teşvik mekanizması ile geniş tabanlı vergi reformları için özellikle fosil yakıtlara yönelik sübvansiyonları kaldırmayı, vergi yükünü emekten kirliliğe kaydırmayı ve sosyal sorunları çözüme kavuşturmayı hedefler. Bu çerçevede kamu yatırımları ile vergilendirmenin, yeşil önceliklere ve zararlı sübvansiyonlardan arınmaya yönlendirilmesini önerir. Avrupa Yeşil Mutabakatı ayrıca AB Üye Devletleri'ni “zarar vermeme” konusundaki yeşil yemine uymaya zorlar (EC, 2023: 103). Geleneksel çevre vergileri, esas olarak üretim zincirinin sonunda belirli ürünlerin zararlı tüketimini vergilendirmeye odaklanır ve önceki yaşam döngüsü aşamalarındaki dışsallıkları dikkate almaz. Ek olarak, vergilendirme düzeyi genellikle tüketim kararlarını değiştirmek için çok düşüktür. Ayrıca bu vergilerin çoğu yaygın olarak kullanılan alternatifleri ve ikameleri olmayan mallara uygulanmaktadır (Eboli vd., 2021: 8).

Çevresel veya yeşil vergiler genel olarak enerji, ulaşım, kirlilik ve kaynaklara uygulanan vergileri içerir. Enerji vergileri ise petrol ve dizel gibi ulaşımında kullanılan enerji ürünleri ile yakıt yağları, doğal gaz, kömür ve ısıtmada kullanılan elektrik gibi diğer amaçlar için uygulanan vergilerdir. AB, Üye Devletler düzeyinde yeşil vergilendirme girişimlerini, daha temiz enerjiye, sürdürülebi-

lir endüstriye geçişi teşvik ederek çevre politikası hedeflerine ulaşmayı amaçlar. Sosyal maliyetler için bir fiyat belirlenerek, karar alma süreçleri değiştirilerek, şirketler ve insanlar tarafından davranış değişiklikleri teşvik edilerek, kaynak israfının ve çevreye verilen zararın en aza indirilmesi hedeflenir. (EC, 2024: 1).

Kaynak, ürün ve atık vergilerine dayalı bir dögüsel ekonomi vergilendirme çerçevesi, kaynak çıkarma ve girdiden atık bertarafına kadar ürünlerin farklı yaşam döngüsü aşamalarını dikkate almaktadır. Çevre vergilerinin kaynak tasarrufları üzerindeki etkilerinin pratikte sınırlı olduğu ve dögüsel ekonomi için mali reformlar kapsamında daha öncelikli bir yaklaşımın gerekliliği savunulur. Bu kapsamda vergilendirme çerçevesi, ham madde kaynak vergisi, yeniden kullanım/onarım vergisi indirimi ve atık hiyerarşisi vergilerini içerir. Bir diğer bakış açısıyla dögüsel vergilendirme, çevre vergilendirmesine bir alternatif olarak sunulmaktadır (EEB, 2022: 1). Dolayısıyla dögüsel vergilendirmenin çevre vergilendirmesine göre Yeşil Mutabakat önceliklerine yönelik daha fazla gelişim gösterdiği savunulur.

Çevresel vergiler, tanımı gereği toplumun azaltılmasını istediği çevreye zarar veren bir faaliyet veya kirleticiyeye uygulanan bir vergidir. Bu tür vergiler genellikle aşağıdaki nedenlerden biri veya birkaçı için getirilir (Powell, 2018: 7):

- tüketicilerin, vatandaşların veya işletmelerin davranışlarını değiştirmek,
- kirleticilerin neden olduğu hasarı içselleştirmek; çevresel hasarla ilişkili ekonomik maliyetleri, bu maliyetlere neden olan faaliyetin mali tabanına taşımak. Çevresel hasarın maliyetlerini toplumun tamamı tarafından karşılanmak yerine, buna neden olanlara yeniden dağılımı,
- devam eden zarar verici faaliyeti vergilendirerek kamu harcamaları için gelir elde etmek.

Bu bağlamda yeşil vergilendirme önlemlerinin çevrenin korunmasına yönelik davranışları teşvik etmeyi ve çevre kirliliğine yol açan davranışları caydırmayı hedeflediği gözlenmektedir. Ancak, yeşil vergilendirme önlemlerinin yanı sıra, ihlallere yönelik yaptırımlar ile sınırlamalar, yasaklar ve kontroller gibi müdahale politikaları ve kontrol araçları da geliştirilebilir (Parente, 2024: 93). Dögüsel vergilendirme modeli doğrusal vergilendirmeden farklı olarak üretim faktörlerinin nispeten daha yüksek vergilendirilmesiyle ilgilidir. Bu tür vergiler, tüketici için ürünün nihai fiyatı üzerinde etkiye sahiptir. Dögüsel bir vergi sistemi, tüm etkenlerin doğrusal bir modele uymak yerine dögüsellik ilkelerine göre hareket etmesini gerektirecektir (Eboli vd., 2021: 8).

Dögüsel vergilendirme çerçevesi, bir ürünün yaşam döngüsü aşamalarının her birini farklı bir politika müdahalesiyle hedefleyen kapsamlı bir mali politika yaklaşımı oluşturur. Çerçeve üç yaşam döngüsü aşamasını içerir. Bunlardan ilki üretim, ikincisi ürün kullanımı ve üçüncüsü ise atık yö-

netimidir. Her aşama için, istenen kaynak verimliliği sonucunu daha doğru bir şekilde yansıtmak için farklı bir vergilendirme yaklaşımı kullanılır. Yaşam döngüsünün üretim aşamasında, doğal bir ham madde kaynak vergisi önerilir. Ham madde kaynak vergileri, ham maddenin çıkarılması aşamasında, ilk endüstriyel kullanımda malzemenin girişinde ve gömülü malzeme içeriğine sahip ürünlerin nihai tüketim aşamasında olmak üzere üretim sürecinin farklı aşamalarında uygulanabilir (Milios, 2021: 480). Tablo 1’de vergi türlerine göre ürün yaşam döngüsüne yer verilmektedir.

Tablo 1: Vergi Türlerine Göre Ürün Yaşam Döngüsü

Ürün Yaşam Döngüsü	Vergi türleri
Malzeme ve üretim	Kaynak vergileri: Bakir malzemenin çıkarılmasını cezalandırır. Vergi indirimi: Geri dönüştürülmüş veya yenilenebilir içeriği teşvik eder.
Satın Alma	Kaynak vergileri: Satın alma aşamasını dolaylı olarak etkiler. Ürün vergileri: Belirli ürünlerin satın alınmasını caydırır. Vergi indirimi: Belirli ürünlerin satın alınmasını teşvik eder.
Kullanım	Ürün vergileri: Belirli ürünlerin kullanımını caydırır. Vergi indirimi: Belirli ürünlerin kullanımını teşvik eder. Atık vergileri: Atık yönetim ücreti ikinci el ürün için değil yeni ürün için ödenir.
Kullanım ömrü sonu	Kaynak vergisi: Kaynak vergisi, ikincil hammadde üretmek için geri dönüşümü dolaylı olarak teşvik edebilir. Vergi indirimi: Onarım/yeniden üretimi teşvik eder. Atık vergileri: Atık yönetim vergileri uygun bertaraf yollarını, depolama veya yakma yerine geri dönüşümü teşvik edebilir.

Kaynak: EEB, 2022: 16.

Buna göre ürün yaşam döngüsünün vergilendirilmesi, artan enerji kullanımına ve malzemelerin verimsiz kullanımına ve özellikle elektronik, piller, araçlar, ambalajlama, plastikler, tekstil, inşaat, binalar, gıda, su ve besinler gibi kaynak yoğun sektörlerle ilgili olarak ortaya çıkan atık sorununa yönelik geliştirilmiş bir çözüm önerisidir. Dolayısıyla döngüsel vergilendirme, dışsallıkları ve aşırı tüketimi sınırlayarak olumlu faaliyetleri teşvik etmek üzerine geliştirilmiş bir süreçtir. Gelir etkisi açısından değerlendirildiğinde, yeşil vergilendirme yaklaşımından farklılık gösterir. Döngüsel vergilendirmenin gelişim süreci öncelikle mali olmayan amaçlarla dayandırılmaktadır.

Komisyounun 2018 yılında yayınladığı Birlik vergi politikaları değerlendirme sonuçlarına göre, atık ve kaynak yönetimi Üye Devletlerinin çevresel hedeflere ulaşmak için vergiler de dahil olmak üzere fiyatlandırma araçlarını genellikle bir politika aracı olarak kullandığı politika alanlarından biridir. Çok Yıllı Mali Çerçeve önerileri kapsamında Komisyon, yeni öz kaynaklar sepetinin bir parçası olarak geri dönüştürülmemiş plastik ambalaj atığı miktarı üzerinden hesaplanan ulusal bir katkı önermektedir. Vergilendirmenin Üye

Devletlerin AB düzeyinde belirlenen hedeflere ulaşmaları için bir politika aracı olarak önemine vurgu yapmaktadır. Avrupa Komisyonu'nun *Döngüsel Ekonomi Stratejisi*, Üye Devletleri ürün fiyatlarının çevresel maliyetleri daha iyi yansıtmasını sağlamak için vergilendirme gibi ekonomik araçlar kullanmaya teşvik eder.

Ayrıca *Plastikler İçin Avrupa Stratejisi*, vergilerin ve ücretlerin, depolama ve yakmanın çevresel maliyetlerini içselleştirmek için bir politika aracı olarak potansiyelini vurgular ve bu atık yönetimi uygulamalarından uzaklaşmak için teşvikler sağlar. Üye Devletler tarafından uygulanan vergi politikaları arasında, depolama veya yakma gibi daha çevre dostu atık bertaraf biçimlerine uygulanan vergiler ve genellikle plastik torbalar gibi tek kullanımlık ürünlerin kullanımını caydırmak için belirli ürünlerle ilgili vergiler yer alır. Üye Devletler, genellikle tek kullanımlık plastik poşetleri hedef alarak plastik poşetlere vergi veya ücretler uygulamaya başlamıştır. Buna ek olarak, birkaç Üye Devlet, diğer tek kullanımlık ambalaj biçimlerine de vergi uygulamaktadır (EC, 2018: 36). Avrupa Komisyonu 2022 yılında Avrupa Yeşil Mutabakatı'nın bir parçası olarak bir dizi önlem talep etmiştir. Bu kapsamda AB pazarındaki malları, günlük kullanımdan, yeniden kullanıma ve kullanım ömrünün sonuna kadar tüm yaşam döngüleri boyunca daha dayanıklı, çevre dostu, döngüsel ve verimli hale getirmeyi amaçlar.

Döngüsel vergilendirme için gerekenler ise şöyle sıralanmaktadır (EEB, 2022: 12):

- Mevcut çevre vergilerinin dışsallıkların gerçek fiyatlarını içerecek ve ekonomik aktörlerin, üretimin ve tüketimin davranışlarında etkili bir değişiklik sağlayacak şekilde yeniden yapılandırılması;
- Malların faydalı ömrünün mümkün olduğunca uzatılmasının teşvik edilmesi;
- Geri dönüşümün teşvik edilmesi;
- Emek vergilerinden kaynak kullanımına yönelik vergilere geçilmesi;
- Tüketicileri istenen davranışa yönlendirmek için liyakat ve liyakatsızlık kavramlarının daha fazla kullanılması.

Çevresel vergilendirme bazı dışsallıkları azaltma ve ekonomik davranışları değiştirme konusunda daha kısıtlı kalırken döngüsel ekonominin temel yapısını doğrudan bu hedefler oluşturmaktadır. Dolayısıyla döngüsel vergilendirme, ülkelerin ekonomik yapılarında daha belirgin değişikliklere katkıda bulunmayı, çevre sorunlarına duyarlı bir ekonomik sistem elde etmek için toplumsal davranış kalıplarının değiştirilmesini amaçlar. Bu bağlamda döngüsel vergilendirme, dışsallıkların içselleştirilmesinin yanı sıra kaynakların etkin yönetimi ve tüketimini azaltmaya odaklanan bir yaklaşımdır. Bir yandan doğal

kaynakları korumaya diğer yandan etkili atık yönetimi ve kirliliği ortadan kaldırmaya yönelik teşvikler sağlayan bir vergilendirme şekli olarak ifade edilir.

2.1. Emek Yerine Kaynakların ve Kirliliğin Vergilendirilmesi

Yeşil bütçeleme açısından değerlendirildiğinde çevre vergilendirmesi ve yeşil tedarik, sürdürülebilirlik ve yeşil kamu yatırımlarını güçlendirmek açısından önemlidir. Yeşil vergilendirmeyi tasarlamak ve etkisini modellemek yeşil bütçeleme konusunda AB direktiflerini uygulamakla yakından ilişkilidir. Bu kapsamda Üye Devletler için sürdürülebilir bir eylem planı geliştirilmesi önerilir (EC, 2024: 1). Döngüsel vergilendirme, belirli toplumsal hedeflere ulaşmanın etkili ve verimli bir yoldur. Bu sebeple mali sistemlerin güncellenmesi, vergi tabanının emekten doğal kaynak tüketimi ve kirliliğe kaydırılması, çevreye zarar veren faaliyetlere yönelik sübvansiyonların sonlandırılması ve kaynak verimliliği ilkelerinin uygulanması savunulmaktadır.

Döngüsel vergilendirme, dış maliyetleri içselleştirme hedefinin ötesinde, kaynakların çıkarılmasını, üretimini ve tüketimini azaltmaya odaklanan, maddi değerleri koruyan ve atık kirliliğini ortadan kaldırmak için teşvikler sağlayan bir vergilendirme süreci olarak ifade edilir. Bu yönüyle çevre vergilendirmesine göre genelden özele bir dönüşüm söz konusudur. Dolayısıyla çevre vergilerinden farklı olarak vergilemeyi belirli toplumsal hedeflere ulaştırıcı etkili ve verimli araçlardan biridir (EEB, 2022: 1). AB Üye Devletlerinin vergi politikaları, Avrupa Yeşil Mutabakatı hedefleriyle tam olarak uyumlu olmamakla birlikte uyumlaştırma süreçleri ülkelerin politika öncelikleri çerçevesinde devam etmektedir.

Mali sistemler genellikle doğrusal al-yap-tüket ekonomisini desteklemeye yönelik mali teşvikleri kapsar. AB Üye Devletlerinde ortalama vergi yükünün yarısından fazlasının emek üzerinde olduğu çevresel vergilerin payının ise oransal olarak düşük olduğu dikkat çekmektedir. Bu durum su, hava ve toprak kirliliğinin yanı sıra atık, metal ve mineral kullanımı ve karbon emisyonunun nispeten vergisiz kalması anlamına gelir. AB Kurucu Antlaşmalarında yer alan kirleten öder ilkesi tutarlı bir biçimde uygulanamamaktadır. Onarım, yeniden kullanım, geri dönüşüm ve yeniden tasarım gibi döngüsel faaliyetler emek yoğun faaliyetlerdir ve emek üzerindeki yüksek vergi yükü döngüsellğe bir engeldir (Eboli vd., 2021: 9).

Avrupa Çevre Ajansı, vergi yükünün emek üzerinden alınan geleneksel vergilerden kaynak kullanımı veya kirlilik gibi çevreye zarar veren faaliyetlere kaydırıldığı ulusal vergi sisteminin reformlarının gerekliliğine vurgu yapmaktadır. Vergilendirmenin, emek veya sermaye başlıklardan kirlilik ve kaynak tüketimine kaydırılmasını savunur (Ekins vd., 2012: 2). Üye Devletler açısından değerlendirildiğinde, düzenlemelerin genel olarak çevre vergilerine yönelik uygulamaları içerdiği dikkat çekmekte ve vergi kaymasını önlemeye yönelik tedbirlerin daha sınırlı olduğu gözlenmektedir.

2.2. Döngüsel Katma Değer Vergisi

Avrupa Parlamentosu 2023 yılında *Geri Dönüşüm üzerine bir Katma Değer Vergisi (KDV) Direktifi* yayınlamıştır. Bu kapsamda geri dönüşüm ve döngüsel ekonomiye geçişin, sürdürülebilir iş uygulamalarını teşvik edebileceği ve AB'nin çevresel hedeflerine önemli ölçüde katkıda bulunabileceği ileri sürülmüştür. Geri dönüşümü ve döngüsel ekonominin geri dönüştürülmüş veya geri dönüştürülebilir ürünler için KDV oranının düşürülmesi gibi mali önlemler desteklenebileceği savunulur (EP: 2023: 1). Vergi politikası açısından KDV, tüketiciler ve işletmeler arasında davranış değişikliğini yönlendirmek için önemli bir araçtır. AB, tüketim kalıplarının çevresel hedeflerine ulaşmak için daha sürdürülebilir hedeflere yönelmesi gerektiği düşüncesiyle KDV mekanizmasını yeşil politika hedefleriyle uyumlu hale getirmeyi amaçlar.

Nihai ürün yaşam döngüsünün sonunda değersiz bir atık haline geldiğinden döngüsel ekonomide ürünler, unsurlar ve malzemeler farklı ekonomik döngülerde dolaşır. Bu durum varlıkların ekonomik değerinin korunmasının da vergilendirilmesi anlamına gelirken, yeni bir değer üretilmez. Bu nedenle, döngüsel geçiş, yalnızca yeni oluşacak katma değeri vergilendirmek amacıyla KDV mekanizmasının değiştirilmesini gerektirir. Ürün ve malzemelerin ömrünü uzatan döngüsel faaliyetleri teşvik etmek için KDV muafiyeti, sıfır oran veya asgari oran getirilmesi önerilir. Yeni bir ürünün satın alınması sırasında vergi zaten bir kez ödendiğinden, kullanılmış, ikinci el ürünlerin KDV'den muaf tutulması önerilebilir. Onarım, emek yoğun bir faaliyettir ve KDV indrimi, onarım hizmetlerini tüketiciler için daha uygun fiyatlı hale getirmeyi ve ürünün ömrünü uzatmayı amaçlamaktadır (Eboli vd., 2021: 9).

Bu kapsamda yenilenebilir enerji, elektrikli araçlar, enerji tasarruflu cihazlar ve sürdürülebilir gıda ürünleri gibi çevre dostu mal ve hizmetlerdeki KDV oranlarını düşürerek AB, tüketicileri daha yeşil seçimler yapmaya teşvik eder. Tersine, fosil yakıtlar veya tek kullanımlık plastikler gibi çevreye zararlı mal ve faaliyetlerdeki daha yüksek KDV oranları bunların kullanımını caydırabilir. Bu ikili yaklaşım, kirletici faaliyetlerin maliyetini artırırken sürdürülebilir seçenekleri finansal olarak daha cazip hale getirmeyi ve böylece döngüsel, düşük karbonlu bir ekonomiye geçişi teşvik etmeyi amaçlar. Üye Devletlere sürdürülebilirliği ve çevre korumasını destekleyen daha geniş bir mal ve hizmet yelpazesine indirimli KDV oranları uygulamak için daha fazla özgürlük tanınmıştır. Gözden geçirilmiş KDV Direktifi uyarınca, üye devletler artık geri dönüşüm ve onarımlar gibi çevre dostu hizmetlerde KDV indirimine izin vermekte ve bu da ürünlerin ömrünü uzatıp, kaynak tüketimini azaltarak döngüsel ekonomiyi desteklemektedir (Caragher, 2024: 1). Daha önce, AB düzenlemeleri hangi ürünlerin indirimli KDV oranlarından yararlanabileceğini sıkı bir şekilde kontrol ederken, 2022 yılında revize edilen direktif ile Üye Devletlerin yeşil Mutabakat hedefleri açısından önem taşıyan ürün ve hizmetlere KDV indrimi uygulama serbestisi verilmiştir.

3. AB DÖNGÜSEL VERGİLENDİRME SÜRECİ

Genel olarak çevre vergileri, tüm Üye Devletlerin vergilerden ve sosyal katkılardan elde ettiği gelirin küçük bir kısmını oluşturur. Toplam çevre vergilerinin dörtte üçünden fazlası enerji vergileri, çok azı kirlilik veya kaynak kullanımı vergileridir. Dolayısıyla döngüsel ekonomiye tutarlı faaliyetleri teşvik ederek malzeme tüketimini ve ilgili somut emisyonları azaltmak için vergiletmeyi bir politika aracı olarak kullanmak, etkili iklim eylemi için bir öncelik olmalıdır (EEB, 2022: 1). Politika yapımcıların döngüsel vergileendirme sürecine ilişkin aldıkları kararlar, kavramın döngüsel ekonomiye geçişi teşvik etmesi açısından önemlidir. Tablo 2’de döngüsel vergi tasarımı önerilerine yer verilmektedir.

Tablo 2: Döngüsel Vergi Tasarımı Önerileri

Bileşen	Öneri
Vergi Oranı	Yeni doğrusal ürünlerin satın alınması döngüsel alternatiflere göre daha pahalı hale getirilebilir
	Döngüsel vergiden elde edilen gelirin (bir kısmı) döngüsel çözümlere ve altyapılara yatırım yapmak için kullanılabilir
	Piyasanın tepki vermesi için zaman tanındığında vergi oranı ayarlanabilir
	Zaman içinde vergi oranı artırılabilir
	Boşluklardan ve olumsuz davranışlardan (istisnalar) kaçınılmalıdır
Paydaş Desteği ve İletişimi	Döngüsel verginin gerekçesi ve faydaları anlatılabilir
	Vergi uygulanma tarihinden önce duyurulmalıdır
	Alternatiflerin veya ikamelerin kullanılabilirliği sağlanarak, alternatif tüketim modelleri güçlendirilebilir
	Finansman sağlanması da dahil olmak üzere uygun izleme ve yaptırım sağlanabilir
Uyumluluk, İzleme ve Uygulama	Aksi davranışları önlemek için destekleyici altyapı sağlanabilir
	Cezaların caydırıcı olması gerekir
Gelirlerin Kullanımı ve Sistemsel Vergi Değişimi	Merkezi yönetim genel bütçesinde kullanılabilir
	Vergi yükü emekten kirliliğe ve kaynaklara aktarılabilir
	Ar-Ge ve/veya altyapı yoluyla döngüsellüğün ilerlemesine yatırım yapılabilir
	Olumsuz dışsalıkların etkileri azaltılabilir

Kaynak: EEB, 2022: 40.

Tabloya göre vergi oranı; paydaş desteği ve iletişimi; uyumluluk, izleme ve uygulama; gelirlerin kullanımı ve sistemsel vergi değişimi; döngüsel vergi tasarımının bileşenlerini oluşturmaktadır. Yeni doğrusal ürünlerin satın alınması döngüsel alternatiflere göre daha pahalı hale getirilebilir ayrıca döngüsel vergiden elde edilen gelirin (bir kısmı) döngüsel çözümlere ve altyapılara yatırım yapmak için kullanılabilir. Vergi oranı ayarlanabilir ve alternatiflerin veya

ikamelerin kullanılabilirliği sağlanarak, alternatif tüketim modelleri güçlendirilebilir. Dolayısıyla vergi yükünü emekten kirliliğe ve kaynaklara aktararak olumsuz dışsallıkların etkilerini azaltırken içselleştirilmesini sağlayabilir.

AB çevreyi korumak ve doğrusal bir ekonomik sistemin üstesinden gelinmesini teşvik etmek amacıyla 2000 yılında ömrünü tamamlamış araçlar ve bunların bileşenleri tarafından üretilen atıkların azaltılmasıyla ilgili *2000/53/EC Direktifi* kabul edilmiştir. Bu kapsamda araçlardan kaynaklanan atıkların önlenmesini ve ayrıca ömrünü tamamlamış araçların ve bunların bileşenlerinin yeniden kullanılmasını, geri dönüştürülmesini ve diğer geri kazanım biçimlerini hedeflenmiştir. Atık bertarafını azaltmayı ve ayrıca araçların yaşam döngüsünde yer alan tüm ekonomik operatörlerin ve özellikle ömrünü tamamlamış araçların işlenmesinde doğrudan yer alan operatörlerin çevresel performansını iyileştirmeyi amaçlayan önlemler belirlenmiştir (EP, 2023b: 1).

AB 2006 yılında 2006/66/EC sayılı *Atık Piller ve Akümülatörler Direktifi* ile toplama, geri dönüşüm, arıtma ve bertaraf için standartlar belirleyerek atık yönetimini ve bu ürünlerin çevresel performansını iyileştirmeyi amaçlar. Piller ve akümülatörler ile atık piller ve akümülatörler ile ilgili ulusal tedbirlerin uyumlu hale getirilmesi arzu edilir. Bu Direktifin birincil amacı, pillerin ve akümülatörlerin ve atık pillerin ve akümülatörlerin çevre üzerindeki olumsuz etkisini en aza indirmek ve böylece çevrenin kalitesinin korunmasına, muhafaza edilmesine ve iyileştirilmesine katkıda bulunmaktır (EP, 2018: 1).

Ayrıca gemilerin geri dönüşümüyle ilgili olarak 2013 yılında *1257/2013/EU sayılı Düzenleme* hayata geçirilmiştir. Bu çerçevede atık oluşturan ve geri dönüşüm için sınır ötesi bir harekete tabi olan gemiler, Tehlikeli Atıkların Sınır Ötesi Hareketlerinin Kontrolüne İlişkin Basel Sözleşmesi ve Avrupa Parlamentosu ve Konseyin (EC) No 1013/2006 Tüzüğü ile düzenlenir (EP, 2023c: 1). Döngüsel vergilendirme sistemine geçiş sürecinde kademeli bir yaklaşım önerilmektedir. Bu kapsamda etkinlik ve uygulanabilirlik, dışsallıkların içselleştirilmesine dayalı vergi oranı düzenlemeleri veya döngüsel faaliyetler için KDV'nin yeniden düzenlenmesi tercih edilebilecek yollar arasındadır.

Avrupa Komisyonu *Döngüsel Ekonomiye Doğru Avrupa İçin Sıfır Atık Programı* kapsamında bazı önerilerde bulunarak, atık işleme ve bertaraf süreçlerinin değiştirilmesini önermiştir. Atık yönetimi hedeflerini gözden geçirmek amacıyla, bir dizi AB düzenleyici eylemini değiştirmeyi amaçlayan beş yasa teklifi hazırlamıştır. Söz konusu öneriler öncelikle 2018 yılında döngüsel ekonomiye ilişkin Direktiflerin kabul edilmesi ile uygulama kapsamına alınmıştır. Ayrıca 2020 yılında önleme, yeniden kullanım ve geri dönüşüm mantığına dayalı yeni bir atık yönetim modeli hazırlanmıştır (Parente, 2024: 97).

AB, plastik ambalaj atıklarının vergilendirilmesi ile ilgili Üye Devletlere çeşitli vergi önerilerinde bulunur ve bu vergilerin ne şekilde uygulanacağı konusunda serbesti tanır. Üye Devletlerin uyum sürecine katılımları doğrul-

tusunda dışsallıkların içselleştirilmesi amacıyla farklı finansman yöntemlerinden faydalanılabilir. Motorlu taşıtlara yönelik vergilendirme süreci de Üye Devletlerarası farklılıklar göstermektedir. Çevre temizlik vergileri Üye Devletler tarafından en sık tercih edilen atık vergisidir. Bu doğrultuda döngüsel vergilendirme ve çevre vergilendirme süreçleri; uygulayıcı karar organları, vergi tahsilat birimleri, üreticiler ve tüketiciler olmak üzere farklı aktörlere göre değişkenlik göstermektedir.

Tablo 3'te döngüsel vergi çerçevesine yer verilmektedir. Buna göre, verginin kapsamını döngüsel vergi sistemi veya belirli bir döngüsel vergi oluşturma sürecinde, vergi tabanına caydırılmak istenen faaliyetlerin yüklenmesi oluşur. Tasarım yönünden değerlendirildiğinde ise döngüsel mal ve hizmetlerin standart olanlara karşı rekabet gücünü artırılması gerekmektedir. Basitlik, genellikle vergi sisteminin verimliliğiyle ilişkilendirilir ve boşlukları engeller. Döngüsel bir vergi sistemi yalnızca bir dizi vergi politikası aracından değil, aynı zamanda bu araçların ilişkilerinden de oluşmalıdır. Yaklaşım, yalnızca kirliliği değil, tüm dışsallıkları da kapsayacak şekilde geniş olmalıdır.

Tablo 3: Döngüsel Vergi Çerçevesi

Kapsam	Döngüsel vergi sistemi veya belirli bir döngüsel vergi oluşturma sürecinde, vergi tabanına caydırılmak istenen faaliyetlerin yüklenmesi esastır. Döngüsel vergi sistemleri mevcut standart uygulamalarla sınırlı olmamalıdır. Özellikle, enerji ve araç vergilendirmesinin ötesinde bir gelişim süreci planlanmalıdır.
Proaktiflik	Döngüsel vergi tasarımı, verginin piyasa mekanizmalarına etkisini ele almalıdır. Döngüsel mal ve hizmetlerin standart olanlara karşı rekabet gücünü artırmak gerekmektedir.
Basitlik	Basitlik genellikle vergi sisteminin verimliliğiyle ilişkilendirilir ve boşlukları engeller. Ancak basit vergi sistemleri sosyal eşitliği destekleme ve belirli ihtiyaçların karşılanması konusunda yetersiz kalabilir. Vergi sistemlerinin basitliği ayrıca öngörülebilirlik, istikrar ve güvenilirlik seviyeleri ile de yakından ilişkilidir.
Tutarlılık	Döngüsel bir vergi sistemi yalnızca bir dizi vergi politikası aracından değil, aynı zamanda bu araçların ilişkilerinden de oluşmalıdır.
Adalet	Tasarım özelliklerine bağlı olarak, döngüsel vergiler, kirliliğin önlenmesi ve kontrol maliyetlerinin, üretim ve/veya tüketimleri sonucu kirliliğe neden olan mal ve hizmetlerin fiyatına ve çıktısına yansıtılması gereken 'kirlenenden öder ilkesini' desteklemelidir. Yaklaşım, yalnızca kirliliği değil, tüm dışsallıkları da kapsayacak şekilde genişletilmelidir.

Kaynak: Eboli vd, 2021: 15.

Döngüsel vergilendirme, ekonomik aktörlerin teşviklerini geleneksel doğrusal modeller yerine döngüsel ilkelere doğru değiştirmeyi amaçlar. Geleneksel çevresel vergilendirme, ürünün yaşam döngüsünün diğer aşamalarından ziyade üretim ve tüketimin yaşam sonu aşamalarını hedefler. Vergilendirme düzeyleri genellikle davranışları değiştirmek için çok düşüktür. Bu kapsamdaki iyileştirme önerileri şöyledir (WB, 2022: 88):

- Hammadde vergilerinin getirilmesi veya güçlendirilmesi,
- Emek vergilerinden kaynak/malzeme vergilerine geçişin hızlandırılması,
- Katma değer vergisi (KDV) uygulamasının yeniden değerlendirilmesi,
- Daha güçlü depolama vergileriyle başlayarak atık yönetimi vergilerinin güçlendirilmesi,
- Vergilendirmeden hizmetlerden malzeme yoğun ürünlere genel bir geçiş.

Tüketimi ve kaynakların genel kullanımını azaltacak olması ve olumlu çevresel etkilere yol açması dolayısıyla döngüsel vergilendirme süreci, verimli bir ekonomik dönüşüme katkı sağlayacaktır. Vergiler, ürün yaşam döngüsünün farklı aşamalarında, farklı etkilere yol açabilir.

3.1. Döngüsel Vergilendirmede Uluslararası İşbirliği

Döngüsel vergilendirme öncelikle vergilendirme üzerindeki sınır ötesi etkilerin kapsamlı bir şekilde incelenmesini gerektirir. Vergi matrahı veya vergi oranı açısından vergilendirmedeki farklılıklar, ekonomik faaliyetin karlılığını etkileyebilir ve dolayısıyla üretim tesislerinin yerini veya vergilerin yerleştiği yeri etkileyebilir. Bu nedenle, komşu ülkeler arasında veya AB'de olduğu gibi ortak bir pazarda ortak bir çerçeve belirlenmesi tavsiye edilir (Eboli vd., 2021: 12). Uluslararası koordinasyon, hem sürdürülebilir vergilendirme sürecini etkili bir şekilde yönlendirmek hem de vergilendirmenin gelir sağlama fonksiyonunu güçlendirebilmek açısından bir takım düzenlemeleri ve uyumlaştırma politikaları gerektirir.

Avrupa ülkeleri öncülüğünde başlayan ve giderek dünya genelinde yayılım gösteren çevre vergisi reformları, ülkelerdeki mevcut sistemleri değiştirmek amacıyla planlanan değişiklikleri ve mali reform paketlerini kapsar. Ülkeler özelinde farklı çıkarları ve koşulları yansıtan söz konusu düzenlemeler daha geniş çevresel, ekonomik ve sosyal hedefleri desteklemeyi amaçlar (Withana vd., 2014: 1). Bu doğrultuda gözlenen küresel sübvansiyon yarışı, standart vergi rekabetinden daha caziptir çünkü sıfır karbonlu küresel bir ekonomiye geçişi hızlandırma potansiyeline sahiptir. Eşitlik sağlamaya yönelik önlemlerle yürütülmezse, vergi sonrası karların maksimize edilmesi riskini taşır. Bu kapsamda AB, devlet yardımı politikalarının ülkeler özelinde geçici olarak gevşetilebileceğini ancak vergi kredileri ve sübvansiyonların revize edilerek *Yeşil Mutabakat Endüstriyel Planı* ile uyumlu hale getirilmesi gerektiğini ifade eder (Alstadsæter vd, 2024: 55, 62).

Üye Devletler çoğunlukla doğrusal ekonomi modeline sahip olduğundan, sürdürülebilir bir vergilendirmeye geçiş sürecinde doğrusal ekonomi temelinde dayalı sahip oldukları vergi sistemleri yetersiz kalabilir. Bu doğrultuda çevre verileri gibi mevcut vergi politikası araçlarıyla ilgili artan memnuniyetsizlikler ve yetersizlikler farklı vergilendirme biçimlerinin ve döngüsel vergilendirme-

nin önemini artırmaktadır. Çevresel vergilendirme ile giderilemeyen çevreye zararlı olumsuzluk dışsallıklar için yeni düzenlemeler ve Üye Devletlerin vergi sistemlerine yönelik kapsamlı yapılandırma süreçlerine başvurulması gerektiği ileri sürülür.

3.2. Döngüsel Vergi Yönetimi

AB içindeki vergi politikası koordinasyonu ve vergi kayması ilkelerinin Avrupa genelinde uygulanması oldukça hassas yürütülmesi gereken bir süreçtir. Ulusal düzeyde, Üye Devletler çeşitli vergi politikası seçeneklerini kademeli olarak uygulamaya başlayabilirler. AB'nin döngüsel ve sosyal bir ekonomiyi mümkün kılmak için vergi reformu uygulama sürecinde vergi kayması ilkelerine bağlılık, AB program ve eylem planlarına uyum desteklenmektedir (Groothuis, 2022: 46). AB, döngüsel ekonomi sürecini ve hedeflerini belirleyen gözetim, koordinasyon ve eşitlik ilkeleri üzerinde durmaktadır. Üye Devletler düzeyinde döngüsel vergilendirme için ortak bir çerçeve uygulayarak asgari vergi oranları belirlemek önceliklidir. Üye Devletler döngüsel vergileri tasarlamak, uygulamak ve izlemek için yeterliliğe ve dolayısıyla sorumluluğa sahiptirler (EEB, 2022: 6). Döngüsel ekonominin Ülkelerin vergi sistemlerindeki potansiyel vergi gelişmeleriyle uyumu konusunda bir takım endişeler de bulunmaktadır. Hangi vergi, tarife ve teşvik araçlarının kullanıldığı veya önerildiği her ülke özelinde değişiklik gösterir.

Bir vergi sisteminin, özellikle döngüsel bir sistemin başarılı bir şekilde uygulanması, doğrudan vergi yönetiminin düzgün işleyişiyle belirlenir. Bu konu, ekonomik modelin doğrusaldan döngüsel önemli ölçüde değiştirilmesiyle birlikte olacağı için daha da önemli hale gelir. Vergi yönetimi, yasal vergi sisteminin aksine, gerçek (veya etkili) vergi sistemini belirlemede önemli bir rol oynar. Vergi politikasındaki değişikliklerin idari kapasiteyle uyumlu olmasını sağlamak kritik öneme sahiptir. Döngüsel vergilendirme uygulamasına kademeli bir yaklaşımı bir kez daha teşvik eder. Kamu otoriteleri açısından idari maliyetler en aza indirildiğinde vergi sisteminin basitliği önemli bir bileşendir. Basit ve uygulanabilir bir döngüsel vergi sistemi özellikle malların fiyatlarındaki dışsallıkları içselleştirmedeki rolü, vergi idaresinin yeni roller üstlenmesini gerektirir. Vergi sisteminin basitliğinin yanı sıra vergi idaresinin dışsallıkları, kaynakların ve ürünün bileşimini daha kapsamlı bir şekilde değerlendirmesi gerekir (Eboli vd., 2021: 13). Döngüsel vergi kapasitesini arttırmak, bu amaca yönelik yasal düzenlemeler ile politika tasarımları gibi temel uluslararası vergi konularında işbirliği ve koordinasyonu sağlamak önemlidir. Üye Devletlerin ulusal vergi programları aracılığıyla söz konusu vergi konularında çok taraflı iş birliğini sağlamaları beklenir.

3.3. Döngüsel Vergilendirme ile Yeniden Dağıtım

Dünya genelinde, yaygın çevresel, sosyal ve ekonomik zorluklarla başa çıkabilmek için mevcut vergi sistemlerinin elden geçirilmesi ve modernize

edilmesi gerektiği konusunda artan bir anlayış bulunmaktadır. Bu zorluklar arasında teknolojik dönüşüm, demografik değişimler, artan eşitsizlik ve iklim değişikliği, biyolojik çeşitliliğin kaybı ve doğal kaynakların aşırı tüketimini içine alan üçlü çevre krizi yer almaktadır (EEA, 2019a: 3). Çevre vergisi reformları, vergi yükünün, emekten çevreye zarar veren faaliyetlere, sürdürülemez kaynak kullanımı veya kirliliğe kaydırıldığı ulusal vergi sisteminin reformunu ifade eder. İlk olarak çeşitli malları veya faaliyetleri daha pahalı hale getirir, ikinci aşamada ise bu ekstra gelirin doğrudan veya dolaylı dağıtımını konu alır (EEA, 2019b: 1). Bu durum sosyo-ekonomik gruplar için, emek vergilendirmesini (hem işveren katkıları hem de gelir vergisi) azaltarak çevre vergisi gelirlerini geri dönüştürmenin doğrudan sonuçları arasında yer alır. Dolayısıyla hem çevreye zararlı faaliyetlere vergi koymayı hem de alınan gelirleri yeniden dağıtmayı içerir. Bu kapsamda politika seçenekleri genel olarak iki türe ayrılabilir. Bunlar vergilendirme tarafındaki önlemler ile gelirlerin yeniden dağıtımıyla ilgili önlemlerdir (EEA, 2011: 17).

Yapısal olarak çevresel vergiler, kirlletici bir faktörü üreten durumu varsayar. Vergiye tabi durum, kirlletici bir maddenin kullanımı veya salınımı durumunda, zararlı olduğu kanıtlanmış çevresel etkilerdir ve sebep olan birim tarafından verilir. Vergiler içerisinde çevre, vergiye tabi durumun dışında, mali olmayan bir hedef olarak konumlanır. Çevresel dışsallıkların vergilendirme esasına bağlı olmayan bir amaç olarak içselleştirilmesi hedeflenir. Sistematik açıdan, yeniden dağıtım ve teşvik özellikleri açısından çevre vergileri farklılık gösterir (Parente, 2024: 95). Dolayısıyla döngüsel vergiler, çevre korumanın yanı sıra çevre kirliliğine yol açabilecek faaliyetlere müdahale süreçlerini finanse etmeyi de kapsar. Böylece zararlı faaliyetleri azaltmak amacıyla olumlu dışsallıklara yol açan çevre politikalarına yönelik yeşil yatırımların arttırılması teşvik edilir.

Döngüsel ekonomistler, özellikle atık bertarafı ve dayanıklı ürünlere olan ihtiyaç konusunda, tanımlanabilir ekonomik sorunlara yönelik biyomimikri çözümlerini incelerler. Biyomimikri, daha sürdürülebilir olma çabalarını ilertelen ve insan tasarımlarında, insan sistemlerinde ve insan sorunlarını daha iyi çözmek için bir metodoloji olarak doğal sistem tasarımlarını taklit etmeye çalışan yeni bir bilimdir. Bu doğrultuda vergilerle dışsallıkları içselleştirme ihtiyacıyla ilgilenir ve insan sistemlerinin doğal sistemleri taklit etmesi gerektiğini savunurlar. Dolayısıyla tüketim ve üretimde kullanılan bir çok öğeyi azaltma, yeniden kullanarak atık bertaraf sürecinden kaçınma yoluna giderler (Beek ve Lambert, 2018: 6).

Enerji vergilendirme sürecine yönelik düzenlemeler, temiz teknolojiler için dezavantajları ortadan kaldırıp, verimsiz ve kirlletici yakıtlar için daha yüksek vergi seviyeleri getirerek, motor ve ısıtma yakıtlarının vergilendirilmesinin çevre ve sağlık üzerindeki etkilerini daha iyi yansıtmasını amaçlar (PWC, 2021: 4). Avrupa Yatırım Bankası dayanıklı plastik ürünler için tasa-

rım, geri dönüşüm, dayanıklılık, kullanım ömrü, yeniden kullanımı uzatmak gibi tedbirlere odaklanmaktadır. Bazı sektörlerle yönelik tek malzeme ya da geri dönüştürülebilir tekstillerin kullanımını artırmak ve elektronik ürünlerin yenilenmesini ve yeniden kullanılmasını sağlamak amacıyla planlı eskimeyi yasaklamıştır (UNEP, 2023: 29).

Yeni üretimde malzeme kaynak girdisine uygulanan bir vergi, ikinci el malların (yeniden kullanım) rekabet avantajının oluşturulmasına da katkıda bulunabilir, çünkü rekabet eden üretilmiş mallar ham madde maliyetlerini artıracak ve dolayısıyla daha pahalı hale gelecektir. Ayrıca verginin uygulanması endüstriyel sektörler ve ulusal ekonomiler arasında rekabet risklerine yol açabilmektedir. Kullanım vergilerinin getirilmesi, kaynak girdilerinin yerine geçen ikinci el malların veya hizmetlerin rekabet avantajının oluşmasına katkıda bulunacaktır (Sthael, 2019: 6). Bu doğrultuda yeşil dönüşüm ve yatırım için uygun döngüsel vergileme politikaları ve teşvik sistemlerinin yürütülmesi Üye Devletlerin hedefleri arasındadır. Böylece yeniden dağıtımda etkin ve birbiriyeye uyumlu stratejiler benimsenebilecektir.

4. DÖNGÜSEL VERGİLENDİRMEİN ETKİLERİ VE ÇEVRESEL SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK

Çevresel sürdürülebilirliği sağlamak amacıyla tasarlanmış vergi araçları arasında, üretim ve tüketim vergileri olmak üzere birden fazla müdahale türü bulunur. Kirletici emisyon vergileri; çevresel kaynakların sömürülmesi ve tüketilmesi vergileri ile enerji vergileri bunlardan bazılarıdır. Özellikle, üretim ve tüketim vergileri, endüstriyel süreçlerde çevreye zararlı ürünlerin kullanımını etkiler (Parente, 2024: 95). Döngüsel vergilendirme açısından çevrenin bozulması veya zarar görmesiyle ilişkili vergilendirilebilir gelir tespiti aynı zamanda vergi konusunun düzenlenmesi, vergi idaresi ve mükellefler arası ilişkiler ile de bağlantılıdır. Matrah tespiti çevreye verilen hasara göre değerlendirilir. Dolayısıyla döngüsel vergiler için vergilendirilebilir gelir, çevre kirletme potansiyeline sahip uygulamaların oransal olarak tahminlenmesiyle hesaplanır. Bu tür vergilerden elde edilen gelirler, kontrolsüz kaynak tüketimine yönelik faaliyetler ile yönetim maliyetlerinin finansmanı amacıyla değerlendirilir.

Sürdürülebilirlik kapsamında Avrupa Yeşil Mutabakat Yatırım Planı'nın temel hedeflerinden biri, özel yatırımcılar ve kamu sektörü için sürdürülebilir yatırımları kolaylaştıracak bir çerçeve oluşturmaktır. Bu kapsamda kamu idarelerine ve proje destekçilerine sürdürülebilir projeleri belirleme, yapılandırma ve yürütme konusunda destek sağlanmaktadır (EC, 2020b: 3). AB'nin enerji vergilendirme kurallarını modernize etmekteki temel amacı mevcut dengesizlikleri gidererek daha geniş çevresel hedefleri desteklemek amacıyla enerji ürünlerinin vergilendirmesini yeniden yapılandırmaktır. Bu kapsamda hedeflenen enerjiyi hem karbon emisyonlarını hem de enerji içeriğini yansıtacak şekilde vergilendirmektir. Dolayısıyla enerji vergileri, yakıtın vergilen-

dirildiği genel oranı belirlemek için bu iki bileşene bölünecektir (EC, 2019: 1). Bazı Üye Devletler, vergi sistemleri içerisinde çevresel kaygıları karşılamak amacıyla hem vergilendirme seviyelerinde hem de çevre vergilerinin yapısında ve tasarımında değişiklik yapma yoluna gitmiştir. Olumsuz çevresel etkiye sahip vergi harcamalarının da gözden geçirilerek sağlık ve çevre ile ilgili tüketim vergilerini konsolide etme yoluna gitmişlerdir (EC, 2014: 23).

Avrupa Komisyonu, Üye Devletler arasında piyasa tabanlı araçların kullanımının artırılmasını güçlü bir şekilde savunur. Bu kapsamda *AB Doğal Kaynakların Sürdürülebilir Kullanımı Tematik Stratejisi*'nde Komisyon, uygun şekilde tasarlanmış vergiler ve ücretler yoluyla elde edilebilecek olan maddi kullanımın ekonomik büyümeden daha fazla ayrılması ve artan kaynak verimliliği çağrısında bulunmuştur (Söderholm, 2011: 2). Tablo 4'te döngüsel vergilerin olası etkilerine yer verilmektedir. Tabloya göre, söz konusu etkiler sürdürülebilirlik, eşitlik, rekabetçilik ve istihdam kapsamında değerlendirilebilir. Buna göre, döngüsel vergilendirmenin sürdürülebilirliği desteklemeye yönelik olmalıdır; döngüsel vergi, her ekonomik aracıya dışsallıklarıyla orantılı yüklenmelidir; çevre vergileri, yeniliğe teşvik yoluyla rekabeti artırabilir; vergi sisteminin değiştirilmesi belirli sektörlerin veya bölgelerin rekabet gücünü de istihdamı da etkiler.

Tablo 4: Döngüsel Verginin Etkileri

Sürdürülebilirlik	Döngüsel vergilendirmenin sürdürülebilirliği desteklemeye yönelik olmalıdır. Sürdürülebilirliğin farklı yönleri olduğu için, verginin belirli kısımları değil, genel etkileri dikkate alınmalıdır. Verginin ani değişiklikler gerektirmeyecek uzun vadeli hedefi olmalıdır. Kısa vadeli sürdürülebilirlik sorunları diğer araçlar kullanılarak ele alınmalıdır.
Eşitlik	Döngüsel vergi, her ekonomik aracıya dışsallıklarıyla orantılı yüklenmelidir. Çevre sorunlarına yol açan aşırı tüketimden aktif olarak caydırmak için kullanılabilir. Dolayısıyla sosyal eşitliği artırır.
Rekabetçilik/ Yenilikçilik	Çevre vergileri, yeniliğe teşvik yoluyla rekabeti artırabilir. Kaynakların en iyi şekilde kullanılmasını sağlayarak ekonominin etkinliği arttırabilir. Ancak maliyetlerde fiyat artışları veya kar azalmasıyla sonuçlanırlar zararlı vergi rekabeti ortamı oluşabilir.
İstihdam	Vergi sisteminin değiştirilmesi belirli sektörlerin veya bölgelerin rekabet gücünü de istihdamı da etkiler. Özellikle vergilemede emekten kaynak vergilemesine geçiş, toplam istihdam üzerinde olumlu etkilere yol açabilir.

Kaynak: Eboli vd, 2021: 16.

Çevre vergilerinde vergi tabanı, düzenlenecek dışsallık türüne bağlı olarak çeşitli kriterlere göre belirlenebilir. Çevre kirliliği tüm ekonomik sektörlerden kaynaklanıyorsa, mevcut tüketimi dış etkiler için bir fiyat belirleyerek etkilemek amacıyla, fosil yakıtlara özgü iklim etkilerine göre bir vergi gibi sektörler

arası, tek tip bir çevre vergisi seçilmesi önerilir. Alternatif olarak, fosil yakıtlara uygulanan bir vergi, yani bir girdi vergisi yerine, bir emisyon vergisi, yani doğrudan neden olunan kirliliğe bağlı bir çıktı vergisi uygulanabilir. Uygulamada, girdilere genellikle daha kolay erişilebilir ve emisyonları hesaplamak veya tahmin etmek için temel olarak kullanılır (EC, 2020: 20).

Döngüsellik, sürdürülebilirliğin omurgasıdır. Döngüsel ekonomik faaliyetler, sosyal sürdürülebilirlik açısından ortak özelliklere sahiptir. Hizmet ömrünü uzatmaya yönelik faaliyetlerle, geçmiş teknolojilerin beceri tabanını ve dolayısıyla toplumun teknik mirasının korunması amaçlanır. Çevresel sürdürülebilirlik açısından atığı önler ve doğal kaynak tüketimini azaltırlar (CEA, 2022: 1). AB Çevre Hukuku'na göre geri dönüşüm, atık malzemelerin orijinal ürünlere, malzemelere veya maddelere yeniden işlendiği herhangi bir geri kazanım işlemi olarak ifade edilir. Dolayısıyla döngüsel ekonominin temel bir unsurudur. Kaynakları korumayı ve malzemelerin ürünlerin yaşam döngüsü boyunca ekonomik döngüye geri kazanımını amaçlar (Reichert vd., 2021: 7). Bu süreçte gerçekleştirilebilecek yeşil harcamalar doğrudan veya dolaylı olarak Üye Devletlerin yüksek mali açık ve kamu borçlanmasıyla karşı karşıya kalmasına yol açabilmektedir. Bu kapsamda yeşil kamu yatırımlarını artırmak amacıyla esneklik maddelerinin getirilmesi önemlidir (EP, 2020: 15).

SONUÇ

Doğrusal ekonomiden döngüsel ekonomiye geçiş, ülkelerin ekonomi modellerinin modernizasyonu ve dönüşümü için bir teşvik görevi görerek ekolojik dönüşümü desteklemektedir. Ayrıca sürdürülebilirlik ve çevreye saygı yönünde doğrudan katkı sağlayabilir. Bu amaçla kullanılacak araçlar içerisinde vergilendirme önemli bir role sahiptir. Avrupa Yeşil Mutabakatı'nın bir parçası olarak tam iklim nötrlüğüne katkıda bulunmak amacıyla sürdürülebilir büyümeyi hedefleyen bir program ile döngüsel ekonomi üzerine önemli bir eylem planı hazırlanmıştır. Bu çerçevede daha temiz ve daha rekabetçi bir Avrupa ile sürdürülebilir tüketimi teşvik etmeyi ve kullanılan kaynakların ekonomik sistemde mümkün olduğunca uzun kalabilmesi amaçlanmaktadır. Bu çerçevede döngüsel vergilendirme, hem kaynak kullanımında hem de kaynak dağılımında etkin olmayan uygulamaları önlemeye yönelik bir vergileme prensibini teşvik eder. Bu amaca yönelik mali reformları da içeren hedefe yönelik yaklaşımlar önerilmektedir. Döngüsel vergilerin dinamik bir biçimde AB Üye Devletleri arasında üretim, kullanım ve kullanım ömrü sonu aşamalarındaki uygulama süreçleri açısından koordinasyonu gerekir.

Döngüsel vergilendirme süreci çevresel vergilendirmeden farklı gelişim gösterir. AB Üye Devletleri çevresel zorluklarla mücadelede vergilendirmede döngüsellik geçiş amacıyla emek yerine kaynakların vergilendirilmesini benimser. Vergilendirme ile üretim ve tüketim süreçlerindeki değişikliklerin AB genişleme süreci açısından sürdürülebilir kalkınmayı ve kaynakların verimli

tahsisini teşvik etmesi beklenir. Dolayısıyla döngüsel vergilendirme, öncelikle tüketim kararlarını değiştirmeyi hedeflemelidir. Bu amaçla, ekonomik faaliyetleri ve tüketimi sürdürülebilir faaliyetlere yönlendirmek için mal ve hizmetlerin göreceli fiyatları değiştirilebilir. Dolayısıyla AB Üye Devletlerinde döngüsel vergilerde gözlenecek oransal bir artış, gelirleri artırmanın yanı sıra doğal kaynakların ihtiyatlı kullanımını da teşvik edecektir. Gelirlerin, emek üzerindeki vergi yükü azaltılarak sosyal katkı amacıyla kullanılması adil bir vergilendirme süreci yürütülmesini sağlayacaktır. Emekten kaynaklara yönelik bir vergi kayması döngüsel ekonomiye geçiş sürecinin kolaylaşmasına imkan sağlar.

Döngüsel vergilendirme ile doğrusal ekonominin yol açtığı etkin olmayan kaynak kullanım süreçlerinden uzaklaşarak, hedeflenen döngüsel ekonomi modeline geçişte ihtiyaç duyulan katkı sağlanabilecektir. Ayrıca döngüsel vergilendirme, etkin kaynak yönetimi açısından yeşil vergilere göre çevresel sürdürülebilirliğe daha fazla katkı sağlar. Verimli döngüsel bir ekonomi modeline uyum sağlanabilmesi amacıyla AB, Üye Devletlerin vergi sistemlerinin yapılandırılmasını önerir. Dolayısıyla son yıllarda önemi artan ve temelleri BM İklim Değişikliği Sözleşmesine dayanan küresel çevre sorunlarıyla mücadele ve AB Yeşil Mutabakatı çerçevesindeki yeşil dönüşüm sürecinde, AB iklim değişikliği hedefleriyle uyumlu vergi politikası araçları ön plana çıkmaktadır. Bu doğrultuda döngüsel vergilendirme, çevresel (yeşil) vergilerden daha etkili bir rol oynamaktadır. Dolayısıyla yeşil dönüşümün finansman aracı olarak döngüsel vergilendirmenin, uluslararası düzeyde ve bütünleşmeler öncülüğünde yürütülmesi gereken bir süreç olduğu görülmektedir. Döngüsel vergilendirmenin küresel ölçekte döngüsel ekonomi üzerine etkilerinin ise Üye Devletler arası işbirliği ve karşılıklı etkileşim sağlanabildiği ölçüde ve de uzun vadede tespit edilebileceği sonucuna ulaşılmıştır.

KAYNAKÇA

- Alstadsæter, Annette; Godar, Sarah; Nicolaidis, Panayiotis; Zucman, Gabriel (2024). *Global Tax Evasion Report*, EU Tax Observatory, <https://www.taxobservatory.eu/publication/global-tax-evasion-report-2024>. (11.08.2024).
- Andretta, Alfonso; Addato, Filippo D'; Bernardo, Francisco Serrano; Zamorano, Montserrat; Bonoli, Alessandra (2018). "Environmental Taxes to Promote the EU Circular Economy's Strategy: Spain vs. Italy", *Environmental Engineering and Management Journal*, 17(10).
- Audit and Assurance, Consulting and Tax Services (PWC) (2021). "European Commission Releases a Number of 'Green Taxation' Measures", <https://www.pwc.com/gx/en/tax/newsletters/tax-policy-bulletin/assets/pwc-european-commission-releases-a-number-of-green-taxation-measures.pdf>. (11.11.2024).
- Barret, Jonathan ve Makale, Kathleen (2019). "The Environment Is Not an Externality: The Circular Economy and the Tax Working Group", *Journal of Australian Taxation*, 3.
- Beeks, Jay Cooper; Lambert, Thomas (2018). "Addressing Externalities: An Externality Factor Tax-Subsidy Proposal", *European Journal of Sustainable Development*, 2(2) 19.
- Bochkarev, Danila (2020). The European Green Deal: Saving the Planet or Protecting the Markets? Istituto Affari Internazionali, <https://www.iai.it/en/pubblicazioni/european-green-deal-saving-planet-or-protecting-markets>. (11.09.2024).
- Caragher, Jacinta (2024). "EU Use of VAT to Promote Green Policy Objectives and Sustainability", <https://www.vatcalc.com/eu/eu-attempts-to-green-vat>. (11.10.2024).
- Circular Economy Alliance (2022). "The Circular Economy and Sustainable Taxation", <https://circulareconomyalliance.com/cea-articles/the-circular-economy-and-sustainable-taxation>. (10.12.2024).
- Comelli, Alberto (2024). *Environmental Taxation from a European Union Perspective, After the Covid-19 Crisis*, <https://www.elgaronline.com/edcollchap/book>. (11.11.2024).
- Eboli, Fabio; Groothuis, Femke; Kleef, Raúl van; Laermann, Michael; Speck, Stefan Ulrich; Wolde, Arthur (2021). "Circular Taxationreflection Paper", European Circular Economy Stakeholder Platform (ECESP) Coordination Group, <https://circulareconomy.europa.eu/platform/en/about/cg-activities-documents/leadership-group-economic-incentives-circular-taxation>. (08.09.2024).
- Ekins, Paul; Pollitt, Hector; Summerton, Philip; Chewpreecha Unnada (2012) "Increasing Carbon and Material Productivity Through Environmental Tax Reform", *Energ Policy* 42.
- European Environment Agency (EEA) (2011). "Environmental Tax Reform in Europe: Implications for Income Distribution", Luxembourg: Publications Office of the

European Union.

European Environment Agency (EEA) (2016). “Circular Economy in Europe”, Luxembourg: Publications Office of the European Union.

European Environment Agency (EEA) (2019a). “Resource Efficiency and The Circular Economy in Europe”, <https://www.eea.europa.eu/publications/even-more-from-less>, (11.09.2024).

European Environment Agency (EEA) (2019b). “Environmental tax reform: increasing individual incomes and boosting innovation”, <https://www.eea.europa.eu/highlights/environmental-tax-reform-increasing-individual>. (05.09.2024).

European Environment Agency (EEA) (2022). “The Role of (Environmental) Taxation in Supporting Sustainability Transitions”, <https://www.eea.europa.eu/publications/the-role-of-environmental-taxation/the-role-of-environmental-taxation>. (10.10.2024).

European Environmental Bureau (EEB) (2022). “Circular Taxation”, Eunomia Research & Consulting, Final Report. <https://eeb.org/wp-content/uploads/2022/11/Circular-Taxation-study-EEB-Final-Report.pdf> (11.10.2024).

European Commission (EC) (2014). “Tax Reforms in EU Member States: 2014 Report (No. Working Paper N. 48-2014)”, Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities, https://ec.europa.eu/economy_finance/publications/european_economy/2014/pdf/ee6_en.pdf. (15.10.2024).

European Commission (EC) (2015). “Closing the loop - An EU action plan for the Circular Economy”, [https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:52015DC0614#:~:text=\(10.09.2024\)](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:52015DC0614#:~:text=(10.09.2024)).

European Commission (EC) (2018). *Tax Policies in the European Union*, Survey Report, Publications Office of the European Union, Luxembourg.

European Commission (EC) (2019). “Excise Duties: Energy Tax Proposal”, https://taxation-customs.ec.europa.eu/excise-duties-energy-tax-proposal_en. (10.10.2024).

European Commission (EC) (2020a). “Taxation in Support of Green Transition: an Overview and Assessment of Existing Tax Practices to Reduce Greenhouse Gas Emissions”, *Austrian Institute of Economic Research*, https://taxation-customs.ec.europa.eu/green-taxation-0_en. (10.09.2024).

European Commission (EC) (2020b). “Financing the green transition: The European Green Deal Investment Plan and Just Transition Mechanism”, . (05.11.2024).

European Commission (EC) (2023). *Annual Report on Taxation*, Directorate-General for Taxation and Customs Union, European Commission, Publications Office of the European Union, Luxembourg.

European Commission (EC) (2023). “Green Taxation – in Support of a More Sustainable Future”, https://taxation-customs.ec.europa.eu/green-taxation-0_en. (05.10.2024).

European Commission (EC) (2024a). “Green transition”, . (06.10.2024).

- European Commission (EC) (2024b). “Circular Economy”, . (07.10.2024).
- European Parliament (EP) (2018). “Directive 2006/66/EC of the European Parliament and of the Council of 6 September 2006 on batteries and accumulators and waste batteries and accumulators”, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A32006L0066> (10.09.2024).
- European Parliament (EP) (2020). “The Role of Fiscal Rules in Relation with the Green Economy”, In-Depth Analysis Requested by the ECON Committee, PE 651.364.
- European Parliament (EP) (2023a). “VAT Directive and Recycling”, Parliamentary Question - https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/E-9-2023-002027_EN, (05.09.2024).
- European Parliament (EP) (2023b). “Directive 2000/53/EC of the European Parliament and of the Council of 18 September 2000 on end-of life vehicles - Commission Statements”, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=celex%3A32000> (12.10.2024).
- European Parliament (EP) (2023c). “Regulation (EU) No 1257/2013 of the European Parliament and of the Council of 20 November 2013 on Ship Recycling and Amending Regulation”, <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2013/1257/oj> (05.09.2024).
- Groothuis, Femke (2022). “The Taxshift: An EU Fiscal Strategy to Support the Inclusive Circular Economy”, *The Ex'tax Project*, <https://ex-tax.com/taxshift>. (07.09.2024).
- Klynveld Peat Marwick Goerdeler (KPMG) (2024). “Taxation and the Circular Economy: What it means for business”, <https://assets.kpmg.com/content/dam/kpmg/be/pdf/2024/Taxation-and-the-Circular-Economy.pdf> (10.12.2024).
- Milios, Leonidas (2021). “Towards a Circular Economy Taxation Framework: Expectations and Challenges of Implementation”, *Circular Economy and Sustainability*, 1.
- Parente, Salvatore Antonello (2024). “Environmental Taxation and the Circular Economy: What Are the Prospects in the European Context?”, *Bialystok Legal Studies*, 29(1).
- Pekanov, Atanas ve Schratzenstaller, Margit (2020). *The Role Of Fiscal Rules In Relation With The Green Economy*, European Parliament, ECON Committee. . (12.11.2024).
- Powell, David (2018). “The Case for Taxing Plastic”, <https://rethinkplasticalliance.eu/news/plastic-crisis-taxes-are-vital-to-cut-pollution-but-eu-plans-fall-short-new-study-finds>. (08.10.2024).
- Reichert, Götz; Schwind, Syenia; De Petris, Andrea; Jousseau, Marion (2021). “The “EU Plastic Tax”, *Centres for European Policy Network*, No:3.
- Söderholm Patrick (2011) “Taxing Virgin Natural Resources: Lessons from Aggregates Taxation in Europe”, *Resources, Conservation and Recycling*, 55(11).
- Stahel, Walter (2013). “Policy for material efficiency—Sustainable taxation as a de-

parture from the throwaway society”, *Philosophical Transactions of the Royal Society A*, 371, 20110567.

The World Bank (WB) (2022). *Squaring the Circle Policies From Europe’s Circular Economy Transition*, International Bank for Reconstruction and Development, <https://www.worldbank.org/en/region/eca/publication/squaring-circle-europe-circular-economy-transition>. (10.08.2024).

The United Nations Environment Programme (UNEP) (2023). “Turning off the Tap”, <https://www.unep.org/resources/turning-off-tap-end-plastic-pollution-create-circular-economy>. (12.09.2024).

Withana, Sirini; Brink, Patrick; Illes, Andrea; Nanni, Silvia; Watkins, Emma (2014).” Environmental Tax Reform in Europe: Opportunities for the future”, The Institute for European Environmental Policy, <https://ieep.eu/wp-content/uploads/2022>. (05.11. 2024).

Vence, Xavier (2021). “Taxation for a Circular Economy: New Instruments, Reforms, and Architectural Changes in the Fiscal System”. *Sustainability*, 13, 4581. <https://doi.org/10.3390/su13084581>.

BÖLÜM 2

KÜRESELLEŞMENİN REFAH DEVLETİ ÜZERİNE ETKİLERİ

Mustafa TAŞIYAN¹

¹ Öğr. Gör. Mustafa TAŞIYAN, Harran üniversitesi Sosyal Bilimler Myo Dış Ticaret Bölümü

GİRİŞ

Refah devleti, toplumun refah düzeyinin en üst seviyeye çıkartılmasını amaçlayan devlet şeklidir. Tarihi açıdan değerlendirildiği zaman çok eski zamanlara kadar dayandığı görülse bile özellikle 1945-1975 seneleri arasında pek çok devlet tarafından benimsenerek en önemli dönemini yaşadığı görülmüştür. Bu anlayış, 1970 yıllarında baş gösteren krizlerden dolayı önemi kaybetmiş gibi görünse de esas olarak bu anlayışın devlet anlayışında her daim olduğu açıktır. Bundan dolayı refah devlet anlayışı kapsamında devlet halklarının refah seviyesini yükseltme çabaları her daim varlığını korumuştur ve önemli bir anlayış şekli olma niteliğini her daim devam ettirmiştir.

Devletin ekonomideki rol ve piyasaya dair olan ilişkileri ekonomi bilminde en eski ve tartışılan konular arasındadır. Kalkınma iktisatçılara göre devletin görevi toplumsal sabit bir sermaye ya da altyapı sağlamaktır. Fakat devletin farklı bir rolünün de olduğunu kabul etmişlerdir. Bu rol, piyasadaki başarısızlıkların önlenmesini sağlayan faaliyetlerdir modern ve gelişmiş toplumlarda devletlere ait olan fonksiyonlar da genişlemiştir. Devlet faaliyetlerinin çevre politikaları, rekabetçi kuralların işletilmesi, faktör kullanım oranlarının arttırılması gibi düzenlemeler ile kaynakların optimal tahsislerinin sağlanması; mali ve ekonomik politika araçlarının kullanılarak istikrarın sağlanması, toplumsal sınıf ve bölgeler arasında olan gelir dağılımlarının dengesizliklerini ortadan kaldıran transfer harcamalarının genişlediği alanlar oluşmuştur (Kazgan, 2002: 18).

Dünya çapında meydana gelen olumsuz olaylar ve ekonomi politikalarındaki aksaklıklar, genel ekonomik kalkınmanın kesintiye uğramasına yol açmıştır. Bu sorunlar en az indirmek için devletler, ekonomik alanda çeşitli müdahaleler sayesinde halkın refahının arttırılmasını sağlamıştır. Refah devleti anlayışı günümüzde tam anlamıyla benimsenmemiş olsa da, olağanüstü dönemlerde devletler bu anlayışa yönelmiştir. (Şener, 2014: 61).

II. Dünya savaşının ardından 20.yüzyıl sonlarında refah devletinin yaşamış olduğu sorunların esas sebebi uluslararası ürün, hizmet ve sermaye piyasalarında meydana gelen hızlı bütünleşmelerde yani küreselleşmede aranmaktadır. 1975 yılı sonrasında ülkelerin girmiş oldukları krizlerden çıkmanın yolunu küresel bazda sermayelerin tekrar yapılandırılmasını çözüm olarak gören kapitalist düzen, kendi zihniyetine uygun olmayan refah devlet anlayışımın değiştirilmesi yerine küresel kapitalizmin şartlarına uyan yeni bir yönetim şekli oluşturabilme arayışına başlamıştır. Bu durum, refah devlet düzenine temelden etki ederek refah devlet kavramının gözden düşmesine ve toplumsal politikaların da sarsılmasına neden olmuştur (Özbek, 2002: 7).

Küreselleşme sonucu meydana gelen ekonomi politikalarının temelini oluşturan neoliberal iktisat teorisi, toplum içerisindeki üretim kaynaklarının en etkin biçimde dağılımlarını gerçekleştirmek ve toplam refaha ulaşabilmek

için tam rekabet şartlarında piyasadaki tüm müdahalelerden arındırılmasının gerekli olduğunu savunmaktadır. Bu teorinin amacı refah devletinin ve sendikaların piyasalara karşı uygulamış olduğu müdahaleyi yok etmektir (Kazgan, 2002: 16). Toplumda dair refah uygulamalarına son yıllar içerisindeki tartışmalara bu pencereden bakılması konunun anlaşılması açısından da açıklayıcıdır.

Küreselleşme süreciyle birlikte yeni ekonomi anlayışlarının benimsendiği bir ortam ortaya çıktı. Bilgi ve iletişimin ön plana çıkması, dünya ülkelerinin ekonomik ve toplumsal yaşamlarını etkilemiş; Bu etki sonucunda yeni bir devlet düzeni oluşur. Bu değişimle birlikte, günümüzde devletlere çeşitli işlevler ve koşullar yüklenmiş, ekonomik roller yeniden düzenlenmiştir. Devlet ve ekonomik yaşam arasındaki ilişki, süreçteki rol ve rol rolünün ön plana çıkmasına olanak sağlar (Siverekli Demircan, 2006: 49). Neoliberal politikaların etkisi sonucunda refah devleti aşınmıştır ve devletin yeni görevleri yeniden belirlenmiştir. Bu kapsamda özel ve kamu kesim kaynakların etkin bir biçimde dağıtılmasının sağlanması, eşit gelir dağılımlarının sağlanması, ekonomik kalkınma ve büyümelerin gerçekleştirilmesinin sağlanması olarak belirtilmiştir (Tokatlıoğlu, 2005: 8).

Küreselleşme ile birlikte liberal ekonomiye geçiş anlayışı, yönetimin daha minimal bir yapının dönüşmesini gerektirir. Bu anlayışlar, her alanda üretim yapan ve müdahalede bulunan bir devletten tercihi, yalnızca belirli kurallar ve standartlar koyan, denetleyen ve esas görevlerinin dağılımının bir devletin kimliğini öne çıkarmaktadır (Ekin, 1999: 27). Bu çalışmada meydana gelen küreselleşme sonucunda refah devletlerinin ve rejimlerinin ne şekilde etkilendikleri tartışılarak, küreselleşme durumunun refah devletler üzerinde meydana getirdiği değişikliklere yer verilecektir.

1. KÜRESELLEŞME KAVRAMI

Küresel teriminin kökeni dört yüz geriye kadar gitse de bu kavramın akademik çevrede kullanılması oldukça yenidir (Çelik, 2012: 57). Günümüzde meydana gelen en önemli değişimlerden bir tanesi de her alanda konuşulan ve ön plana çıkan küreselleşmedir. Son çeyrek yüzyıl içerisinde dünya ekonomisine yön veren kavram küreselleşmedir (Kazgan, 2005: 17). Bu kavram, ülkeler arasında ekonomi, siyaset, toplumsal ilişkilerin yaygınlaşarak gelişmesini, ideolojik ayrımlara dayanan kutuplaşmaların çözümlenmesini, çeşitli toplumsal kültür, inanç ve beklentilerin daha net bir şekilde tanınmasını, ülkeler arasında olan ilişkilerin yoğunlaşması gibi farklı görünmekte olan fakat birbirleri ile bağlantılı olguları kapsayan, diğer anlamda da maddi ve manevi değerlerin ve bu değerlere bağlı olarak meydana gelen birikimlerin milli sınırlarını aşarak dünya genelinde yayılması anlamına gelmektedir (Özkıvrak & Dileyici, 2001: 134).

II. Dünya Savaşının bitip küreselleşmenin başlamış olduğu 1970 yıllarının ortalarına kadar olan dönem birçok ülkede refah devletinin altın çağı şeklinde isimlendirilen ve toplumsal refah alanlarında ulus devletlerin büyük gelişme-

ler sağladıkları bir süreç olarak nitelendirilmiştir. Fakat küreselleşmenin başlaması ve gittikçe ivme kazanmasıyla beraber dünya üzerinde toplumsal refah uygulamalarının gelişiminde yavaşlamalar başlamış, modern refah devletlerinin yaşadıkları altın çağ sonlanmıştır (Kazgan, 2005: 18).

Küreselleşme, sözlük anlamı itibarıyla dünya genelinde bir yapıma politikası, süreç veya eylem olarak tanınmata ve en genel anlamda dünyanın birimi bir birim olarak bütünleşmesini, ortak bir toplum ve kültüre uygun olma durumunu işaret etmektedir (Bulut, 2003: 181). Küreselleşme süreci, siyasal, ekonomik ve toplumsal-kültürel değişimleri kapsayarak çok taraflı bir süreç özelliği taşımaktadır. Bu özelliğinden dolayı da bir yandan kurtuluş olarak görülüp takdir edilebilirken, diğer yandan kara bir leke olarak görülüp ayaklar altına alınabilmektedir (Özbek, 2002: 6).

Siyasal açıdan küreselleşme, devlet rol ve görevlerinin yeniden tanımlanması olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu süreç içerisinde ulus-devletlerin hakiyetleri sarsılmış, devlette etkili ve sınırlı bir yapı oluşturulması ihtiyacı yoğun bir biçimde tartışılmıştır. Bunun yanı sıra ulus-devlet hala ülke içerisinde gerçekleştirdiği uygulamalarla, yaptığı düzenlemelerle ve izlemiş olduğu politikalarla ülke potansiyellerini geliştirme ya da israf etme noktasında belirleyici bir rol oynamaktadır. Küreselleşme asimetrik bir biçimde ilerleyen bir süreç olduğu için dünyanın farklı bölgelerinde yaşayan insanlar, küreselleşmeden kaynaklanan dönüşümlerden oldukça çeşitli biçimlerde etkilenebilmektedirler (Steger, 2013: 32).

Toplumsal ve kültürel açıdan küreselleşme, demokrasi, insan hakları, özgürlük, çevrenin korunması, terörle ve organize suçlarla mücadele gibi tüm insanlığı ilgilendiren konuların uluslararası düzeyde ortak bir platformda ele alınmasını ifade etmektedir. Küreselleşmeyi, dünya toplumlarını ortak bir kültürel zemin oluşturmayı ve Batı kültürünün ilkelerini benimsemeye teşvik etmektedir. Ancak farklı kültürlerin kendi kimliklerini terk ederek tamamen Batı kültürünü izlemelerini beklemek doğru değildir (Özkıvrak & Dileyici, 2009: 136).

Ekonomik açıdan küreselleşme ise ürün ve hizmetlerin ticaretlerinde ölçeklerin büyümesi, sermayenin akışı, teknolojinin geniş ve hızlı yayılmasının sonucunda dünya ekonomilerinin bağımlılıklarının artmasıdır. Ekonomik küreselleşme, teknoloji genişlemeleri ile beraber uluslararası kuruluşların çabaları ile dünya ekonomisinde sağlanmakta olan liberalleşme hareketleri, ülkelerin hızlı ve sürdürülebilir ekonomi kalkınmasını gerçekleştirmede piyasa ekonomisinin önemini kavramaları, uluslararası şirketlerin sınır ötesi satış yapmaları ve maliyetleri düşürmeleri amacıyla daha ucuz kaynak sağlanması gibi isteklere bağlı bir şekilde ortaya çıkmıştır (Çelik, 2012: 66).

Ekonomik küreselleşmeye ideolojik açıdan bakıldığında, bunun esasen kapitalizmin 20. yüzyılın sonlarında yaşadığı krizlerden çıkma çabalarının

yansıtıldığı görülmektedir. Kapitalist sistem, 1929'daki büyük buhran ve toplumsal gerginlikleri refah devleti uygulamalarıyla aşmaya çalışmış; Ancak sermaye miktarındaki yavaşlama gibi koşullar nedeniyle yeniden bir kriz içine girdi. Bu süreçte, ekonominin yeniden sermayesinin ortaya çıkması, piyasa fiyatlarının tam fiyat artışları ve ekonomide hakimiyet arzlarına yönelik baskılar artışları; bölümlerinin ekonomi ayrıntıları ise kurallara uyma, izleme ve engellemeleri kaldırma ile sınırlandırılmıştır (Aytekin, 2013: 126). Küreselleşme sürecinin çok uluslu etkinliklerini artırması, uluslararası düzeydeki kararlarla dünya ekonomilerinde liberalleşmenin yaygınlaşması, çeşitli ülkelerin ekonomik kalkınmalarını sağlamak için piyasa ekonomilerine canlılık sağlama ve iletişim teknolojilerindeki gelişmeleri, ekonomik küreselleşmeye zemin hazırlamaktadır (Çelik, 2012: 68).

Ekonomik küreselleşmeye ideolojik açıdan bakıldığında, bunun esasen kapitalizmin 20. yüzyılın sonlarında yaşadığı krizlerden kurtulma çabalarının yansıtıldığı görülmektedir. Kapitalist sistem, 1929'daki büyük buhran ve toplumsal gerginlikleri, ekonominin patlatılmasını ve refah devleti uygulamalarıyla aşmaya çalışılmış; Ancak sermaye miktarındaki yavaşlama gibi faktörler nedeniyle bir kriz içine girmiştir. Bu süreç, ekonominin patlaması yerine yeniden sermayenin ortaya çıkmasını, piyasa oranlarının tam işlerlik kazanmasını ve görünür elin ekonomide hakimiyet sağlanmasına yönelik baskıları artırmış; bileşenlerin ekonomik yapısının kurallara uymaması, izlenmesi ve engellerinin durdurulması ile sınırlamasına yol açmıştır (Bulut, 2003: 182).

2. REFAH DEVLET KAVRAMI

Refah devleti, toplumsal refahı en uygun şekilde adaya sunmak amacıyla kayıtlı ekonomiye aktif ve ayrıntılı müdahalelerde kalmayı geciktiren bir devlet anlayışıdır. Refah rejiminin temel amacı, piyasa ekonomisinin yetersizliği ve başarısızlıklarını ortadan kaldırmaktır (Aktan, 1999: 43). Sosyal devlet, sosyal güvenlik, bireysel özgürlüklerle bağdaştırmaya devam ederken; Refah devleti, bireysel inisiyatif ve sorumluluğun toplumsal güvenliği zedelememesi uygun düşünceleri benimsemiştir. Tarihsel süreçte, Aydınlanma dönemindeki mutlakiyetçi yönetimlerde benimsenen polis devleti anlayışını, bir tür teminat devleti olarak değerlendirmeleri mümkündür.

Tüm refah devlet şekillerini, toplumsal hukuk devleti şeklinde tanımak ve tanıtmak kurumların mahiyetinden beri hatalıdır ve neticede ABD, İngiltere ve genel olarak Batı Avrupa ülkeleri gibi parlamenterler demokrasilerin işlendiği ülkelerde yerleşen refah devlet rejiminin kavramsal ve terimsel farklılıklarına rağmen, Sosyal Hukuk Devleti'nin işlevlerine sahip bir rejim olduğu söylenebilir (Serter, 1994: 37). Refah devleti, II. Dünya savaşıdan sonraki süreçte yükselişe geçmiştir. Endüstri devrimi sonrasında meydana gelen savaş ve ekonomik krizler, refah devletinin kurulmasında bir deneyim özelliği taşımaktadır. Ekonomik krizlerin önüne geçmek, savaşların ve krizlerin neden oldukları

tahribatları ortadan kaldırmak için refah programlarının devlet eliyle organize edilmesi bir zorunluluk halini almıştır. Şekil 2.1'de Refah devletlerinin 1950-1990 yılları arasında yaşamış olduğu kriz gösterilmektedir.

1950'ler	1960'lar	1970'ler	1990'lar
Çok fazla devlet	Çok az eşitlik	Hükümete aşırı yüklenme	Aile değerlerinin düşmesi
Enflasyon		Stagflasyon	Yaşlanma
		İşsizlik	Küreselleşme
			İşsizlik

Kaynak: Küçükseren, 2023: 32

II. Dünya Savaşı sonrasında bu konuya dair devlet ve toplumsal taraflar arasında meydana gelen uzlaşmalar, refah devletine giden yolun başlangıcı niteliğini taşımaktadır (Şaylan, 1994: 60). Devletin çalışma ilişkilerine toplumsal gayeler ile müdahale etmesi ve aktif toplumsal politikalar ile sorumluluk alanlarını genişletmeleri, 19.yüzyılda kötü çalışma koşulları ve toplumsal gerginlik ortamında baş göstermiştir. Ekonominin büyümesi ve zenginlik, sermaye kesimi dışında olan kişilere refah ve huzur sağlamamıştır. Kapitalizmin 19. Yüzyılında insanlar daha kötü yaşam şartları ile karşı karşıya kalmışlardır. İnsanların gittikçe sefaletle sürüklenmesi, toplumsal barışın tehdit altında olması ve toplumsal adaletin bozulması, devletin uyguladığı toplumsal politika önlemleriyle müdahale etmesine neden olmuştur (Seyidoğlu, 1999: 495).

Refah devleti kavramı, 1941 senesinde ilk kez Başpiskopos Temple tarafından kullanılmıştır (Tuz, 2010: 33). 1942 yılında Beveridge raporunun yayınlanmasıyla beraber refah devletinin 19.yy'da İngiltere'de temel eğitiminin sağlanması amacıyla hazırlanmakta olan yasal düzenlemeler ve Almanya'da uygulanmaya başlayan toplumsal sigorta uygulamaları şeklinde iki farklı başlangıcın olduğu belirtilmiştir. Bu anlayış temeline ilk defa 1848 yılında Fransa Anayasası'nda alan tanınmıştır. Bu anayasada klasik, toplumsal ve ekonomik hakların önemine vurgu yapılmıştır (Tuz, 2010: 34).

Refah devletinin esas gayesi, devlete ait kaynakların etkili bir biçimde kullanılıp halkın toplumsal gereksinimlerinin sağlanmasıdır. Bu gayeye ulaşabilmek için kullanmakta olduğu araçlar; artış gösteren oranda vergileme, toplumsal güvenlik sistemleri, tarım sektörüne dair yapılan sübvansiyon ve destek politikaları, işsizlik sigortası, ücretsiz veya çok düşük bir katkı payı alınan eğitim, sağlık sistemi, konut desteği gibi toplumsal yatırımlardır (Seyidoğlu, 1999: 497). Bu kapsamda refah devleti gereğine göre kaynakların verimli ve etkili kullanılarak ülke vatandaşlarının yaşam standartları ve refah seviyelerinin

yükseltilmesi için devlet tarafından dağıtıldığı yani devlete etkin roller verdiği gözlemlenmektedir.

Refah devlet anlayışı ilk defa Almanya'da başlamış, sonrasında Batı Avrupa ülkeleri, Kuzey Amerika ve Avusturya'da giderek yaygınlaşmıştır. Esas olarak bu ülkelerin ortak özellikleri demokrasinin yerleşmesinden dolayı din ve devlet işlerinin ayrı olmasıdır. Aynı zamanda bahsi geçen ülkelerde sanayileşme oranının gelişmesi ve gelişmiş piyasa ekonomilerini sahip olmaları da diğer özelliklerdendir (Özdemir, 2007: 18). Aynı zamanda piyasa sisteminin gelişmesiyle toplumsal hakların doğmasının gelişme sürecinin birbirleriyle paralel oldukları görülmektedir. Bu süre içerisinde kişilerin belli haklara sahip olmaları ve haklarının korunması devletin aktif olarak rol ve sorumluluklar üstlenmelerine sebep olmaktadır. Piyasa sisteminin etkili bir biçimde işlenmediği durumlarda devlet müdahale eden, düzenleyen, tekrar dağıtan rolüyle devreye girerek refah devletine doğru ilerleme kaydeden bir süreç hazırlamıştır (Erdal, 2012: 5).

3. KÜRESELLEŞME VE REFAH DEVLET İLİŞKİSİ

Küreselleşme ile refah devlet arasında olan ilişki, farklı bir söylemle küreselleşmenin refah devleti etkisi altına alıp almadığı ya da hangi oranda etkilediği konusu, küreselleşme kapsamında üzerinde ne çok durulan konulardandır (Altıntaş & Pektaş, 2020: 120). Küreselleşmenin refah devlete olan etkisi, bu süreç içerisinde iletişim teknolojilerinin gelişmesi ve neoliberal fikirlerin bütün dünyada hızlı bir şekilde yayılmasıyla refah devlet sınırlarının, tam bağımsızlıklarının ve egemenliklerinin aşınması kapsamında tartışılmaktadır (Şener, 2014: 62). Bu tartışmalar içerisinde refah devlete göre daha yeni bir kavram olan küreselleşme, toplum durumlarına dair yapılan çözümlerle “yeni” olan durumu temsil ederken, refah devlet “yeni olandan önce” olarak değerlendirilmeye alınmaktadır (Karyelioğlu, 2012: 157).

Küreselleşme sürecinin toplumsal refah devletine muhtemel etkileri konusunda sosyal bilimlerde iki farklı yaklaşım mevcuttur (Çelik, 2010: 307). Bu yaklaşımlardan ilkinde göre; dünya refah devletinden rekabet devletine doğru olan paradigmanın değişimine şahit olmaktadır. Bu süre içerisinde toplumsal politika iş piyasasının esnekliğinin temini ya da uluslararası rekabet yeteneğinin gereklerine göre belirlenmelidir. Diğer yaklaşıma göre ise küreselleşmenin günümüze dek refah devleti üzerinde neredeyse hiçbir olumsuz etkisinin olmamasıdır. Son zamanlarda küreselleşmenin etkileri neticesinde alınan önlemler, gelecek zamanlarda yaşanabilecek etkiler dikkate alındığı zaman oldukça marjinal kalmaktadır (Karyelioğlu, 2012: 159).

Sosyolojik açıdan küreselleşmenin mahalli kültürlerin ve geleneksel toplum bağlarının çözüldüğü, milli devlet belirleyicilerinin azaldığı, grup ve bireyler arasında olan tüm ilişkilerin kolaylaşarak yaygınlık kazandığı, üretimlerin ve bölüşümlerin yeni bir dönüşüme girdiği, hem toplumlar arasında hem

de aynı toplumlardaki sürtüşmelerin yayılma tehlikelerinin her zamankine göre daha fazla olduğu sınırların ve geleneksel aktörlerin önemlerinin azaldıkları bir süreç olduğu söylenebilir (Koçdemir, 1998: 66).

Küreselleşme en kuvvetli olan sosyal devlet özelliği taşıyan devletlerin de olumsuz etkilenmesine neden olabilmektedir. Gereken tedbirlerin alınmadığı takdirde işsizlik oranı rekor kırabilecek, devlet borçları gittikçe artacak, sosyal hizmetler ile alakalı maliyetler ekonominin kaldıramayacağı düzeye çıkabilecektir. Bu konu için Almanya iyi bir örnek teşkil etmektedir. Gelecek teknolojilere milyar dolarlık yatırımların yapıldıkları, toplumsal yardımlardan yapılan kesintilerin insanların yeni düzenlere uyması için harcadığı ülkelerin aksine Almanya'da bir paradoks yaşanmaktadır (Altıntaş & Pektaş, 2020: 122). Bir taraftan şirket karları ve borsa endeksleri rekor seviyelere ulaşırken diğer taraftan işsizlik de rekor seviyeye ulaşmaktadır.

İşsizliğin giderek artmasından dolayı yeni meslek grupları ortaya çıkmış, ülke yabancı yatırımcılar için cazip bir hal almıştır. Almanya'nın rekabet gücü baz alınarak gerçekleştirilen sıralamalar devamlı olarak gerilemeye maruz kalmıştır. Bu durumda diğer ülkelerin tersine Almanya'da vergi indirimlerinin yapılmaması, ücret ödemelerinde gereken değişikliklerin işleme konulmaması, gelecek teknolojilerine yatırım yapılmamasının da payı olduğu açıktır yönlendirmeleridir (Garret & Mitchel, 1999: 6).

Yaşanan dönüşümlerin temelinde devletin işsizlik paraları, asgari ücretler, çalışma saatleri, sendika hakları, ücretli tatiller, sosyal yardımlar, işten çıkartılmalar, çiftçi yardımları, yatırım teşvikleri, işyeri ve inşaatlardaki hukuk düzenlemeleri gibi alanlarda yaşanan ciddi geri çekilmeler bulunmaktadır. Özellikle de işgücünün maliyetlerindeki hissedilir düşüşlerin neticesinde ucuz iş, işsizlikten daha iyidir şeklindeki anlayış yerleşmiştir. Bu durumun neticesinde gelir ve istihdamların tekrardan dağıtıldıkları hızlı, sessiz ve genel olarak etkili ve başarılı kapitalizm yer almaktadır. Liberasyon ve daregüstasyon yeni eğilimleri ifade eden kavramlardandır. Geleneksel konumlara ve toplumsal devlet argümanlarına dayalı haklarda ısrarcı olanlar gelecek zamanların üvey çocukları şeklinde kalmaktadır. Bu eğilim devlet değişikliklerinde de etkilenmemektedir (Koçdemir, 1998: 68).

Küreselleşmenin refah devletleri üzerine olan etkisi standart olmaktan çok bir ülkenin diğer ülkelere göre, bir refah rejiminden diğerlerine göre farklılık göstermekte olup homojen bir etki söz konusu değildir. Bazı ülkelerde küreselleşme olumsuz etkiler yaratırken, bazı ülkelerde refah devlet harcamaları artarak varlıkları koruma altında tutmaktadır, bazı ülkelerde de küreselleşme sonrasında bu etki ile yeni refah devlet ve rejimleri oluşmaktadır (Çelik, 2010: 307).

Küreselleşmenin refah devleti üzerine olan etkilerinde herhangi bir olumsuz etkisi olmadığını savunan araştırmacılara göre devletler, sahip oldukları

yetkileri tam anlamıyla kaybetmemiş ve toplumsal tedbirler anlamında sona doğru yaklaşımlarını tam olarak gerçekleştirememişlerdir. Küresel sermayeler, finans piyasalarını büyük oranlarda gerçekleştirebilirler ancak aynı durum küresel bir iş piyasası içerisinde mümkün olmamaktadır. Küreselleşme olgusu tüm dünyada oldukça büyük etkileri olan bir sürece tekabül etmektedir ancak bu refah devletinin de sonlanmak üzere olduğu anlamına da gelmemektedir (Garret & Mitchell, 2001: 145).

Etkinlik Hipotezi olarak bilinen ilk görüşe göre, küreselleşme ile birlikte refahın korunmasından rekabete doğru bir dönüşüm süreci başladı. Bu dönüşümle birlikte, takip edilmesi gereken toplumsal politikaların, iş piyasalarındaki esnekliklere izin veren ve uluslararası rekabet piyasalarının gerekliliklerine uygun şekilde şekillenmesi gerektiği şekilde savunulmaktadır. Bunun nedeni, sermaye sahiplerinin ellerindeki para ve üretim birimlerinin, dünya çapında daha yüksek geri dönüşler sağlayan, kalıcı yönlendirmeleridir (Garret & Mitchell, 1999: 6).

Ekonomik büyümenin sürdürülebilmesi için toplumsal maliyetler azaltılarak, çalışma koşulları ve toplumsal haklar daha esnek bir hal almalıdır. Bu fikri savunanlara göre oranlı vergi sistemlerinin aracılıklarıyla Büyük Buhrandan 1970 zamanlarına kadar devletin tekrar dağıtım kapasitelerinin arttırılmasına imkân sağlanmıştır fakat küresel piyasalar zamanında, etkinlikler ile refah arasında olan değişimler oldukça sert biçimlerde şekillenmiştir. Bu nedenle de devletlerin piyasa üzerinde gerçekleşen taleplere karşı boyun eğmekten başka çareleri kalmamıştır.

Tazmin hipotez görüşüne göre küreselleşme süreci refah devletinin genişlemesine neden olmaktadır (Walter, 2008: 3). Günümüze kadar küreselleşmenin refah devletleri üzerinde ciddi alınabilecek olumsuz bir etkisi görülmemiş, küreselleşme süreçleri, devletin refahlarına dair faaliyetlerini ciddi oranda etkilememiş, refah politikalarında birtakım kısıtlamalar yaşansa da bunlar açısından daha ciddi anlamda bir geri gidişe rastlanmamıştır. Genel kaniya göre küreselleşmenin az ya da çok refah devlet uygulamalarını olumsuz bir biçimde etkilediği yönündedir (Garret & Mitchell, 2001: 145).

Küreselleşme sürecinde hakimiyet sağlamış neoliberal politikalar, müdahaleci, etkin özellikleri olan Keynesyen ekonomi politikaları ve refah devletinin benimsediği anlayış ile uyuşmamaktadır. Neoliberal ekonomi teorisi serbest piyasalar rekabetinin devamı halinde kaynakların aktif bir biçimde dağılmasını kendiliğinden gerçekleştirip toplumsal refahın en üst seviyeye ulaşmasında yardımcı olabilmektedir. Bu nedenle devlet tarafından piyasalara yapılan müdahalelerde makroekonomi araçlarına ulaşabilmek için piyasaların yönlendirilmesi gereksiz ve zararlı bulunmaktadır (Karyelioğlu, 2012: 160).

4. KÜRESELLEŞME ETKİSİ VE DEĞİŞEN ŞARTLAR

1970 yılının son zamanlarından sonra görülen gelişmeler, refah devletinin ekonomi, siyasi ve ideolojik çerçevesini ciddi bir biçimde değişime uğratmıştır. Bu değişimlerin başında sosyalist devlet alternatiflerinin çökmesi, liberal felsefelerin yükselmesi, ekonomik durumun giderek küresel bir hal alması ve ulus-devletin giderek çökmesi gibi durumlar gelmektedir (Özdemir, 2009: 62). Kendi aralarında kesişmeleri ve ilişkileri olan bu durumların hepsi refah devleti için bazı anlamlar taşımaktadır. Bu durumlar, II. Dünya Savaşı'ndan günümüze kadar toplumsal politikalar ve refah konularına dair esas düşünce ve öngörülerden bazılarının değişiklik gösterdiklerini ispatlar niteliktedir.

4.1. Sosyalist Yönetim Alternatiflerinin Çökmesi

20.yüzyılın son zamanlarında yaşanan en önemli gelişmelerden bir tanesi sosyalizmin çökmesidir. Bu durum kapitalist sistemi dünya genelinde hâkim ve rakipsiz bir ekonomi sistemi haline getirmiştir. Sovyetler Birliği'nin parçalanmasının ardından eski sosyalist ülkelerin de neoliberal politikalara karşı bir dönüşüme girmeleri küreselleşme sürecinden sonraki dönüşüm ile etkileşimi arttıran ve az gelişmiş ülkelerde farklı bir alternatif olmadığı söylemini yaygınlaştıran bir etki yaratmıştır (Şenses, 2008: 4).

II. Dünya Savaşı sonrasındaki dönemlerde refah devletinin genel kabul görmesi ve toplumsal yapılan harcamalarda görülen artışlar dış alanlarda sosyalist dünyanın iç alanlarda da sosyalist işçi hareketlerinin var olması gibi bazı faktörlerin sonucudur. Bahsi geçen faktörler, 1970 yıllarına kadar Batı ülkelerini sosyalizm anlayışına doğru gerek evrimci gerekse devrimci bir gidişatın oluşabileceği tedirginliğini yaratmıştır. Bu tehlikenin karşısında oluşan tam istihdama dayanan refah devleti, bir piyasa toplumunda kendisini kolektivist değerlere ve amaçlara ne şekilde uyumladığını göstermiştir.

Soğuk Savaş sürecinde yarışı kapitalist sistem ve piyasa ekonomilerinin kazanması sonucunda küreselleşme çağına adım atılmıştır. Dolayısıyla bu durum rakipsiz bir konumda olan kapitalizmi, demokrasi ve hukuk devletinden oluşmakta olan toplumsal ve ekonomik düzeni bir model şeklinde dünyaya sunmuştur (Akalin, 2002: 58). Refah devletleri, büyük oranda rekabete dayanan yenedünya düzeninde küçülerek kendilerini düzeltme ihtiyacı hissetmişler ve bunun bir göstergesi olarak da özelleştirmeler bütün dünya üzerinde popüler bir uygulama şeklinde el üstünde tutulmuş, devletler de sorumluluklarını tekrar gözden geçirmeye ihtiyaç duymuşlardır (Akalin, 2002: 59).

Kapitalizmin dünya üzerinde herhangi bir rakibi olmamasından ve ekonomik sistem şeklinde de tek başına olmasından dolayı sistem bir şekilde kendi kendisini meşrulaştırmıştır. Kapitalizm ilerleyen zamanlarda daha fazla meşruluk sorunlarıyla karşı karşıya kalmadıklarından dolayı toplumsal adalet problemlerine karşı dikkatli olma hassasiyetleri de giderek zayıflamıştır (Öz-

demir, 2009: 66). Dolayısıyla da bu durum neticesinde güvensizlik, adaletsizlik ve yoksulluk pek çok ülkede tekrardan ortaya çıkmıştır. Refah devletlerinden kaçış olarak nitelendirebileceğimiz bu süre zarfı, Anglo-Sakson ülkeleri öncelikli olmak üzere pek çok ülkede görülmeye başlamıştır (Mishra, 1999: 3).

4.2. Liberalizmin Tekrar Yükselişe Geçmesi

Küreselleşme temelindeki ideoloji neoliberalizm olsa da adındaki gibi yeni değildir. Bir yüzyıldan fazla denenerek vahşi kapitalizm şeklinde isimlendirilmiş 19.yy liberalizm düşüncesinin tekrardan canlandırılmasıdır. Eski zamanlarda yaşanan liberalizm tecrübesinin yenilenmesi anlamına gelse de neoliberalizm yenilenmiş gibi sunulmaktadır. Liberal sistemlerde devlete tanınan görev alanlarının çok dar olmasından dolayı yeni versiyonu olan neoliberalizm, Batılı sanayileşmiş olan sosyal refah devletlerde meydana çıkmasından dolayı doğasınca refah devletine zarar vererek fonksiyonlarını etkisiz hale getirmek için çabalamaktadır (Garret & Mitchell, 2001: 145).

Gelişmekte olan ülkeler, hem sermaye girişlerini kolaylaştırabilmek hem de sermayelerinin karlarını arttırabilmek için çaba sarf etmektedirler. Bu durum da devletlerarasında rekabet yaratmakta ve uluslararası sermayeler tarafından ön plana çıkarılan ilkelere göre davranma zorunluluğunu yanında getirmektedir. Bu tür bir gelişmenin en önemli tarafı refah devleti yerine neoliberal devletin tercih edilmesidir (Ertuğrul & Çolak, 2010: 74). Neoliberal anlayışa göre özgür ve eşit bir toplum yalnızca Pazar mekanizması tarafından kendi kendine meydana gelen bir düzen ile oluşabileceğini öne sürmektedir. Bu sistemde birey davranışları ve birbirleriyle olan alakaları, mülkiyet hakkını esas alan yasalara, özgür sözleşme ilkesi doğrultusunda şekillenecektir. Bu durumda devletin rolü ise toplanmış olan vergiler ile iş ve dış güvenliği sağlayarak hukuku üstün kılmak ile sınırlıdır (Bulut, 2003: 189).

Liberalizm düşüncesinin refah devlet anlayışına karşı bakış açısının bu yönde olması refah devletini tam olarak ortadan kaldırmak istediğini göstermemektedir. Dünyada gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin pek çoğu gibi Türkiye de liberal ekonomi sistemini benimseyerek karma ekonomi düzeninden liberal ekonomiye doğru geçiş yapmıştır (Koray, 2003: 73). Gerek küreselleşme neticesinde dünyada meydana gelen ekonomi düzenine ayak uydurma, gerekse Avrupa Birliği üyeliğinin şart koşmuş olduğu Kopenhag Kriterleri bakımından ülkemizde ekonomi istikrarının öngörmekte olduğu tekrar yapılanmadan dolayı piyasa ekonomisinin esas amaçlarından bir tanesi halini almıştır (Akalın, 2002: 44).

4.3. Ekonominin Küresel Boyuta Ulaşması

Yakın döneme kadar pek çok ülke üzerinde hâkimiyeti olan Keynesyen politikalar ve refah devlet uygulamalarına bağlı bir biçimde devlet bütçe politikalarını da içine alan maliye politikaları aracılığıyla ekonomiyi yoğun bir

biçimde yönlendirmelerinin ve devlet kesimlerinin bu doğrultuda ekonomiye devamlı olarak ciddi müdahaleler yapması sonucunda ekonominin olumsuz şekilde etkilendiği ve kaynakların gittikçe daha çoğunun devlet eliyle kullanılmasının pek çok ülkede olumsuz neticelerinin deneyimlendiği bilinmektedir. Küreselleşme ve neoliberal ekonomi fikrinin giderek benimsenmesi ile beraber ekonomide devlet rolü bütün ülkelerde gözden geçirilmiş, Keynesyen politika ve devletin ekonomi üzerindeki müdahaleci ve etkin olan rolüne dair yoğun tartışmalar başlamıştır (Altıntaş & Pektaş, 2020: 123).

Ekonominin küreselleşmesi ile artan küresel rekabet ve bu ortamda toplumsal standartlar üzerinde baskılar meydana gelmiştir. Etkinliklerini, daha az ücretli ve çalışma şartlarına sahip olan bölgelere taşıyarak ya da taşınacağı tehdidi yaparak karlılığın artmasına sebep olan neoliberal yol daha az toplumsal koruma ve daha düşük vergilere dayanan bir sistemden meydana gelmektedir (Özdemir, 2019: 73). Küresel rekabet mağduru olan ülkeler, küresel dünya içerisinde birbirleriyle yarıştıkları süre boyunca yatırım dostu bir görüntü vermek isteseler de yine de bir düşüş meydana gelmektedir.

Küreselleşmenin ekonomiye olan etkilerinden bir diğeri ise devletin ekonomik görevleri ve piyasa müdahalelerinin azaltılması, devlet refah programlarının daraltılması ve refah sunulmasında sivil toplum kuruluşları ve piyasadaki aktörlere daha çok güven duyulmasına dair eğilimler gündeme taşınmıştır. Bunlar, Keynesyen politikalar ve refah devleti uygulamalarının sonucunda üst boyutlara taşınan devlet harcamaları ve bu kapsam doğrultusunda devletin toplumsal harcamalarının sınırlandırılarak ciddi bir problem haline alan bütçe açıkları, vergi yükleri ve borçlanma seviyelerinin kontrol edilmesi amacına yöneliktir (Koray, 2003: 74).

4.4. Ulus-Devlet ve Ulus-Egemenliğin Zayıflaması

Küreselleşme süreciyle beraber toplumsal hayatın kültür, ekonomi, siyaset gibi pek çok alanında dünya çapında hızlı bir bütünleşme meydana gelmektedir. Bu durum politik alanda küreselleşme süreç etkilerinin ne olacağına dair tartışmaları ve yorumları da yanında getirmiştir. Küreselleşme sürecinin ulus devletler üzerinde olan etkilerinin anlaşılması açısından küreselleşme kapsamında ulus devlet kavramının ikiye ayrılması gereklidir. Bunlar etken ve edilgen devletlerdir. Fakat küreselleşme ve küresel süreçlere ev sahipliği yağın ülkelerde etkin olan devletlerin de bir yönetme ve meşruiyet krizinde olduklarına dair bir söylenti mevcuttur (Erdal, 2012: 137). Her iki devletin de çözmek için uğraştıkları problemler birbirlerinden ayrışım göstermekte ve kriz derinlikleri her iki devlet türü için de farklılıklar göstermektedir (Barkçın, 2008: 47).

Küreselleşme siyasi anlamda demokratik olarak ulus-devlet üstünde bir hegemonya siyaseti uygulanması ve ulus devlet oluşumunun zayıflatılması bilincine yöneliktir. Ulus-devlet olgusunun meşruiyet kaybı dünya seviyesinde

oldukça büyük dönüşümler neticesinde meydana gelen sorunlara ve küreselleşmeye bağlanması kavram tanımı gereğince zorunludur. Bunun nedeni küreselleşmenin direkt olarak ekonomi güçler hâkimiyetinin uluslar üstü sermaye gücü bunalımlarından çıkabilmek için toplumsal, teknolojik ve kültürel alanlar için yeni manalar katması dünyayı tek bir pazar haline getirme çabasıyla ilgilidir (Garret & Mitchell, 2001: 145).

Küreselleşme sürecinde ulus-devlet, demokratikleşme, yerellik, şeffaflık, esnek olma, hesap verebilme gibi güçlü eğilimlerin yoğun baskıları altında tekrar şekillenmelere zorlanmakta bu esnada devletin giderek küçülmesi, deregülasyon, siyasal yenililer, toplumsal ve ekonomik politikaların dönüşümleri gibi stratejiler ülkelerin esas politikaları haline gelmiş ve ulus-devletin klasik politika araçlarını gittikçe zayıflatmıştır. Küreselleşmenin esas dinamiğini oluşturmakta olan teknolojik devrim, kurulu devlet düzeni, örgüt yapıları, yönetim süreçleri ve hizmet sağlama şekilleri üzerinde ciddi baskılar meydana getirerek devlet yönetimlerine de etki etmektedir (Karyelioğlu, 2012: 160).

Devlet yönetiminde daralmaların yanında devletin yönetim anlayışındaki değişimler, yönetimin demokratik bir hal alması ve şeffaflık kazanması bu dönem içerisinde meydana gelen öncelikli eğilimlerden (Köse, 2003; Okan & Gültekin, 2023). Şeffaflık ve güvenilirlik siyasi söylemlerde ve politika belgelerinde giderek daha fazla kullanılmaktadır. (Okan, 2024). Ulus devlet sisteminin gerilemesi ile refah devletinin zayıflaması arasında dolaysız bir bağ olduğu ortadadır (Erdal, 2012: 138). Bu nedenle küreselleşme, neoliberalizm, ekonomilerin ulusallık kazanması, ulus devletin zayıflaması gibi unsurların her beraber refahın eşit dağılması üzerinde olumsuz bir rol oynama potansiyeline sahip olduğunun kabullenilmesi gereklidir. Gerçek hayattaki gelişmelerde de bu unsurların son çeyrek yüzyıllara dek toplumsal eşitlik ve politika anlayışlarında meydana gelen gelişmelerde bir durgunluk ve gerileme kaydettiğini göstermektedir (Özdemir, 2009).

Ulus devlet, sınırlarını ihlal eden ekonomik ilişkilerden dolayı ulus üstü sermayeler ve ona destek veren aktörler tarafından dışarıdan kuşatılmış durumdadır (Erdal, 2012: 138). Bu durum sermayenin herhangi bir ulus devlet varlığına gereksinim duymadığını, tam tersine kendisinin ulus devlet faaliyetlerine yön veren bir aşamaya geldiğinin göstergesi olarak kabul edilmektedir. Ancak ulus devletin yok olması, ortadan kaybolması veya egemenlik olgusunun tamamen bitmiş olduğu şeklinde yorumlanmasının doğru bir tutum olup olmadığına dair tartışmalar mevcuttur (Bulut, 2003: 187).

Küreselleşme, ulus devletin özelliklerinde de değişiklikler meydana getirmektedir. Ulus devlet gücünün kaynağı olan ulusal egemenlik terimi küreselleşme neticesinde gün geçtikçe aşınmaya uğramaktadır. Ulus devlet, egemenliğinde esas göstergelerden olan yasa oluşturma, yürütme ve yargı gücünün yaygınlaşan bir şekilde küresel yapılar ile paylaşım sürecindedir. Tüm alanlar-

da artmakta olan uluslararası ilişkiler küresel mekanizme sistemini zorunlu hale getirmektedir. Aynı zamanda ulus devlet artık kapitalizm için yeterli bir ölçek kabul edilmemektedir. Bunun için daha büyük, küresel bir ölçeğe ihtiyaç duyulmaktadır (Erdal, 2012: 138).

Ulus devletlerin egemenlik ve bağımsızlıkları, küreselleşme ve bölgesel ekonomi kuruluşlarının büyümesi sonucunda perdelenmektedir. Esas olarak bölgesel kuruluşlar, ulus üstü seviyede bir toplumsal politikanın geliştirilebilmesi bakımından bir potansiyele sahip olsa da uygulamalarda bu ihtimalin epey düşük aldığı gözlemlenmektedir (Özdemir, 2009: 78). Tam tersi olarak ekonomik deregülasyon ve üye olan ülkelerde toplumsal koruma standartlarının zayıflatılmasına dair yapılan baskılar bölgesel kuruluşlar üzerinde daha çok potansiyel sahibi olmuş gibi bir hal almıştır (Leibfried & Pierson, 1995: 128).

SONUÇ VE TARTIŞMA

II. Dünya savaşı sonrası sonraki yirmi beş senelik süre zarfında ekonomide yaşanan küreselleşme refah devletlerini yeni gelişmeler ile karşı karşıya bırakmıştır. 1970 yıllarının ortalarına dek piyasa ve devlet ekonomi etkinlikleri tamamlayarak ilerlerken Keynesyen politikalarının tıkanması sonucu arz yanlısı olan sermaye birikim modeli tekrar uygulamaya başlamıştır. 1980 ve 1990 yılları arasında yaşanan süreç kuralsız kapitalizm şeklinde adlandırılabilir bir süreç olmuştur. Kuralsız kapitalizm, vergilerin düşürülmesini, devlet harcamalarında kısıtlamaya gidilmesini, emek piyasalarının daha çok esnetilmesini ve ücretlerin geriye doğru çekilmesinin daha doğru bir adım olacağı yönünde görüşler bulunmaktaydı.

Refah devleti açısından küreselleşme ile birlikte bir evrim söz konusu olmuştur. Küreselleşme yaşanan krizden çıkmak için bir fırsat gibi görünse de gerilemenin bir başlangıcı olarak kabul edilmemelidir. Olumsuz yönde seyreden değişimlerin yeni politikalar ile atlatılması için hedeflerin belirlenmesi gereklidir. Devlet, halk tarafından belirlenen beklentilerin karşılanması için kendini her daim yenilemek durumundadır. Toplumda görülen dönüşümler merkez otoritesine dayalı kuvvetli devletlerin yerine sorumlu kişilerden oluşan etkin devletin daha faydalı olacağı gözler önüne sermektedir.

Refah devletinin devam ettirebilmesi için gösterilen çabalar da değişim için olan istekleri içermektedir. Bilgi toplumlarında bu talebi gerçekleştirmenin en önemli koşulu eğitimidir. Küreselleşme sürecini geçiren toplumların değişim dinamiklerini yalnızca rekabet ve gelir dağılımları ile açıklamak toplumsal gelişmelerin göz ardı edilmesine sebep olabilmektedir. Küresel refah ve mutluluk sağlayacak, uluslararası çatışmaları sonlandırabilecek küresel refah devletin oluşması, ulusların silahlar ile korunan sınırlar ile bölündükleri ve rekabetlerin savaş halini almayacağı sosyal devlet anlayışının egemenliğinde

bir küresel devlet modelinde gerçekleştirilebilmektedir.

Kişiler, sivil toplumlar ve nüfusun her kesimi bir yandan dayatılmakta olan vahşi küreselleşmenin karşısında diğer yandan Dünya refahının artmasını sağlayacak ve toplumları birbirlerine yaklaştıracak olan küreselleşmeden vazgeçilmemesi gerekmektedir. Bazı kesimlerin değil tüm kişi ve toplumların refahlarını ve mutluluklarını artıracak ve her birey için barış, sevgi ve kardeşlik getirebilecek olan etik küreselleşme için gayret gösterilmelidir. Küreselleşme egemenliğini sürdüren acımasız piyasa ekonomisiyle değil sosyal devlet anlayışı ile gerçekleştirilmelidir.

Ulus değerlerinin ve farklılıklarının korunup geliştirilmesi ve kültürel değerler ile bütünleştirilmesi ile daha zengin değerlere ulaşılması Dünya ölçüğünde barışın, sevginin, kardeşliğin ve refah ortamının oluşturulması yalnızca erdemli ve etik küreselleşme ile mümkün olabilmektedir. Sınırlar ile parçalanmış, acımasız piyasa ekonominin kurallarında etkinlikte bulunan, ekonomik çıkarları silah güçleri ile korunmakta olan ya da geliştirilen toplumlardan bütünleşmiş tek bir Dünya toplumuna yani refah devlete geçmek, sınır ve silahlara sonsuza dek veda etmek anlamına gelmektedir. Bu sonuca ulaşılabilecek olması tüm insanlık için temenni edilen bir durumdur. Dolayısıyla tüm bireyler ve toplumlar bu temenninin gerçekleşebilmesi için kendi üzerine düşen sorumlulukları yerine getirmelidir.

KAYNAKLAR

- Akalın, G. (2002). *Türkiye’de piyasa ekonomisine geçiş süreci ve ekonomik kriz*. Ankara, TDSK Yayınları.
- Aktan, C. C., & Özkıvrak, Ö. (2009). *Sosyal refah devleti*. İstanbul, Okutan Yayınları.
- Aktan, C. C. (1999). *Müdahaleci devletten: Müdahaleci sınırlı devlete*. Ankara, Yeni Türkiye Yayınları.
- Altıntaş, E., & Pektaş, E. K. (2020). Küreselleşme sürecinin ulus-devlet üzerindeki etkileri ve ulus devletin geleceği üzerine bir değerlendirme. *Kocatepe İİBF Dergisi*. 22(1), 115-126.
- Aytekin, İ. (2013). Küreselleşme ve ekonomik küreselleşme. *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 1(2), 123-134.
- Barkçın, S. (2008). *Küreselleşme: Söylem ve gerçek, Türkiye’nin küreselleşmesi fırsat ve tehditler*. İstanbul, İTO Yayınları.
- Bulut, N. (2003). Küreselleşme: Sosyal devletin sonu mu?. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*. 52(2), 173-197.
- Çelik, A. (2010). Refah devletinde kriz ve yeniden yapılanma. *Journal of Social Policy Conferences*. 50, 301-320.
- Çelik, M. Y., 2012. Boyutları ve Farklı Algılarıyla Küreselleşme. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 71. 23-39.
- Ekin, N., Yusuf, A., & Akgeyik, T. (1999). *Türk sosyal güvenlik sistemi’nde arayışlar: özelleştirme ve yeniden yapılanma*. İstanbul, DTO Yayınları.
- Erdal, S, (2012). *Küreselleşme Sürecinde Refah Devleti Uygulamaları Açısından İsveç Modelinin Değerlendirilmesi*. Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Maliye Anabilim Dalı, İzmir, Doktora Tezi (yayınlanmamış).
- Ertuğrul, C., & Çolak, O. (2010). Finans politik & ekonomik yorumlar. *Journal of Management and Economics Research*. 8(47), 59-72.
- Garret, G., & Deborah, M. (1999). *Globalization and the welfare state*. mimeo, Yale Uni. Press.
- Garret, G., & Deborah, M. (2001). Globalization, government spending and taxation in the OECD. *European Journal of Political Research*. 39, 135-145.
- Işıklı, A. (2001). *Küresel Saldırı Karşısında Devlet ve Sendikalar*. Emek Platformu, Emek Politikaları Sempozyumu.
- Karyelioğlu, S. (2012). Ulus devlet ve milliyetçiliğin tarihsel dayanakları ve küreselleşmenin ulus devlet ve milliyetçilik üzerindeki etkileri. *ETHOS*. 5(1). 137-169.
- Kazgan, G. (2002). *Küreselleşme ve ulus-devlet: yeni ekonomik düzen*. İstanbul, Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Koçdemir, K. (1998). Küreselleşme ve Türkiye. *Türk İdare Dergisi*. 418, 57-81.

- Koray, M. (2003). Avrupa refah devleti: Anlamı, boyutları ve geleceği. *Görüş Dergisi*, 57, 73.
- Köse, H. Ö. (2003). Küreselleşme sürecinde devletin yapısal ve işlevsel dönüşümü. *Sayıştay Dergisi*, 49, 3-12.
- Mishra, R. (1999). *Globalization and the Welfare State*, Massachusetts, Edward Elgar Publ. Lmt.
- Okan, Y. T., & Gültekin, N. (2023). Kamu liderlik ölçeği kısa formunun Türkçeye uyarlanması ve psikometrik analizlerinin yapılması. *Dicle Akademi Dergisi*, 3(1), 77-97.
- Okan, Y. T. (2024). *Çalışma hayatında kamu liderinin gücü: Çalışanların stres ve kaygıyla başa çıkımalarında özgüvenin etkisi*. N. Gültekin (Ed.) İstanbul: Cinius Yayınları.
- Özbek, N. (2002). Osmanlıdan günümüze Türkiye'de sosyal devlet. *Toplum ve Bilim*, 92, 7-10.
- Özdemir, S. (2007). *Küreselleşme sürecinde refah devleti*. İstanbul, İstanbul Ticaret Odası Yayınları.
- Özdemir, S. (2009). Küreselleşme ve refah devletleri üzerindeki etkileri. *Journal of Social Policy Conferences*, 57, 60-74.
- Serter, N. (1994). *Sosyal devlet*, İstanbul, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayınları.
- Seyidoğlu, H. (1999). *Ekonomik terimler ansiklopedik sözlük*. İstanbul: Güzem Can Yayınları.
- Siverekli Demircan, E. (2006). Yeni ekonomik düzende bütçe sistemlerindeki değişim süreci ve Türk kamu maliyesinin uyumu, *Biga Yönetim ve Ekonomi*, 2(13), 47-61.
- Steger, M. B. (2013). *Küreselleşme*. Ankara, Dost Yayınevi.
- Şaylan, G. (1994). *Değişim küreselleşme ve devletin yeni işlevi*. İstanbul, İmge Yayınları.
- Şener, B. (2014). Küreselleşme sürecinde ulus-devlet ve egemenlik olguları. *Tarih Okulu Dergisi*, 7(18), 147-162.
- Şenses, F. (2008). *Neo-liberal küreselleşme kalkınma için bir fırsat mı, engel mi? İçinde İTO, Türkiye'nin küreselleşmesi fırsat ve tehditler*, İstanbul, İTO Yayınları.
- Tokatlıoğlu, M. Y. (2005). *Küreselleşme ve kamu hizmetleri*. İstanbul, Alfa Aktüel.
- Tuz, A. N. (2010). *Küreselleşme Sürecinde Refah Devletinin Dönüşümü ve Sivil Toplum Kuruluşlarının Rolü*. Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Anabilim Dalı, İstanbul, Yüksek Lisans Tezi, 158s (yayınlanmamış).

BÖLÜM 3

TEKNOFEODALİZM, SOSYAL MEDYA VE YENİ NESİL DEVLET ANLAYIŞININ KAMU MALİYESİNE OLASI ETKİLERİ

S. Çağrı ESENER¹

¹ Doç. Dr., Bandırma Onyedi Eylül Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi,
Maliye Bölümü, cesener@bandirma.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-5722-9549>

1. Giriş

Ticarette insan davranışları önceden modifiye edilebilir mi? Düşünce, arzu ve istekleri yönlendirmek için yapay zekâ araçlarının da desteğiyle bireylerin önceki talepleri öğrenilerek sonrakilere hakkında çıkarsamalar yapılabilir mi? Eğer bu şekilde bir bilgi birikimi sağlamak mümkünse, bu kişilere belirli dar havuzlar içerisinde arzu nesnelere sunularak çok daha sınırlı bir alandan, bireyin kendi isteği olduğuna ikna edilerek (yani rızası da alınarak), seçimler yaptırılabilir mi? Peki, çok defalar yaparak ya da tekrarlanarak öğrenilen bu süreçler hakikaten o bireyin kendi seçimleri midir? Örneğin; bir cep telefonu müzik uygulaması (Spotify, Apple Music, YouTube) dinlediğiniz yüz şarkı üzerinden 'bunu beğenen bunu da beğendi', 'bu ürünü satın alan şu diğerlerini de inceledi', 'ilginizi çekebilecek başkaca ürünler' şeklinde algoritmik arayüzler oluşturduğunda sizin geçmişteki çerezlerinizi (cookies) zorla veya ön kabullünüz sayesinde kullanarak size veya içinde bulunduğumuz sisteme iyilik mi yoksa kötülük mü etmektedir? Bu durum orta ve uzun vadede yeniliğe ve yaratıcı düşünceye ket vurarak tekdüzeliğe neden olabilir mi?

Birey davranışlarını modifiye etmek, hatta bu işi otomatize edilmiş bir rutine bağlayarak yapmak; Yanis Varoufakiş'e göre (2023), teknolojinin son on yıldaki hızlı gelişimi sonrası bulut sermayesi (cloud capital) ile mümkün olmuştur. Bulut sermayesinin kapitalizmdeki sermayeden en temel farkı; klasik kapitalin temelini sermaye, emek ve üretim yani onu yönlendiren tüccar ve ona esas katkıyı sağlayan işgücü (veya politik iktisadi terimlerle burjuvazi ve işçi) ile önceden biriktirilmiş (sabit) sermaye varlıkları oluştururken, bulut sermayesinin temelini ise girişimci, az sayıda teknik ve iletişim personeli ile bulut ekonomisi olarak da düşünülebilecek bir internet sayfası veya alanıdır. Bu uzay alanlar belki sanal topraklar olarak da adlandırılabilir. Bu topraklar tıpkı eski dönemlerdeki gibi bir imparatorun, kralın veya derebeyin mülküne benzetilirse, bu lordun izni olmaksızın ilgili alanlarda tarım veya alışveriş yapılması da mümkün olmayacaktır.

Günümüzde dünyada birer alışveriş ve ticaret alanı olarak aktif biçimde kullanılan Amazon, eBay, Walmart, Alibaba, Shopify, Etsy, Best Buy veya Türkiye'de kullanılan Trendyol, Hepsiburada, N11, Temu, Aliexpress gibi siteler ve uygulamalar (aplikasyonlar) yukarıda değinilen birey-çerez ilişkilendirmesini, belki kimi zaman sesleri ve yorumları kullanarak ilgisine daha spesifik ürün sunumunu yapay zekanın da desteğiyle gerçekleştirme gayretindedir. Bu neviden program ve yazılımlar (istisnaları bulunmakla birlikte) çoğu zaman bireylerin izinlerini istemekte, hukukun koyduğu sınırlar dahilinde ilgisinin rızasıyla söz konusu işlemleri yapmaktadırlar. Zaman içerisinde bireylerin istek, arzu ve taleplerini kendisine önerdiğini veya yansıttığını düşündüğümüz bu uygulamalar, acaba müşteriyi istemedikleri ama istediklerini sandıkları şarkılara, ayakkabılara veya diğer arzu nesnelere de yönlendirmekte midir?

Kısacası sınırları gerçekte kim çizmektedir? Varoufakis (2023) bu düşünce zincirinden başlayarak derinleştirdiği ‘Teknofeodalizm’ fenomeninde artık bambaşka bir çağa girdiğimizi, eski anlamıyla kapitalizmin öldüğünü ve bulut lordlarının (cloudists) yükseldiği yeni tip bir feodalizmin içine girdiğimizi vurgulamaktadır.

Bulut sermayesi alanında lokomotif teknoloji şirketlerinin (Big Tech) ABD ve Çin merkezli olduğu düşünüldüğünde, dünyada Amerikan doları yerine dijital veya kripto paraların (Bitcoin, Ethereum, Ripple, Litecoin, Dash, Dogecoin vb.) kullanılması veya yeni para birimlerinin (BRICS vb.) ortaya çıkması tartışmalarının yakın geleceğe damga vurması da kaçınılmazdır. Çünkü bu ülkeler gücü ellerinde tutmak için merkez-çevre iş birlikleri vasıtasıyla ekonomi alanında belki de zoraki bir kutuplaşmayı kuvvetle muhtemel körüklemek ve polarize olan ülkeleri sınıflandırarak havuç-sopa yöntemleriyle ödüllendirmek veya cezalandırmak isteyeceklerdir.

2. Bulut Sermayesi, Algoritmalar ve Vassallar

Alışveriş sitelerinde veya video, müzik yazılımlarında sıklıkla kullanılan otomatize edilmiş davranışsal modifikasyon araçları sayesinde, yapay zekâ destekli algoritmalar vasıtasıyla bireylerin ilgilerinin nasıl çekilebileceği, arzularının nasıl yönlendirilebileceği, çeşitli ürünleri satın almalarının nasıl sağlanabileceği ve dahası bu bireylerin müsaade ettikleri ölçüde nasıl takip edilebileceği gibi bilgilere ulaşım sağlanabilmektedir. Böylelikle kullanıcının sevmediği tarz veya renkteki yüzlerce şarkı veya çanta ile ‘vakit kaybetmesi’ engellenmekte, kendisine önceki beğenilerinden hareketle hızla alışverişini yapabileceği ürün demeti seçkileri sunulmaktadır. İlk aşamada müşteri açısından zaman kaybını önleyen bu durumun, o alanda satış yapma arzusunda olan ve o alana gelirin %20-30’u kadarını ‘kira bedeli’ olarak ödeyen ve fakat reklamı öncelenmeyen tüccar açısından büyük bir kayıp olacağı değerlendirilebilir. Bir diğer deyişle, alıcıya yüz ayakkabı göstermek yerine on ayakkabı göstererek hızla para kazanan uygulama şirketi (bulut sermayesi) diğer doksan ürünün satıcısını belki de pazarın köşe sokaklarında görünmez dükkanlara atmaktadır. Varoufakis’e göre (2023) bu durum, bulut kapital lordlarının klasik pazarlamacı tüccar lordlardan farklı bir konum ve durumda olduklarına işaret etmektedir. Varsayımları doğruysa, söz konusu sanal toprak sahipleri aslında birer kapitalist değil rantiyecidir. Çünkü klasik efendiler kar ile çalışırken bu lordlar klasik efendilere pazaryeri sağlayan birer rant sahibidir. Kapitalistin karına (ve kimi durumlarda belirli yüzdesini müşteriden de almak kaydıyla) toprak sahipleri el koymaktadır. İşte bu durum, yazara göre, yeni nesil feodalizm olarak da adlandırılabilir tekno feodalizm kavramını doğurmaktadır.

Son yıllarda yeni yeni tartışılmaya başlanan bu olgu (eğer varsa) bireylerin emeklerini de ücretsiz (ancak çoğu zaman izinle) kullanabilmektedir. Facebook, Twitter, Instagram gibi uygulamalar sayesinde hakkımızda daha çok

bilgiye çok daha hızlı ulaşabilen alışveriş uygulamaları aracılıları minimize ederek tahminlemeleri yapmakta ve böylelikle satış işlemlerini özel bilgilerimizle kolayca kişiselleştirebilmektedirler. Yapılan işlemlerin illegal olup olmamasından ziyade burada bir efendi-serf ilişkisi doğduğuna vurgu yapan Varufakis (2023), kişilerin sosyal medya ve internet bilgi üretimi veya paylaşımları üzerinden analizler gerçekleştirmekte, reklam yapabilmekte, ürün pazarlayabilmekte, gelir elde edebilmekte, küçük veya büyük internet fenomenleri vasıtasıyla tanıtımlarını yapabilmektedir. Bu ilişkilerin önemli kısmının ise emeğin bedava kullanılmak suretiyle sömürülmesinden geçtiğini belirtmektedir. Bu bakış açısına göre, yaratılan interaktivite şirket rantına çoğu zaman karşılıksız bir katkı sağlamaktadır. Yine bu düzende, klasik kapitalist sistemdeki lord ya da efendiler bir ara form olarak vassal lorda dönüşmektedir. Çünkü klasik anlamdaki kapitalist, tüccar veya burjuva olarak adlandırılan sınıf, bir derebeye (cloudist), pazar yerini kiralama karşılığı satış için /kimi zaman önden ve hatta satış başına) bir yüzde ödemektedir. İşte 'işletme karı' yerine 'bulut rantı' de tam olarak bu iltizam yöntemi içindeki padişah-mültezim etkileşiminden doğmaktadır.

Varoufakişé göre (2023), durum sadece yukarıda anlatılanlarla da sınırlı değildir. Bu aplikasyon sahipleri de kimi zaman bir üst kullanıcının vasalı haline gelebilmektedirler. Örneğin; üçüncü parti yazılım geliştiricilerine platformunu açan Android veya IOS temelli Apple veya Google Play Store gibi uygulamalar, aracıya aracı olarak onlardan da rant geliri elde edebilmektedirler. Özetle, ilgili mal ve hizmetin üretiminin hiçbir aşamasına katılmamış olan tanıtım ve satış siteleri, aracılık sayesinde kayda değer birer rant elde etmektedirler. O halde gerek sistem gerekse de liderler önceki tanımlanmış yüzlerce yıllık deneyimlenmiş sistemden oldukça farklıdır. Ancak bu sermaye ve sahiplerine devletlerin ve vassal şirketlerin bakışı henüz o denli farklılaşmamış, bunlara yönelik herhangi bir farklı vergilendirme ya da yükümlülük getirilmemiştir.

3. Gelirin Piyasaya Dönmemesi Sorunu

Bulut sermayesi hakkındaki bir diğer eleştiri bu büyük sermaye veya rantın önemli kısmının tekrar kapitalizm içerisine dönmemesi veya dönme zorunluluğunun bulunmamasıdır. Bir başka ifadeyle, kamu kesiminin veya merkez bankasının yarattığı ve bir noktada bulut sermayesinin elinde toplanan paralar (bu sermaye tipi büyük yeniden yatırımlar veya beşerî sermaye gerektirmediği için) atıl vaziyette bulunmaktadır. Bir otomotiv şirketi yenilenen yatırımlarla üretim faaliyetlerini (işçi, hammadde vb.) beslerken gelirlerinin bir kısmını ekonomiye doğrudan bir kısmını ise ücretler üzerinden dolaylı olarak katmaktadır. Bulut sermaye gelirinde ise gerek doğrudan gerekse de dolaylı yeniden katkı kısmı oldukça düşüktür. Bunda; teknolojik sektördeki istihdam düşüklüğü, paranın doğrudan çok daha az sayıda kişinin elinde toplanması önemli rol üstlenmektedir. Dolayısıyla karşıdaki firma (eski düzenden farklı olarak), gelirlerinin büyük kısmını yatırıma döndürmeyen, gelirinin büyük

kısmını çalışan ücretlerine ödemeyen farklı bir şirket yapısıdır. Bu ise, kapitalist sistemde, uzun dönemde toplam talebi düşürme riskini beraberinde getirebilir.

Algoritmanın nihai tüketici adına ve yerine seçim yapması, bir yönüyle hayatı kolaylaştıran bir unsur olmakla birlikte, bireylerin karar alma mekanizmasını doğrudan etkileyerek onları tek yönlülüğe, sınırlılığa, belki de hiç ihtiyaç duyulmayan birtakım ürünlerin tüketimine götürebilir. Bu durum, kısa dönemde ekonomide büyümeye yol açabilirse de orta ve uzun vadede zaman ve kaynak israfına ve/veya kaynakların etkin dağılımının bozulmasına yol açabilir. Şöyle ki; üretimin üzerindeki talebi ama popülist ama yapısal veya konjonktürel nedenlerle çözmek isteyen devletler, merkez bankaları eliyle piyasaya daha fazla para enjekte ettikçe (parasal genişleme) oluşacak daha fazla harcama kapasitesi pazaryerlerinde daha fazla birikim yaratacak, para onu eski düzendeakinin aksine yatırıma dönüştürmeyen elitler elinde toplanacağından ekonomi krizlere gebe hale gelecektir. Olumsuz gelişme, fiyatlarda enflasyonist etkiler şeklinde olabileceği gibi reel ekonomide resesyon şeklinde de kendini gösterebilir.

4. Kapitalizm ile Teknofeodalizm Arası Temel Farklar

Çalışmada, Varoufakis'e (2023: 2015-236) göre eski ve yeni iktisadi sisteme dair çıkarsamalar şu ana başlıklar altında kısaca özetlenebilir:

a. Bulut sermayesi hizmet sektörlerinin otomasyonunu mümkün kılmıştır. Bu sektörlerin amacı, sermayenin çıkarı doğrultusunda birey davranışlarını şekillendirmektir.

b. Kâr ve piyasa tahttan indirilerek yerini teknofeodalizmin iki temel dayanağı olan bulut rantı ve bulut tımarları almıştır.

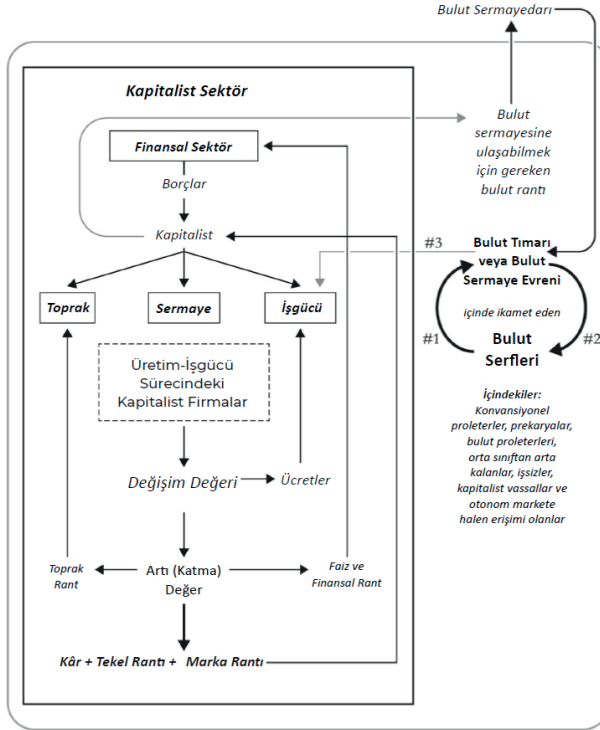
c. Teknofeodal sınıf sistemi oluşmaya başlamıştır. Bulut sermaye sahipleri (cloudalist) yeni bir egemen sınıf hâline gelmiştir. Bu sermayeye erişimi olmayan kapitalistler ise vassal sınıfı statüsüne indirgenmiştir. Ücretli çalışanlar daha güvencesiz birer proletaryaya dönüşmekte ve neredeyse herkes bulut sermayesinin birikimine katkıda bulunan bir serfe dönüşmüşlerdir.

d. Sermaye birikimi, geleneksel kapitalist firmalarda bünye içerisinde üretime bağlı gerçekleşmekte iken bulut sermayesinde neredeyse herkesin katkı sağladığı (bulut serfinin emeği sırtında) ve Batı merkez bankalarından sağlanan finansman sayesinde birikmektedir.

e. Bulut sermaye, mevcut dört güç türüne (zorlayıcı, siyasi, yumuşak ve kapitalist) yeni bir güç olarak eklenmiştir. Bulut sermayedarının gücü, bu neviden sermayeyi kontrol etmeyenlerin davranışlarını değiştirmeye olanak tanır. Bu sayede, oluşan artı değer bu gruba bulut rantı olarak aktarılmaktadır.

f. Bulut sermayenin büyümesi, geleneksel kapitalizmde ortaya çıkan krizlere neden olan ana iki nedeni (kâr oranlarındaki düşüş ve özel-kamu borç balonlarının yapısal ve konjonktürel nedenlerle patlamasını) daha da şiddetlendirmektedir. Çünkü teknofeodalizm, emeğin metalaşmasının azalması (bulut serf emeği) ve bulut proletaryasının gelir payının azalması ile sosyal toplam harcama gücünü azaltarak toplam talebi kısmaktadır. Yine, vassal kapitalistlerden bulut sermayedarlara daha fazla artı değer aktarılması, geleneksel ya da yerel sermaye yatırımlarını azaltmakta ve toplam talep üzerindeki olumsuz çarpanı kuvvetlendirmektedir.

Şekil 1: Teknofeodalizm Yaklaşımına Göre İktisadi Sistemin İşleyişi ve Sınıflar Arası Rol Paylaşımı

Notlar: 1) Maaşsız işgücü (bulut serfi), bulut sermayesi üretimine yardım eder; 2) Müteşebbis (bulut sermayedarı), algoritma ve yapay zekâ ile tüketici arzu, inanç ve isteklerini modifiye eder; 3) Bulut sermayesi, ayrıca, geleneksel kapitalist sistemdeki ücretli çalışanların çalışma düzeylerini artırır.

Kaynak: Varoufakis (2023) çalışmasından yazarca çevrilerek derlenmiştir.

Özetle teknofeodalizm, sömürü kavramının evrenselleşmesi ve bulut rantının toplam gelirler içindeki payının artması oranında klasik değer tabanının azalması anlamı taşımaktadır. Bu durum, sistemin daha derin ve daha sık krizlere gebe olmasını da beraberinde getirecektir. Yine tüm bunların bir sonucu olarak, bulut sermayesinin başlangıçtaki birikimini finanse eden merkez bankaları giderek daha fazla para basmak zorunda kalacak; bu süreç ise, bulut sermayesinin daha hızlı büyümesine hizmet edecektir (çünkü bulut sermayesinin sahipleri, tüm diğer sınıflardan daha büyük bir kapasiteye sahip oldukları için parayı nihai olarak kendilerine yönlendirecek algoritmaları geliştirmeye devam edeceklerdir). Kısacası, teknofeodalizm, kapitalizmin dinamik döngüsünden daha dalgalı ve daha patlayıcı bir kısır döngü sergilemeye mahkumdur (Varoufakis, 2023).

Şu ana kadar teknofeodalizm bakış açısına yapılan en şiddetli akademik eleştiri ise Nicholas Gane'den gelmiştir. Gane (2024: 14-15), kendisini 'liberteryen Marksist' olarak tanımlayan Varoufakis'in özgürlükçü (liberteryen) tarafını mevcut duruma herhangi bir alternatif sunamamakla eleştirmektedir. Ona göre, rantın kârın yerini aldığı iddiası doğru değildir. Aynı şekilde, pazarların derebeylikler tarafından ikame edildiği iddiası da gerçeklerle örtüşmemektedir. Zira büyük kurumsal güçlerin egemenliği altında olmalarına rağmen, pazarlar hâlâ ekonomik değer yaratma, bunu paraya çevirme işlevi görmektedir. Sonuç olarak, kapitalizm, farklı bir biçimde olsa da hâlâ kapitalizmdir ve Varoufakis'in "teknofeodalizm" olarak adlandırdığı kavramla tanımlanamaz. Zira kapitalizmin öldüğünü ilan etmenin en büyük tehlikesi, bundan fayda sağlayan küresel elitlerin herhangi bir karşı duruş olmaksızın işlemeye devam etmesidir.

5. Dijitalleşen Devlet, Enformasyon, Şeffaflık, Hesap Verilebilirlik ve Mali Disiplin

Dijitalleşmeyle başlayan ve son yirmi yılda hızla artan e-devlet, e-ticaret, e-yönetişim gibi internet sayfa ve uygulamaları bazı işlem maliyetlerini azaltması; hayatı, alışverişi ve iletişimi kolaylaştırması yanında saydamlık, katılımçılık ve hesap verilebilirlik gibi olguları da önemli ölçüde güçlendirmektedir. Bu yeni dünyada klasik 'devlet' olgusu 'Endüstri 4.0'¹ içinde 'Hükümet 2.0'²

1 Endüstri 4.0 veya Sanayi 4.0; üst seviyede kişiselleştirilmiş, gerçek zamanlı çapraz bağlantılı üretim süreçlerini tanımlamaktadır (Schuster, Plummans, Gross, Vossen, Richert ve Jeschke, 2015). Birinci Sanayi Devrimi, İngiltere'de doğup dünyaya yayılan makina üretimli ve iş bölümlü, eski nesil atölye yerine fabrika tipi üretime geçilmesini ifade eder. İkinci Sanayi Devrimi, Henry Ford'un otomobil fabrikası ile başladığı için Fordizm olarak anılan; İkinci Dünya Savaşı sonrasında Keynesyen bakışım da etkisiyle büyüyen kitlesel üretim çağıdır. 1973 Petrol Krizi'yle nihayetlendiği varsayılan dönemi, 1968'de, programlanabilir makinalarla esnek işgücünü önceleyen Post-Fordizm veya Üçüncü Sanayi Devrimi takip etmiştir. Sanayi/Endüstri 4.0 ya da Dördüncü Sanayi Devrimi ise, 2011'de Almanya'da akıllı gözlem ve karar alma süreçlerini içinde barındırmaktadır (Kagerman, Lukas ve Wahlster, 2011). Dönemi öncekilerden ayıran temel fark, yüksek esneklikle müşteri talepleri doğrultusunda özelleştirilen dijital ve akıllı imalat modelidir. Bir diğer deyişle, üretim merkezileşmeden yerelleşmeye evrilmekte (desantralizasyon), tek tiplendirme kaldırılarak kişiye özel (customized) bir hal almaktadır.

2 Hükümet 2.0 veya Devlet 2.0, 'Şeffaf Devlet/Hükümet (Open Government)' sloganı ile katılımçılık, saydamlık, yönetimle vatandaş arası gönüllü uyum ve iş birliğini yani yeni nesil devlet yapılanmasını ifade de kullanılmaktadır.

gibi yeni bir kavramla birlikte anılır hale gelmiştir. Buna karşın, sanal ortamların sansür, spekülasyon ve manipülasyona oldukça açık mekanlar olması nedeniyle devletlerin ektrafiskal ya da müdahaleci tarafının modernize edilmesi ihtiyacı doğmuştur.

Bilindiği üzere, temsili demokrasilerde meşruiyet, siyasetçilerin vatandaş taleplerine verdiği cevap ve halkta oluşan güven ile ilintilidir. Bu neviden bir ortamın oluşturulması ve sürdürülmesiye doğru enformasyon, saydam bir yapı, hesap verilebilir bir sistem ve katılımcılık ile mümkündür. İyi bir demokrasi açısından kuvvetli bir enformasyonun varlığı; yine, demokratik sistemlerin düzgün işleyebilmesi için de iyi bir enformasyon altyapısının kurulmuş olması gerekmektedir (Dervin, 1994; Norris, 2001). Enformasyon ya da bilgi edinmenin politik karara katılımında, yasa ve diğer düzenlemelerle gerçekleştirilmesinde, hesap vermenin kolaylaştırılmasında olmazsa olmaz olduğu değerlendirilmektedir (Bowie, 1990; Bimber, 2003). Mali saydamlık, hükümetlerin karar ve uygulamalarına dair analiz açısından ülke vatandaşlarının ilgili verilere ve belgelere ulaşabilmesini ifade eder (Florini, 2007). Bu anlamda, saydamlığın varlığı halinde, yozlaşma ve hukuksuzlukların önlenerek yönetimlerin hesap verilebilir olması sağlanabilecektir (McGee ve Gaventa, 2011; Michener ve Bersch, 2013). Hesap verilebilirlik ve saydamlık sayesinde halk, yetkilendirmiş olduğu vekillerinin hangi kalite ve düzeyde kamusal mal ve hizmet ürettiğini denetleme şansına sahip olur. Yine bu sayede, demokratik katılım mekanizmaları da kullanılarak asil-vekil ilişkisini³ yalnızca seçim dönemlerine değil, tüm sürece yaymak mümkün olur. Bu yönleriyle bilgi edinimi, demokrasi ve katılımcılık açısından vazgeçilmez bir unsurdur, denilebilir (Arnstein, 1969; Heald, 2012).

Konunun vatandaşlar cephesi ele alındığında, bugün büyük oranda demokrasi olarak nitelenen ülkeler dâhil, tüm ülkelerde mali saydamlık konusundaki memnuniyet düzeylerinin düşük olduğu söylenebilir. Başta Dünya Bankası, OECD ve IMF gibi uluslararası kuruluşların raporları olmak kaydıyla pek çok kurum ve kuruluş çalışmaları bu konuda halihazırda yol gösterici olsa dahi kati çıkarsamalar yapabilmek adına hayli erken bir zaman diliminde bulunduğu savunulabilir. Açık devlet, internet kullanımı, sosyal medya gibi alanlarda çalışan düşünce (think tank) kuruluşlarının (Open Government Partnership (OGP), World Justice Project (WJP), International Country Risk Guide (ICRG), Pew Research Center vs.) birikimleri çoğaldıkça bunların değerlendirilmesi üzerinden belki bazı özlere ulaşılabilir. Böylelikle, sadece

3 Demokrasilerde kamu gelirlerinin toplanım ve kullanımına yetki ve izin vatandaşın hakkıdır, ancak; temsili demokraside bu hak, halk oyuyla seçilen parlamento tarafından kullanılır. Kaynağın hangi miktar ve amaç ile kullanılacağı ve ifası, bütçe süreci vasıtasıyla yürütme erkince gerçekleştirilir. Dolayısıyla, parlamento gelir, harcama ve denetim yetkilerini bütçe hakkından alır (Atiyas ve Sayın, 1997: 4-9). Bütçe, kanuna bağlanmakta; hizmetler bu kanun üzerinden gerçekleştirilip finanse edilmektedir. Dolayısıyla bütçe, yöneten ile yönetilen arasındaki hesap verme sorumluluğuna işaret eden, politikacıyla oy veren arasındaki *asil-vekil* (principal-agent) etkileşimini somutlaştıran aygıt olmaktadır. Bu sistematikte, hizmeti sunan vekil; hizmet talep ederek ilgili kaynağı tahsis eden ise asil statüsü taşır (Yılmaz ve Biçer, 2010: 206-207). Yine bu zincirde, uygulayıcı unsur olan bürokratların ise siyasetçiye karşı yönetsel sorumluluğu (vekil) bulunur. Sonuç olarak, siyaseten vekil konumundaki politikacı, yönetsel manada da asil pozisyonundadır.

maliye alanında değil, kamu kesiminin her alanında katılımçılık, hesap verilebilirlik, şeffaflık, bilgi edinimi gibi hususlar üzerinde manalı hükümlere varılabilecektir. Halihazırda ise kamu maliyesi özelinde, enformasyonun iyi yönetişim⁴ için anahtar rol üstlendiğine dair uluslararası genel kabul bulunmakla birlikte, uygulamada birçok alanda eksik kalındığı göze çarpmaktadır. Kripto para ve sıcak-soğuk cüzdandan sorunları, e-ticaret sistemlerinde ve sanal alışveriş sitelerinde karşılaşılan kimi sorunlar karşılıklı etkileşim eksikliklerinin birer örneği olarak gösterilebilir.

Konunun mikro tarafından kamu gelirleri ve bütçeleme tarafına dönüldüğünde ise belirli bir düzenin sağlanmış olduğu görülmektedir. Hükümetlerin üzerinde uzlaşmış, dayanaklarla sabitlenmiş, somut politika dokümanı olan bütçeler (OECD, 2002) o ülkedeki kamu istatistik ve hesaplarına kolay, anlaşılır ulaşma ve ilgili ülkenin demokratikleşme hususlarındaki istekliliğinin de göstergesidir (Harrison ve Sayogo, 2014). Tersine, az sayıda vatandaşın ilgilendiği, bilgi sahibi olduğu bir bütçenin bütçe hakkı⁵ ya da yönetim için gerek şart olduğunun dile getirilmesinin herhangi bir manası yoktur. Günümüzde, bilişim sayesinde, erişim alanı ve şeffaflığın çerçevesi genişlemekte ve böylece, daha az maliyetle hesap verilebilirlik ve katılımçılık açısından yeni fırsat ve ufuklar yaratılmaktadır. Dijitalleşme ve elektronik devlet verilerinin süreç içerisinde çoğalmasıyla fiyat sabitlemelerinin, yolsuzlukların, rüşvetin görece önüne geçilebileceği ve etiğe aykırı fiillerin kamuoyuna duyurularak fikren toplumsallaşmasının önlenilebileceği varsayılmaktadır (Fung, 2006; Margetts, 2006; Bertot, Jaeger ve Grimes, 2010).

6. e-Pazaryerleri, Sosyal Medya, Alışveriş ve Ticaret Siteleri

E-ticaret sistemlerinde kullanılan pazaryeri, sayfa ve uygulamalar (aplikasyonlar) değişik perspektiflerden farklı şekillerde tanımlanabilmektedir. Bazıları bu fenomenin toplumsal gücüne vurgu yaparken, ötekiler ise teknoloji örgüsü üzerinden açıklama gayretindedirler. Her ne şekilde olursa olsun, sosyal etkileşim için optimize edilen çevrimiçi bir araç seti (Hansen, 2011); sahip olduğu teknoloji vasıtasıyla paylaşımcı, işbirlikçi, şeffaf, kullanıcı dostu ve sanal ağ tabanlı yazılımlar ile topluma güç katan bir sosyal yapı (Kaplan ve Haenlein, 2010); Web 2.0⁶ gelişiminin çekirdeği olarak interaktif ağ iletişimiyle beraber birey baz ve üretimi sunan içerik yönetimi (Magro, Ryan S., Sharp ve Ryan K., 2009); yetkinlik, katılımçılık, kitlesel uyum ve zaman ka-

4 Yönetişim, geleneksel devlete ait yetkilerin her seviyede (idari, mali, iktisadi ve siyasi) yönetici otoritece sivil toplum ve özel sektörü de kapsar şekilde; vatandaş talep, hak ve yükümlülüklerini (arabuluculuk dahil) bir bütün olarak kullanmak demektir (UNDP, 1997: 4). Kavramın hayata geçirilmesi hesap verme, katılımçılık ve saydamlığı artıracaktır (Hussain, 2014).

5 Bütçe hakkı, 1215 yılında İngiltere’de vergi isyanları sonrasında Magna Carta (Büyük Sözleşme) ile kralın vergileme ve harcama yetkilerinin sınırlanmasını ifade eder. Modern anlamda ise, bu yetkinin vatandaşlara ait olmasının ifadesidir. Halkın seçtiği yasama organının, yürütme organına gelir toplayıp harcama yapma izin ve yetkisi vermesi bu kavramın bir sonucudur.

6 Web 2.0, statik ve standart HTML yapısı ile oluşturulmuş klasik web ortamı sonrası geliştirilen, interaktivitesi yüksek, paylaşım ve işbirliğini önceleyen, kullanıcı dostu ve birey merkezli yeni tip web ortamını tanımlamaktadır (DiNucci, 1999; O’Reilly, 2005).

zandıran bir aygıt (Bertot vd., 2010) olarak ele alınabilmektedir. Son on yıllık süreçte, Türkiye’de ve dünyada WhatsApp, YouTube, Twitter, Messenger, Instagram, Facebook, Reddit, Skype, Snapchat benzeri araçların iletişim ve haberleşme yanında ticaret için de yaygın biçimde kullanıldığı bilinen bir gerçekliktir. Bu trende aynı süreçte yerel ve küresel kamusal mal ve hizmet üreten birçok kuruluş da katılma eğilimine girmiştir. OECD, IMF, Dünya Bankası, NATO, BM, UNICEF, DSÖ gibi geniş çevrelerce kabul gören kurum veya kuruluşlar; bakanlık, başkanlık, müsteşarlık, müdürlük, kulüp, üniversiteler ve yerel yönetimler bunlara örnek olarak gösterilebilir. Bu araçların gerek politika yapımcıların gerekse bürokratların işlerini sürdürebilmesi, toplum nabzının tutulabilmesi, gelecekte seçilebilmeleri (atanabilmeleri) için de kritik olduğu açıktır. Tüm paydaşların katkı sunacağı bulut (cloud) analizleri ve büyük veri (big data) sayesinde devletler gerçek potansiyeline ulaşabilir; yönetim süreçleri çok daha etkin ve verimli hale gelebilir. Diğer taraftan, vatandaş bilgilendirmek adına verilerin kamusal duyarlılıklar dikkate alınmadan yayınlanmasının sakıncalı olabileceği de aşikârdır. Bu nedenle, uygun ölçümleme için konuların derinlemesine incelenmesinin, muhtemel davranışsal meydan okumaların dikkate alınmasının, yöneticilerle profesyoneller tarafından olayların doğru yorumlanmasının önemi giderek artacaktır (Mergel, 2013). Tüm bu gelişmeler önemsenerek gerçekleştirilecek vatandaş-devlet sinerjisinin iktisadi ve mali sisteme nihai katkısının da olumlu olacağı açıktır.

Söz konusu etkileşimde, konunun risk tarafı ele alındığında, en önemli nokta sunucu (server) uygulama, kullanım ve kontrolünün üçüncü şahıs veya taraflara ait olmasıdır. Bir diğer ifadeyle, dijital alışveriş sistemlerindeki program modülü satın alma ve uyarılma fonksiyonu devletin değil (belki Çin’deki WeChat, QQ benzeri uygulamalar bu yorumdan hariç tutulabilir), bir şirketin elinde tuttuğu bir sisteme bırakılmıştır. Gerek uygulamalar gerekse de statik internet sayfaları üzerinden yapılan işlemlerde, kimi zaman interaktif biçimde, ilgili ve ilgisiz birçok bilgi gündelik olarak biriktirilebilmektedir. Ayıklama (cookies) fonksiyonunun etkin çalışması halinde, geri dönüşler şirketlere sonraki alışverişler ve ilgili kişiler hakkında çok sayıda enformasyon sağlamaktadır. Üçüncü şahısların yazılımlar üzerindeki bu mutlak hâkimiyeti, devletin bu konulardaki kontrolüne dair sorgulamaların da uzunca bir süre devam edeceğini düşündürmektedir. Bu anlamda, özellikle üst yöneticilerin kontrol, hesap verme, saydamlık, iş birliği ve katılımcılık yönüyle bu sayfa ve uygulamalarda neyin sınırlandırılması neyin ise serbest kılınması gerektiğini en iyi şekilde tespiti gerekecektir. Politikacıların benimseyeceği özgürlük veya kısıtlamaları önceleyen her bir tercihin, orta ve uzun dönemde farklı sonuçlara yol açacağı mutlaka düşünülmelidir.

Tüm bunlarla beraber, Varoufakis tarafından ‘everything app (her şeyin uygulaması)’ statüsündeki WeChat gibi devlet tabanlı uygulamalar da kimi yazarlarca övgü veya yergi konusu olmaya başlamıştır. Bu bakış açısına göre

(bkz.; Henkle, 2024); eğer atomize edilmiş hizmet sunumu yapan Batı uygulamalarının yarattığı işlem ve kazançları ‘teknofeodalizm’ ise tüm uygulamaların tek bir bünyede toplandığı yazılımlar da ‘teknosozyalizm’ olarak adlandırılabilir. Çin’in neoliberal sistemi reddiyisi üzerine vatandaşları için Google GPS, Meta’ya ait WhatsApp, Facebook, Instagram ya da banka kart ödeme sistemleri gibi uygulamaların tüm özelliklerini tek bir programda toplayarak geliştirdiği ‘her şeyin uygulaması’ WeChat, her alanda devlet kontrollerini maksimum düzeyde tutarak alternatif bir ekosistem oluşturmaktadır. Ancak, bu konu da iktisadi yazında oldukça tartışmalıdır çünkü Çin’i literatürde ironik bir dille eleştirerek değil sosyalizm, olsa olsa yeni nesil serflığın bir mucizesi olarak gören çalışmalar da mevcuttur.

Öte yandan, Zheng (2013), sosyal etkileşim ve medya çağının Çin hükümeti üzerindeki etkilerini incelediği çalışmasında “Su Ordusu (Water Army)”⁷ adı verilen bazı kullanıcılara da vurgu yapılmaktadır. Bu tip ortamlarda ürünlerin veya yorumların altında yapılan yönlendirmelerle (ki bunlar kimi zaman troll veya fake hesap olarak da adlandırılmaktadırlar) kişilerin fikir ve kararları manipüle edilebilmektedir. Yine bilindiği üzere, su ordusu ve bilgisayar korsanları (hacker) çeşitli nedenlerle ülkenin sosyoekonomik ortamının birer yansıması olarak ortaya çıkmaktadırlar. Bu kişiler ve ürettikleri bilişim teknolojisi (IT) yazılımları, önce gelişmiş ülkelerde icat edilmekte ve sonradan girdiği gelişmekte olan ülkeler üzerinde şekillendirici birtakım etkilere yol açabilmektedir (Zheng, 2013: 375-376). Sonuç olarak, iki tarafın eleştirilerinde de doğruluk payı bulunmaktadır. Bu yüzden, kamu kontrollerinde sınırın ne olacağı esas tartışma konusu olmalıdır.

7. Kamu Kesiminde Dijitalleşmenin Maliyeye Yansımaları

Önceki kısımlarda teknofeodalizm gibi yeni bir fenomen üzerinden genel bir yeni nesil devlet anlayışı ihtiyacı doğduğu açıklanmaya çalışılmıştır. Kavram yeni olmakla birlikte; kapitalizmin, sömürgecilik ve oryantalizmin sosyo-politik bağlamda birbirine sıkı sıkıya bağlı olduğunu; farklı türden de olsa bir sermaye birikimi sağlama, sömürge topraklarını yeniden kontrol etme gibi derin hedefleri bulunduğunu değerlendiren bir bakıştan (bkz.; Mas’ud, Said ve Ernada, 2024), Marx’ın yedek işsizler ordusundan hareketle modern çağın neden olduğu (ve teknofeodalizmle körüklenen) güvencesiz istihdama kadar (bkz.; Muntaner ve Benach, 2024) çok sayıda yeni çalışma alanı yaratmaktadır. İlk yoruma göre, ‘Her Şeyin İnterneti (Internet of Everything)’ düşüncesinin ortaya çıkışıyla birlikte, kapitalizmin dinamikleri feodalizme dayalı toprak merkezli güç yapılarından veri odaklı bir paradigmaya kaymış, bu yeni düzenle, ulusal yaşamın çeşitli boyutlarında veriyi kontrol eden ve tekelleştirenler

7 Su Ordusu, siyasi bir konu veya reklam üzerine çevrimiçi yorum yapmaları için kendilerine para ödemesi yapılan hayalet yazarları ifade etmektedir. Bu neviden kişilerin, özel çıkar grupları lehine hareket etmesi ve halkın esas fikrini perdelemek suretiyle hükümeti yönlendirme, manipüle etme, spekülasyon yaratma, olayın üstünü örtme gibi görevler üstlenmesi (Zheng, 2013: 372) olarak da tanımlanabilir.

eşi görülmemiş etki alanına sahip olmaktadır. İkinci bakış açısı ise konuyu ırk, cinsiyet, kimlik, göçmenlik, etnisite, yerlilik ve engellilik gibi faktörler üzerinden çalışma ekonomisi perspektifinde yaşanan değişimlerle irdelemektedir. Kısacası, bu yeni dönüşümle Ricardo'dan günümüze süregelen toprak rant olgusu büyük veri sahipliği rantına dönüşmüş ve bu durum da teknofeodalizm olarak adlandırılmıştır. Peki ama devletler bu neviden yeni nesil sorunların minimize edilmesi için neler yapabilir? Yeni bir vergileme aygıtı ya da düzenlemesi ile bir çözüm mü? Zarar gören taraflara transfer harcamaları vasıtasıyla birtakım tazmin edici destekler sağlama mı? Zarar verenin zarar görene ödeme yapması mı? Veya piyasanın kendi çözümünü yaratması için ona zaman tanınması mı? Sınırları henüz tam olarak çizilememekle birlikte, devletler güç tekeli gelecek on yıllarda da ellerinde tutmaya devam edeceklerse, olumlu ve olumsuz dışsallık yayan bu konulara birer çözüm bulmaları gerekecektir.

Bilindiği üzere, genelde maliye özelde ise vergi ve harcama politikaları, dijitalleşme açısından; şeffaflık, devlet-vatandaş işbirliği, hesap verilebilirlik, inovasyon gibi alanlarda dünyada yaşanan trendlere paralel biçimde etkilenmektedir.⁸ Yaşanan bu büyük dönüşümde, tıpkı kripto para piyasalarında yaşandığı gibi fırsatlar öngörülmeli (Örn; Blockchain teknolojisi) ve bu aygıtlar üzerindeki kontrole dair kamusal alanda yasal reformlar yapılmalıdır. Yasaklamalar geçici birer çözüm oluşturmakla beraber, uzun dönemde, risk olarak addedilen şey ve varyasyonlarını elemine etmediğinden yeni durum ile yaşamayı ve onu kaliteli biçimde yönetmeyi öğrenmek şarttır. Aynı doğrultuda, kamuda kurumsallaşma dendiğinde nehrin akışına set çekip barajın zamanla aşınmasına alışmak yerine, suyu en doğru biçimde yönlendirmeye çalışmak pek çok zaman daha iyi sonuç verebilmektedir. Hiç müdahale edilmeyen sistemler potansiyel birer Ponzi oyununa⁹ yol açabilirken, aşırı müdahalelerse piyasa ve ağların (network) oluşmasını engelleyerek bunları yasadışı alanlara taşıyabilir.

Bilindiği üzere, demokrasilerde kamu gelirlerinin toplanması, harcamaların ifası ile bunların denetlenmesi gibi mekanizmaların nasıl işletileceğine hukuki çerçeve içerisinde değinilmektedir. Genel bir kabul bu hak, bütçe hakkı çerçevesinde ülke halkına aittir. Temsili demokrasilerdeyse, halk oyuyla seçilen politikacılar ve bürokrasi bu hakkı kullanmaktadır. Bütçe, nihai bir kararla

8 Ombudsmanlık (arabuluculuk) müessesesi örnek gösterilebilir. Sobacı ve Köseoğlu (2016), Türkiye'de Twitter (ya da X) uygulaması örneklemini üzerinden sosyal medya ile arabulucu arası ilişkiye odaklanmışlar ve içerik analizi yaparak Kamu Denetçiliği Kurumu'nun (KDK) X platformundan hangi amaçla yararlandığını incelemişlerdir. Bu aracın, Türkiye'de KDK'nın rolünü ifasına katkısı olup olmadığını değerlendiren çalışma bulgularına göre; Türkiye'de KDK, Twitter'ı, kurumu tanıtmaya ve vatandaşları kararlarına dair bilgilendirme amacıyla kullanmaktadır. Katılımı teşvik ve çift yönlü etkileşim açısından ise etkin kullanmamaktadır. Nihai olarak, kurumun platformdan tam anlamıyla yararlanmadığı vurgulanmaktadır.

9 Adını Carlo Ponzi'den alan Ponzi oyunu, yatırımcılara kendisinin veya sonra katılanların paralarıyla ödemenin yapıldığı bir dümen olarak tanımlanmaktadır. Sistem, piramit bir şema ile ele alınmakta, alttan gelen katılımcının azaldığı noktada tıkanmakta ve saadet zinciri kırılmaktadır. Aynı biçimde, Ponzi finansmanı (Kregel, 2004: 4, 14, 17); spekülasyon finansal yapıya sahip kurumun, iç ve dış öngörülemez sebeplerle varlığını sürdürmesinin imkânsızlaşmasını ifade eder.

kanuna bağlanmakta; bu kanun yürütme erki tarafından toplum önceliklerince hizmetlerin ifasına ve finansmanına yönelik uygulamalara dönüşmektedir. Dolayısıyla, bütçe; yöneten ile yönetilen arasında hesap verilebilirliği belgeleyen, siyasal erk ile vatandaşlar arası asil-vekil etkileşimini somutlaştıran ana mekanizma halindedir. Bu ilişkinin sistematüğinde; kamusal hizmeti talep eden, bu hizmeti sunan, buna aracılık eden ve bunları denetleyen birimler mevcuttur. Fakat gerek mali saydamlığa gerekse de hesap verilebilirliğe uygulama yönüyle bakıldığında, çoğu ülkede halen dijital çağın gereklerinin yerine getirildiğinin söylenmesi güçtür. Buna karşın, reklam ve ticaret sektörleriye hızlı biçimde dijitalleşmektedir. Dolayısıyla, devletlerin maliye politikaları yönüyle de hem içeride hem de dışarıda uzlaşa sağlayarak ‘yeni nesil devlet’ için ortak karar mekanizmalarını geliştirmesi gerekmektedir.

Vergileme özelinde *zarar verici vergi rekabeti* başlığıyla OECD’nin yürütmekte olduğu mücadele yanı sıra, vergi gelirini aşınmaya (erozyon) uğratan, dış sermaye dahlini kolaylaştırmakla beraber dolaylı vergilemeye yüklenilmesine neden olarak gelir dağılımını negatif etkileyebilecek *dibe doğru yarış*¹⁰ gibi olgular birer büyük meydan okuma olarak uluslararası kamu maliyesinin önünde durmaktadır. Kuruluşun öncelediği vergi cenneti şeklindeki yapıların (önlem alınamaması durumunda), online sanal adacıklara dönüşebilmesi kuvvetle muhtemeldir. Transfer fiyatlandırması, iki veya çok taraflı anlaşmalar, kaynak ve ikamet ilkesi merkezli değerlendirmeler süregelen teknoloji ve dijital devrimin (ve bunun oluşturduğu devlerin, monopollerin) hızına yetişmekte zorlanmaktadır. Üstelik, spesifik olarak bu neviden tekellerin ya da oligopollerin oluşmasını önleyecek farklı vergilendirme tedbirleri henüz tartışılmaya dahi başlanmamış görünmektedir. Öte yandan OECD nezdinde, “Matrahın Aşındırılması ve Kâr Kaydırma (Base Erosion and Profit Shifting-BEPS) Eylem Planı” bu alanda atılmış bir adım olarak değerlendirilebilir. Böylelikle “Dijital Ekonominin Vergisel Sorunları” çalışmalarına başlandığı ve raporun güncellenerek geliştirildiği görülmektedir. Daimî işyerinin tanımlanması, paydaşlar arası uyumsuzluk, kontrol edilen kurum kazancı, şeffaflığın artırılması, suiistimallerin azaltılması, çifte vergiyi önleme gibi çok sayıda başlıkta görüşmeler sürmektedir. Ülkeler uluslararası bu neviden çabalar yanında tekil ya da ülke içi yasalarla da dünya devi sayılabilecek uluslararası teknoloji kuruluşlarına (ve bunların gelirlerine) düzenlemeler getirmeye çalışmaktadırlar.

10 Vergi rekabeti, üretim faktörlerine ülkeyi cazip kılmak için efektif vergi oranlarında düşüş sağlanmasıdır. Ancak bu düşüşler, önce kamu kaynağında etkisizliğe yol açabilmekte ve nihayetinde vergi erozyonu dolayısıyla da kamu harcamalarında düşüşlere yol açabilmektedir. Zamanla, ülkelerarası kamusal hizmette kalite düşüşüne varan ve literatürde *dibe doğru yarış* (*race to the bottom*) olarak adlandırılan bu durum nedeniyle (genel iktisat ve işletme yazımının aksine), rekabet her zaman olumlu sonuç doğurmayabilmektedir.

Özetle, teknolojik devrim kendisinden korkulacak bir canavar olarak ele alınmamalı; devletler, küresel olarak ulaşabileceği geniş kitleler sayesinde¹¹¹² doğru enformasyondan eğitime, kamusal mal ve hizmet üretiminden yasalara dair bilinci her düzeyde artırıcı bir aygıt olarak yararlanabilmelidirler. Bireyler; küresel ısınma, ozon tabakası ve sera gazı benzeri iklim değişimlerine veya dünyada yayılmakta olan bir hastalığın (pandeminin) tedavi ve çözümüne geçmişe nazaran çok daha hızlı ulaşabilecekler ve böylelikle, sorunlar henüz onlar oluşma aşamasındayken önlenebilecektir.¹³

8. Sonuç ve Değerlendirme

İnternet ve dijital platformlar, toplumların ve bireylerin yaşamında gün geçtikçe daha önemli bir araç haline gelmektedir. Bir bütün olarak bakıldığında, bu araç ve mekanizmanın etkin kullanılması halinde kamu maliyesinin de yaşanan yeniliklerden pozitif etkileneceği değerlendirilebilir. Elbette bu durumun tersi (*vice versa*) de doğrudur. İyi analiz edilememiş bu neviden aygıtlar bazı grupların lehine geniş toplulukların ise aleyhine sonuçlara yol açabilir. Konunun kamu ayağında, özellikle son on yıllık süreçte uluslararası ve ulusal düzlemde çeşitli önlemler alınmasına karşın teknolojinin hızına yetişilmesinde güçlükler yaşandığı gözlemlenmektedir. Harcama, vergilendirme, transferler, kaynakların etkin dağılımının sağlanması gibi belli başlı alanlarda çok sayıda soru işareti halen mevcuttur. Bu konularda küresel bir uzlaşma bulunmamakla beraber, ülkelerin; katma değer vergisi, gelir vergisi uygulamalarında çeşitli uyarlamalar yaparak küresel sorunlara yerel çözümler geliştirme gayretinde oldukları görülmektedir. Elbette dijital ortamın vergilendirilmesine yönelik oluşturulacak mevzuatın uygulamaya farklı yansımaları olması muhtemeldir. Aynı nedenle, gelecekte söz konusu yasalar çerçevesinde yaşanacak tüm gelişmeleri gözlemleyerek yeniden yorumlamak yerinde olacaktır.

Yeni nesil devlet tasarımı, vatandaşla kamu otoritesi arasındaki iş birliği ve etkileşimi güçlendirmek, gönüllü uyum ve yönetişimi artırmak, uzman ve

11 Statista 2024 Nisan ayı verilerine göre, günümüzde 3 milyar insan Facebook, 2,5 milyar insan YouTube, 2 milyar insan WhatsApp ve Instagram, 1,5 milyar insan TikTok ve WeChat, 1 milyar insan Messenger, Telegram, Snapchat, yarım milyarı aşkın insan da X/Twitter, QQ, Pinterest gibi popüler sosyal medya ağlarını kullanmaktadır. Parasal akışın yaşandığı, alışveriş site ve uygulamaları buna dahil edilmemiştir. Bu anlamda, kamu yönetiminin kuralları belirlemek, ticarete ve iletişimde oyuncuları kontrol edebilmek, kendisini daha doğru anlatabilmek, vatandaşla kaliteli etkileşim ve entegrasyonu sağlayabilmek adına bu alanda olması elzem görünmektedir.

12 Sosyal etkileşimin bireyler üzerindeki etkilerini inceleyen Pew Research Center, yaptığı bir ankette (Social Media and News Fact Sheet, September 17, 2024); ABD’de nüfusun %72’sinin kısmen veya tamamen siteler ve uygulamalar üzerinden günlük haberleri edindiğini belirtmektedir. Araştırmaya göre; Facebook, YouTube, Instagram ve LinkedIn gündelik haberler için en fazla başvuru alan sayfa ve programlardır. Beğenilsin veya beğenilmesin dünya kaçınılmaz biçimde bu şekilde evrilmektedir. Sırf bu sebeple dahi (dezenformasyonun önlenmesi adına) tanıtım (vb. amaçlar ötesinde), yetkili kamu kuruluşlarının ilgili alanlarda doğru bilgiyi yayması elzem görünmektedir.

13 Küresel kamusal mal ve hizmetler; yarar ve maliyetleri tüm ülke, toplum ve hatta nesillere yayılan, tüketiminde dışlama ve rekabetin olmadığı mal ve hizmetleri tanımlamaktadır. Okyanuslar, atmosfer, küresel açlık ve yoksulluk, insan hakları, ülkelerarası güvenlik ve barış, uluslararası düzlemde eğitim ve sağlık konuları bu mal ve hizmetlere örnektir (Kirmanoğlu, Yılmaz ve Susam, 2006).

paydaşlara karar süreçlerinde aktif katılım sağlamak, küresel sömürü risklerini en aza indirmek suretiyle vatandaşlarına onurlu ve kaliteli yaşam imkânı sağlamak temelleri üzerine organize ve inşa edilmelidir. Bunun bir boyutu da teknofeodalizm fenomenindeki dijital alışveriş, elektronik pazarlama ilişkilerinde ortaya çıkmaktadır. Bu neviden ilişkilerde vatandaşın bilinç düzeyinin artırılması, çalışanlarının konu hakkında temel eğitime tabi tutulması, yeni tip işverenlerin (ki istihdam seviyesi dijital ortamda gün geçtikçe azalmaktadır) doğru sınıflandırılarak (kar, rant vb.) gerekirse yeni nesil vergileme yöntemleriyle gerekirse farklı ödüllendirmelerle yönlendirilmesi kamu kesimi içerisinde tartışılmalıdır. Nasıl adlandırılırsa adlandırılısın yeni devlet modelinde (we-Government, Government 2.0 vs.), bireylerin geri dönüşlerinden beslenmek, doğru bilinen yanlışları değiştirmek için doğru enformasyonu sağlamak, verilerde şeffaflık ile yozlaşma, yolsuzluk minimize edilerek hesap verilebilirlik ve saydamlığı desteklemek gerekmektedir. Bu aynı zamanda bütüncül bir maliye politikası kullanımı demektir. Bir organizasyon olarak devlet, onu oluşturan bireylerin toplamından daha büyük bir bütün ise, kuralları net koyması halinde interaktif yeni nesil araçlarla vatandaşlarına her alanda çok daha kaliteli hizmet sunabilecek, sınırları iyi belirlenmiş aygıtlarla onları olası tehditlerden daha iyi koruyabilecektir. Eğer bu varsayım bir gerçeklik ise, kamusal müdahale araçlarıyla aşırı kar ve zararların, rant ve çıkarların da (teknofeodalizm fenomeninde olduğu gibi) görece olarak üstesinden gelinebilir. Sorunlar ne kadar büyük olursa olsun, aşılabilir duvarlar olarak da görülmemelidir. Meselenin uluslararası kısmı için ise uluslararası uzlaşma arayışı yerinde olacaktır. Bu yolun yapısal değişimlerle mi (sistemde mimari bir değişim) yoksa konjonktürel çözümlerle mi (sistemin reforme, restore, revize edilmesi) olacağı ise politika yapıcılar, uzmanlar ve bürokratların tartışmalarıyla şekillenecektir. Sonuç olarak, genelde dijital platformlar özelde ise bulut sistemleri pek çok fırsat ve riski bünyesinde barındırmaktadır. Konu görece yeni olduğu için bunların hangisinin şans, hangisinin risk olduğunu belirlemek, uygun çözüm önerileri geliştirmek; ilgililerin bu alanlara daha fazla yoğunlaşmasını gerekli kılmaktadır. En azından çalışma özelinde varılan sonuç bu yöndedir.

KAYNAKÇA

- Arnstein, S. R. (1969). A ladder of citizen participation, *Journal of the American Institute of Planners*, 35(4), 216-224.
- Atiyas, İ., & Sayın, Ş. (1997). Siyasi Sorumluluk, Yönetmelik Sorumluluk ve Bütçe Sistemi: Bir Yeniden Yapılanma Önerisine Doğru, TESEV Yayınları, İstanbul.
- Bertot, J.C., Jaeger, P.T., & Grimes, J.M. (2010). Using ICTs to Create a Culture of Transparency; E-Government and Social Media as Openness and Anti-Corruption Tools for Societies, *Government Information Quarterly*, 27(3), 264-271.
- Bimber, B. (2003). *Information and American Democracy: Technology in the Evolution of Political Power*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Bowie, N. (1990). *Equity and Access to Information Technology*, The Annual Reviews-1990. Queenstown, MD: Institute for Information Studies, 131-177.
- Dervin, B. (1994). Information-Democracy: An Examination of Underlying Assumptions, *Journal of the American Society for Information Science*, 45(6), 369-385.
- DiNucci, D. (1999). *Fragmented Future*, Print, 53(4), 32, darcy.com/fragmented_future.pdf
- Florini, A. (2007). *The Right to Know: Transparency for an Open World*, New York: Columbia Univ. Press.
- Fung, A. (2006). Varieties of Participation in Complex Governance, *Public Administration Review*, 66, 66-75.
- Gane, N. (2024). Capitalism is capitalism, not technofeudalism, *Journal of Classical Sociology*, 1-16, <https://doi.org/10.1177/1468795X241269293>
- Hansen, D., Shneiderman, B., & Smith, M.A. (2011). *Analyzing Social Media Networks with NodeXL, Insights from a Connected World*, Burlington: Morgan Kaufmann.
- Harrison, T.M., & Sayogo, D.S. (2014). Transparency, Participation and Accountability Practices in Open Government: A Comparative Study, *Government Information Quarterly*, 31, Elsevier Pub., 513-525.
- Heald, D. (2012). Why is Transparency About Public Expenditure So Elusive? *International Review of Administrative Sciences*, 78(1), 30-49.
- Henkle, J. (2024). Technofeudalism or Technosocialism? WeChat as Socialist Alternative to Platform Capitalism, *Stachka! 1(1)*, 63-74.
- Hussain, Y. (2014). Social Media as a Tool for Transparency and Good Governance in the Government of Gilgit-Baltistan, Pakistan, *Crossroads Asia W.P. Series*, No. 22.
- Kagermann, H., Lukas, W., & Wahlster, W. (2011). Industrie 4.0 - Mit dem Internet der Dinge auf dem Weg zur 4, *Industriellen Revolution*, VDI Nachrichten, Berlin.
- Kaplan, M.A., & Haenlein, M. (2010). Users of the World Unite! The Challenges and Opportunities of Social Media, *Business Horizons*, 53(1), 59-68.

- Kirmanoglu, H., Yilmaz, E.Y., & Susam, N. (2006). Maliye Teorisi'nin Çıkmazı: Küresel Kamusal Mallar (Kalkınma Yardımları İçinde Küresel Kamusal Malların Finansmanı), *Maliye Dergisi, Sayı: 150*, Ocak-Haziran 2006), 25-52.
- Kregel, J. (2004). External Financing for Development and International Financial Instability, *United Nations G-24 Discussion Papers, No. 32*, 2004.
- Magro, M. J., Ryan, S.D., Sharp, J.H., & Ryan, K.A. (2009). Using Social Networking for Educational and Cultural Adaptation, An Exploratory Study, *Journal of Information Technology Education, 10*, 1-16.
- Margetts, H. (2006). Transparency and Digital Government, In C. Hood, D. Heald (Eds.), *Transparency: The Key to Better Governance*, Proceedings of the British Academy, Oxford: Oxford University Press, 197-207.
- Mas'ud, A., Said, N., & Ernada, S. (2024). British Scholar's Perceptions on Capitalism and Religious Ethics in The Age of Techno-Feudalism, *Indonesian Journal of Islamic Literature and Muslim Society, 9(1)*, 68-82.
- McGee, R., & Gaventa, J. (2011). Shifting Power? Assessing the Impact of Transparency and Accountability Initiatives, *IDS Working Papers, 383*, 1-39.
- Mergel, I. (2013). Social Media Adoption and Resulting Tactics in the U.S. Federal Government, *Government Information Quarterly, 30(2)*, Elsevier Pub., 123-130.
- Michener, G., & Bersch, K. (2013). Identifying Transparency, *Information Polity, 18*, 233-242.
- Muntaner C, & Benach J. (2024). Unveiling Precarious Employment: From the Reserve Army to Techno-Feudalism, *International Journal of Social Determinants of Health and Health Services, 54(1)*, 5-6.
- Norris, P. (2001). *Digital Divide: Civic Engagement, Information Poverty and the Internet Worldwide*, Cambridge: Cambridge University Press, 105.
- O'Reilly, T. (2005). *What is Web 2.0: Design Patterns and Business Model for the Next Generation of Software*, www.oreillynet.com/pub/a/oreilly/tim/news/2005/09/30/what-is-web-20.html
- OECD (2002). *Best Practices for Budget Transparency*, Paris, OECD.
- Schuster, K., Plumanns, L., Gross, K., Vossen, R., Richert, A., & Jeschke, S. (2015). Preparing for Industry 4.0 - Testing Collaborative Virtual Learning Environments with Students and Professional Trainers, *International Journal of Advanced Corporate Learning, 8*, 14-20.
- Sobacı, M.Z., & Köseoğlu, Ö. (2016). Ombudsman ve Sosyal Medya: Kamu Denetçiliği Kurumu'nun Twitter Kullanımına İlişkin Ampirik Bir Analiz, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, 71(1)*, 2016, 103-124.
- UNDP (1997). Governance for Sustainable Human Development, *UNDP Policy Document*, New York.
- Varoufakis, Y. (2023). *Technofeudalism: What Killed Capitalism*, Penguin Random House, London, UK.

Yılmaz, H.H., & Biçer, M. (2010). Parlatentonun Bütçe Hakkının Etkin Kullanımının Yeni Bütçe Sistemi Çerçevesinde Değerlendirilmesi, *Maliye Dergisi*, Sayı 158, Ocak-Haziran 2010, 201-225.

Zheng, L. (2013). Social Media in Chinese Government: Drivers, Challenges and Capabilities, *Government Information Quarterly*, 30(2013), Elsevier Pub., 369-376.

BÖLÜM 4

TÜRKİYE'NİN SU KİTLİĞİ RİSKİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME¹

Bilal Göde²

¹ Bu çalışma danışmanlığı Prof. Dr. Ekrem Karayılmazlar tarafından yapılan “Maliye Perspektifinden Su Ekonomisi” konulu yayınlanmamış doktora tezinden türetilmiştir.

² Dr. Öğr. Ü. , Pamukkale Üniversitesi, İİBF, Maliye Bölümü, bgode@pau.edu.tr, ORCID: 0000-0001-8377-5909

GİRİŞ

Hayatın ortaya çıkması ve günümüze kadar varlığını sürdürebilmesinin anahtar girdilerinin başında su gelmektedir. Her canlı hayatının başladığı andan itibaren ölümüne kadar suya ihtiyaç duymaktadır. İnsan, bitki, hayvan fark etmeksizin her canlı türü su olmadan hayatını sürdürememektedir. Suyun olmadığı ortamlarda ise canlı hayatından bahsetmek ne yazık ki mümkün değildir.

Su kaynakları dünyanın her yanına dağılmış vaziyettedir fakat her bölgede aynı miktarda ve kalitede su ne yazık ki mevcut değildir. Bu durum da her ülkeyi farklı bir su politikası izlemek durumunda bırakmaktadır. Su yönünden zengin olan ülkeler bu konuda biraz daha rahat davranabiliyorken su kıtlığı yaşayan ülkeler su konusuna ekstra ihtimam göstermek durumunda kalmaktadır. Su kaynaklarına sahip olmak tek başına yeterli olmamakta; bu kaynakların insanların kullanımına sağlıklı bir şekilde sunulması gerekmektedir. Bu sunumun başarılabilmesi halinde kaynakların varlığı anlamını kaybetmemektedir.

Su bütün canlıların hayatta kalması için ikamesi olmayan bir varlık olmasının yanında ekonomik faaliyetler açısından da önemli bir üretim girdisidir. Tarımdan sanayiye ve evsel tüketime su her yerde karşımıza çıkmaktadır. Özellikle tarım alanında su vazgeçilmez durumdadır. Tüm dünyada su kullanım alanlarına bakıldığında tarım birinci sırayı almaktadır.

Su bu denli önemliyken devletlerin ve toplumların böyle bir kaynak için mücadele etmemiş olması ve gelecekte de etmeyecek olması kabul edilemez. Hem insanların gereksinimleri hem de ekonomik faaliyetlerde önemli rol oynaması sebebiyle her devlet ihtiyacı olan suyu elde etmek için çaba göstermektedir. Bu çabalar diplomatik yollarla olduğu kadar güç kullanımı ile de gerçekleşmiştir. Gelecekte de bu tür çatışmaların gerçekleşebileceği ihtimali azımsanmayacak derecededir.

Dünya su kaynakları incelendiğinde özellikle Türkiye'nin de komşu olduğu Kuzey Afrika-Ortadoğu kuşağı ciddi su sıkıntısı içerisinde. Türkiye'nin güney komşuları olan Suriye ve Irak su sıkıntısı çeken ülkeler içerisinde. Bu çalışmada su kıtlığı kavramından hareketle Türkiye'nin su potansiyeli ele alınacaktır. Gelecekte su stresi yaşaması muhtemel ülkeler değerlendirilerek Türkiye'nin su politikasına verdiği önem değerlendirilecektir.

SU DÖNGÜSÜ

Tüm canlılar için su en temel bileşenlerin başında gelmektedir. Canlı hayatının varlığının sürdürülmesinin yanında birçok fiziksel ve kimyasal olayların gerçekleşmesi için de suyun varlığı temel şartlardandır. Dünyamızın canlı hayatının sürdürülebileceği ortamı sağlayabilmesi adına su mutlak bir gerekliliktir. Bu açıdan bir su gezegeni olarak da dünyamızı adlandırmak mümkündür. Su atmosferde, yeraltında, okyanus ve göllerde yer alır. Suyun

bu mekanlar arasındaki hareketi su döngüsü olarak adlandırılır. Bu çevrim sayesinde kirlenen su temizlenerek tekrar kullanılmaya uygun hale gelmektedir (Erayman, 2018:144).

Şekil 1: Su Döngüsü

Kaynak: Meteoroloji Genel Müdürlüğü, 2021.

Suyun bu döngüsü aynı zamanda suyun bölgeler arasında dağılılmasına da imkan vermektedir. Buharlaşan suyun taşınarak yağış olarak farklı alanlara da düşmesine olanak sağlamaktadır. Bu sayede suyun ulaşabildiği her alanda hayat ortaya çıkmakta ve varlığını sürdürebilmektedir.

TÜRKİYE’NİN SU POTANSİYELİ

Türkiye, sınır komşusu olduğu ülkelere kıyaslandığında zengin su kaynaklarına sahip olan bir ülke olduğu söylenebilir. Su potansiyeli açısından da önemli bir konuma sahiptir. Coğrafi konumu, çeşitli iklimlere sahip olması ve su havzalarının dağılımı ve kapasitesi, Türkiye’yi su kaynakları açısından çeşitlilik gösteren bir ülke haline getirmektedir. Türkiye, akarsu ağı, göller, yeraltı su kaynakları ve inşa etmiş olduğu baraj gölleriyle su kaynaklarının çeşitli formlarını bünyesinde barındırmaktadır. Bu çeşitlilik gösteren su potansiyeli; tarım, enerji üretimi, evsel tüketim ve sanayi gibi birçok sektörde stratejik bir girdi olarak değerlendirilmektedir. Su kaynaklarının etkin ve sürdürülebilir bir şekilde yönetilmesi, su talebinin artışı, kirlenmenin artması, iklim değişikliği gibi zorluklarla karşı karşıya olan Türkiye için önemli bir konudur. Eko-

nomik gelişim ve toplumsal yaşamdaki değişimler su konusunu daha hassas yapmaktadır.

Karbon salınımlarının artması iklim değişikliği ve kirlilik artışının en temel sebeplerindedir. Mevcut sanayi yapısının yenilenememesi ve özellikle ulaşım sektöründe beklenen dönüşümün geciktiği her gün karbon salınımları artırmakta bu da su da dâhil olmak üzere tüm doğal kaynakları etkilemektedir. Doğrudan fosil yakıtların aşırı tüketildiği sektörlerin yapısının değişerek daha çevreci çözümlere odaklanması gerekmektedir (Selçuk ve Köktaş, 2020:27).

Türkiye'nin su potansiyeli, su yönetimi politikaları ve sürdürülebilir su kaynakları kullanımı konularında dikkatli ve bilinçli bir yaklaşım gerektirmektedir. Türkiye aşırı sıcaklıkların görüldüğü yarı kurak bir kuşakta yer almaktadır. Ülkenin su kaynakları ırmaklardan, göllerden ve yer altı kaynaklardan oluşmaktadır. En büyüğü Van Gölü olmakla birlikte 120'den fazla göl bulunmaktadır. Bu doğal göllere ek olarak yapay göl olarak da adlandırılan 700'den fazla baraj gölü bulunmaktadır (Hakyemez, 2019:11).

Tablo 1: Türkiye'nin Su Kaynakları Potansiyeli

Yıllık ortalama yağış	574	Mm/Yıl
Türkiye'nin yüzölçümü	783.577	Km2
Yıllık yağış miktarı	450	Milyar m ³
Yüzey Suyu		
Yıllık yüzey akışı	186	Milyar m ³
Kullanılabilir yüzey suyu	94	Milyar m ³
Yer Altı Suyu		
Yıllık çekilebilir su miktarı	18	Milyar m ³
Toplam Kullanılabilir Su (net)	112	Milyar m ³
Gelişme Durumu		
Sulama Suyu	44 Milyar m ³	
İçme-Kullanma ve Sanayi Suyu	13 Milyar m ³	
Toplam Kullanılan Su	57 Milyar m ³	

Kaynak: DSİ Toprak Su Kaynakları, 2020.

Türkiye'nin yıllık yağış ortalaması yaklaşık 574 mm'dir ve yüz ölçümü 783,5 bin km²'dir. Yağışların sağlamış olduğu su yılda ortalama 450 milyar m³ 'e tekabül etmektedir. Yağışların ardından 186 milyar m³ su doğrudan yüzey akışı ile denizlere ulaşmaktadır. Buharlaşıma ile de önemli miktarda su atmosfere dönmektedir. Mevcut ekonomik ve teknik şartlar altında kullanmaya uygun yerüstü su miktarı 94 milyar m³ 'tür. Yaklaşık olarak 18 milyar m³ seviye-

sinde olan yeraltı suyu potansiyeli de eklendiği zaman toplam kullanılabilir su miktarı 112 milyar m^3 olarak hesaplanmaktadır. Türkiye yıllık 112 milyar m^3 'lük potansiyelinin 57 milyar m^3 lük kısmını kullanmaktadır Türkiye'de 2000 yılında 1652 m^3 olan kişi başına düşen su miktarı 2020 yılında 1346 m^3 'e ge-
rilemiştir. Mevcut kişi başında düşen su miktarı seviyesi ile Türkiye su stresi yaşayan ülkeler sınıfında yer almaktadır (DSİ,2020). Kullanılabilir su miktarında önemli değişimler olmamasına rağmen nüfus artışı kişi başına düşen su miktarını azaltan en önemli sebep olarak karşımıza çıkmaktadır.

Tablo 2: Türkiye'de Su Kullanımı

Yıllar	Sulama (Milyar m^3)	Hanehalkı (Milyar m^3)	Sanayi (Milyar m^3)	Toplam (Milyar m^3)	Tarımın Su Kullanım Oranı	Hanehalkı Su Kullanım Oranı	Sanayinin Su Kullanım Oranı
1990	22	5,1	3,4	30,5	0,72	0,17	0,11
2004	29,6	6,2	4,3	40,1	0,74	0,15	0,11
2008	33,8	5,8	6	45,6	0,74	0,13	0,13
2010	38,2	5,8	6	49,9	0,77	0,12	0,12
2012	41,6	6	8,4	56	0,74	0,11	0,15
2014	35,9	5,7	9,1	50,7	0,71	0,11	0,18
2016	43,1	6,2	11,1	60,4	0,71	0,10	0,18
2023*	72	18	22	112	0,64	0,16	0,20

*Tahmin

Kaynak: Ulusal Su Planı, 2019:16, Hakyemez,2019:12.

Türkiye'nin su kullanımı dünya ortalamalarıyla benzerlik göstermektedir. Pek çok ülkede olduğu gibi Türkiye'de de su tüketiminde en büyük pay tarıma aittir. 2016 yılında tarımda kullanılan su 43,1 milyar m^3 olarak gerçekleşmiştir ve toplam su kullanımının %71'ine denk düşmektedir. Türkiye'de 2016 yılında kullanılan toplam suyun %18,4'u sanayi ve %10,3'u hanehalkı tarafından tüketilmiştir (Hakyemez, 2019:12). Türkiye'de tarım dışı sektörlerin toplam tüketimi tarımsal üretimin yarısına dahi ulaşmamaktadır.

Türkiye'de 1990 yılı toplam su kullanımı 22 Milyar m^3 iken 2016'da 43 Milyar m^3 'e ulaşmıştır. 26 yıllık süreçte toplam su kullanımı % 96 artış göstermiştir. Sanayinin payı gerek üretim artışı gerekse de artan enerji talebi ile %11'den %18'e yükselmiştir. Ulusal Su Planına (2019) göre Türkiye'nin 2023 yılı hedefi kullanılabilir su potansiyeli olan 112 milyar m^3 'ün tamamını başta DSİ olmak üzere diğer kamu kurum ve kuruluşları ile özel sektörün katkıları sayesinde kullanmaktır. Suyun bir üretim girdisi olarak kullanımının artması ekonomik büyüme ve kalkınma ile eşanlı gerçekleşmektedir.

Sonuç olarak, Türkiye, çeşitli su kaynaklarına sahip olmasına rağmen su potansiyeli konusunda bazı zorluklarla karşılaşmaktadır. Yıllık yağış miktarının belirli bir ortalaması olsa da su kaynaklarının etkin kullanımı ve yönetimi

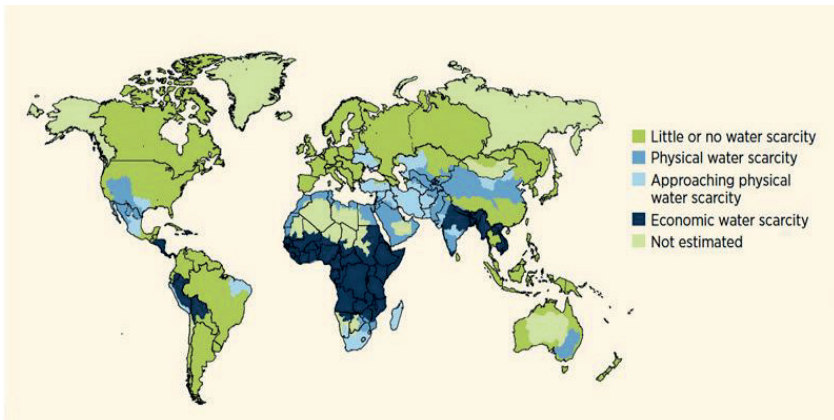
büyük önem taşımaktadır. Yağışlarla gelen suyun yakalanması ve kullanıma sunulabilmesi de su yönetiminin önemli parçalarındandır. Kişi başına düşen su miktarındaki azalma ve su stresi yaşayan ülkeler arasında yer alması, su kaynaklarının sürdürülebilirliği ve gelecek nesillere aktarılması konusunda daha fazla çaba gerektiğini göstermektedir. Türkiye'nin su potansiyelini korumak, su yönetimi politikalarını güçlendirmek ve su kaynaklarının sürdürülebilir kullanımını sağlamak için önemli adımlar atılması gerekmektedir.

SU KITLIĞI

Su, medeniyet tarihi açısından hayati öneme sahip bir kaynak olmuştur. Öyle ki Holosen¹ dönemde küresel ısınmanın başlamasıyla birlikte insanlar nehir ve göl kenarlarına yerleşmeye başlamışlardır. Bu yerleşim yerlerinde tarım ve kentleşme başlamıştır. Su kaynaklı afetler haricinde insanlar bu düzenden karlı çıkmışlar ve modern toplumların temelini atmışlardır. Sanayi toplumunun oluşması, suyun insan sağlığı açısından önemi, su kirliliğinin artması, su kirliliğinin yarattığı bireysel ve toplumsal sorunlar, su miktarının sabit olmasına karşın su talebinin sürekli artması nitelikli suyun azalmasına ve su mücadelelerinin artmasına neden olmuştur (Erayman, 2018:148).

Su kıtlığı temel olarak fiziksel ve ekonomik su kıtlığı olarak ikiye ayrılmaktadır. Fiziksel su kıtlığı bir bölgedeki su kaynaklarının o bölgedeki su talebini karşılayamayacak durumda olmasını ifade ederken ekonomik su kıtlığı su kaynaklarının yeterli olmasına rağmen su yönetiminin kötü şekilde yapılması sonucunda insanların suya erişim sıkıntısı yaşamasıdır (Hakyemez, 2019:8). Görüldüğü üzere su kıtlığı hem fiziksel hem de ekonomik boyutlarıyla insanlık için ciddi bir tehdit oluşturmakta ve su kaynaklarının yetersizliği ve kötü yönetimi, suya erişimde zorluklar ve taleplerin karşılanamamasına neden olmaktadır. Su kaynaklarının yeterli olması halinde dahi su kıtlığı yaşanabilecek sorunlar arasındadır.

Şekil 2: Küresel Fiziksel ve Ekonomik Su Kıtlığı

¹ Holosen dönem: homo sapienslerin ortaya çıkışından günümüzü de içine alarak bir sonraki buzul çağına kadarki süreyi kapsayan zaman dilimi.

Kaynak: *UN Water For Life Decade, 2012.*

Düşük su stresi, küresel nüfusun büyük bir bölümünün şu anda karşı karşıya olduğu bir paradoks olan suya erişim anlamına gelmemektedir. Su stresi su kaynaklarının mevcudiyetinin bir fonksiyonu iken, su kıtlığı kavramı da suya erişimin bir fonksiyonudur. Bu bağlamda, erişimin kaynak mevcudiyeti ile değil, kaynağın farklı kullanıcı gruplarına dağılımı üzerindeki insani, kurumsal ve finansal kısıtlamalarla sınırlı olduğu ekonomik kıtlık bu paradoksun önemli bir bölümünü oluşturmaktadır (UN Water For Life Decade, 2012). Şekil 2’de küresel anlamda fiziksel ve ekonomik su kıtlığını gösterilmektedir. Kuzey Amerika’nın Meksika ve ABD’nin sınır kesimleri, Kuzey Afrika, Orta-doğu ve Orta Asya’nın bir kısmı fiziki su kıtlığı yaşamaktadır. Bu bölgelerde su kaynakları bakımından kıtlık mevcuttur. Sayılan bölgeler kuzey yarı kürede bir kuşak olarak göze çarpmaktadır. Aynı coğrafyalarda fiziksel su kıtlığına ek olarak fiziki olarak da suya erişim açısından kıtlık bulunmaktadır. Orta Afrika ve Güney Asya’da ise ekonomik su kıtlığı öne çıkmaktadır. Kuzey Avrupa ile Amerika kıtasının neredeyse tamamında ise su kıtlığı düşük ya da yoktur. Su kıtlığı, fiziksel ve ekonomik zorluklarla küresel çapta karşılaşılan bir gerçeklik olarak ortaya çıkmaktadır. Bu sorunun aşılabilmesi için de tüm aktörler açısından etkin ve bilinçli bir su politikasının uygulanması zorunlu hale gelmektedir.

Tablo 3: Seçilmiş Ünelere Göre 2030 Yılı Su Stresi Öngörüsü

Sıra	Ülke	Bütün Sektörler	Sanayi	Evsel Kullanım	Tarım
1	Bahreyn	5,00	5,00	5,00	5,00
1	Kuveyt	5,00	5,00	5,00	5,00
1	Katar	5,00	5,00	5,00	5,00
1	San Marino	5,00	5,00	5,00	5,00
1	Singapur	5,00	5,00	5,00	5,00
1	Birleşik Arap Emirlikleri	5,00	5,00	5,00	5,00
7	Suudi Arabistan	5,00	5,00	5,00	5,00
8	İsrail	4,99	4,99	4,99	5,00
9	Filistin	4,95	4,93	4,94	4,99
10	Umman	4,94	4,93	4,94	4,94
11	Kırgızistan	4,91	4,90	4,89	4,92
12	Lübnan	4,89	4,89	4,89	4,88
13	Yemen	4,88	4,77	4,76	4,88
14	İran	4,86	4,95	4,95	4,85
15	Ürdün	4,84	4,85	4,83	4,83
16	Libya	4,74	4,52	4,52	4,78
17	Kazakistan	4,66	4,49	4,50	4,77
18	Fas	4,50	4,34	4,32	4,52

19	Irak	4,49	4,40	4,38	4,56
20	Pakistan	4,42	4,20	4,14	4,44
21	Kuzey Makedonya	4,37	4,36	4,23	4,46
22	Suriye	4,37	4,71	4,65	4,31
23	Azerbaycan	4,34	4,29	4,28	4,38
24	Ermenistan	4,34	4,31	4,36	4,34
25	Türkmenistan	4,26	4,28	4,18	4,26
26	Özbekistan	4,12	4,43	4,41	4,05
27	Yunanistan	4,11	4,01	4,01	4,12
28	Türkiye	4,10	4,43	4,36	3,95
29	Şili	4,09	4,61	4,55	4,02
30	Afganistan	4,07	3,35	3,55	4,12

Kaynak: Luo, Young and Reig, 2015.

Luo, Young ve Reig (2015) çalışmalarında 167 ülkenin su stresi yaşamaları ihtimalini hesaplamışlardır. Tablo 3'te 2030 yılı için su stresi yaşamaları olası ilk 30 ülkenin skorları yer almaktadır. 0-1 arası skorlar düşük risk (<%10), 1-2 arası skorlar düşük orta risk (%10-%20), 2-3 arası skorlar orta yüksek risk (%20-%40), 3-4 arası skorlar yüksek risk (%40-%80), 4-5 arası skorlar son derece yüksek risk anlamına gelmektedir. 2030 yılı itibariyle su stresi yaşamaları neredeyse kesin olacak ülkelerin büyük çoğunluğu Kuzey Afrika ve Ortadoğu ülkelerinden oluşmaktadır. Bu kuşak üzerindeki ülkeler su stresi kaderini paylaşmaktadır. Mevcut üretim yapısı ve su yönetim politikasının aynı kalması koşulu ile Türkiye'nin de bu zaman dilimine yaklaşıldığı zaman su stresi yaşamaları olasılığı oldukça yüksektir. Tüm sektörler açısından risk puanı 4,1 gibi üst değere yakın yüksek bir puandır ve bu puanla en yüksek risk gurubunda yer almaktadır.

Tablo 4: Seçilmiş Ülkelere Göre 2040 Yılı Su Stresi Öngörüsü

Sıra	Ülke	Bütün Sektörler	Sanayi	Evsel Kullanım	Tarım
1	Bahreyn	5,00	5,00	5,00	5,00
1	Kuveyt	5,00	5,00	5,00	5,00
1	Katar	5,00	5,00	5,00	5,00
1	San Marino	5,00	5,00	5,00	5,00
1	Singapur	5,00	5,00	5,00	5,00
1	Birleşik Arap Emirlikleri	5,00	5,00	5,00	5,00
1	Filistin	5,00	5,00	5,00	5,00
8	İsrail	5,00	5,00	5,00	5,00
9	Suudi Arabistan	4,99	5,00	5,00	4,99
10	Umman	4,97	4,97	4,97	4,97

11	Lübnan	4,97	4,97	4,97	4,97
12	Kırgızistan	4,93	4,93	4,92	4,93
13	İran	4,91	4,97	4,97	4,90
14	Ürdün	4,86	4,87	4,86	4,86
15	Libya	4,77	4,60	4,60	4,80
16	Yemen	4,74	4,66	4,63	4,75
17	Kuzey Makedonya	4,70	4,69	4,59	4,79
18	Azerbaycan	4,69	4,59	4,58	4,74
19	Fas	4,68	4,65	4,63	4,69
20	Kazakistan	4,66	4,50	4,51	4,76
21	Irak	4,66	4,58	4,56	4,73
22	Ermenistan	4,60	4,57	4,62	4,58
23	Pakistan	4,48	4,27	4,23	4,50
24	Şili	4,45	4,73	4,69	4,41
25	Suriye	4,44	4,76	4,71	4,37
26	Türkmenistan	4,30	4,32	4,25	4,30
27	Türkiye	4,27	4,59	4,53	4,13
28	Yunanistan	4,23	4,19	4,18	4,23
29	Özbekistan	4,19	4,47	4,45	4,12
30	Cezayir	4,17	4,32	4,29	4,03

Kaynak: Luo, Young and Reig, 2015.

Tablo 4'te 2040 yılı için su stresi yaşaması olası ilk 30 ülkenin skorları yer almaktadır. 0-1 arası skorlar düşük risk (<%10), 1-2 arası skorlar düşük orta risk (%10-%20), 2-3 arası skorlar orta yüksek risk (%20-%40), 3-4 arası skorlar yüksek risk (%40-%80), 4-5 arası skorlar son derece yüksek risk anlamına gelmektedir. 2040 yılı itibariyle su stresi yaşaması neredeyse kesin olacak ülkelerin büyük çoğunluğu 2030 yılı tahminlerine paralel olarak Kuzey Afrika ve Ortadoğu ülkelerinden oluşmaktadır. 2030'da su stresi yaşaması kesin olan ülke sayısı 8 iken 2040'ta 9 olarak tahmin edilmiştir. Bu 9 ülkenin 7'si aynı coğrafyada yer almaktadır. Türkiye'nin su stresi yaşama olasılığı 2040 yılı tahminlerince de oldukça yüksektir. Tüm sektörler açısından risk puanı 4,27 gibi yüksek bir puandır ve en yüksek risk gurubunda yer almaktadır. 2030 yılına kıyasla risk daha da artmaktadır. Bu senaryonun gerçekleşmesi de Türkiye açısından büyük bir sorun olarak karşımıza çıkacaktır. Türkiye'nin en yakın komşuları olan Suriye, Irak, İran ve Ermenistan'ın su stresi yaşama riskleri de artmaktadır. Suriye ve Irak ile yaşanmakta olan su anlaşmazlıkları da göz önüne alındığı zaman durumun ciddiyeti daha iyi anlaşılabilir. Su alternatifsiz bir kaynak olduğundan komşu ülkelerle su kaynaklı çatışmaların yaşanması ihtimali de giderek artış gösterebilecektir.

SU ZENGİNİ-SU FAKİRİ AYRIMI

Dünyadaki toplam su miktarı yıllar itibarıyla sabittir ve bu su miktarı su döngüsü sayesinde deveran etmektedir. Ekonomik ve toplumsal gelişmeyle birlikte bu sabit miktardaki suya olan talep gün geçtikçe artmaktadır. Nüfus artışı, tarımsal üretim ve sanayi üretiminin artmasıyla birlikte suya olan talep artışını karşılanmasında sorunlar ortaya çıkmaktadır. Bu arz talep dengesinde bozulma riski küresel su kıtlığı sorununa yol açmaktadır.

Suya erişim yaşanabilir bir ortamın temel koşuludur. Bir bölgedeki su miktarı ya yağışlar ve içsel kaynaklar tarafından ya da kaynağı bölge dışında olan akarsular tarafından belirlenir. Bu sebeplerle tatlı su miktarının bir sınırı mevcuttur. Su miktarı sabit iken nüfusun artmasının su için mücadeleleri artıracığı aşıkârdır (Falkenmark et al, 1989:260). Su miktarının sabit olduğu ve nüfusun artmasıyla birlikte su kaynaklarına olan talebin artacağı açık bir gerçektir. Bu durum, su yoksulluğu gibi önemli bir sorunu ortaya çıkarmaktadır.

Su yoksulluğu, sadece su kaynaklarının yetersiz olduğu bölgelerde değil, aynı zamanda ekonomik, altyapısal ve yönetsel faktörlerin etkisiyle suya erişimde yaşanan kısıtlamaların olduğu bölgelerde de önemli bir sorundur. Bir bölgede yeterince su kaynağının bulunmasına rağmen ekonomik yetersizlikler, altyapı eksiklikleri ya da kötü su yönetimi nedeniyle toplumdaki bireyler suya erişemiyorsa bu noktada “göreceli su yoksulluğu”, diğer taraftan bir bölgedeki su miktarı bölgedeki bireylerin taleplerini karşılayamayacak miktarda ise burada da “mutlak su yoksulluğu” söz konusudur (Bilen, 2008: 59). Göreceli su yoksulluğu ve mutlak su yoksulluğu kavramları, su kaynaklarının yeterliliği ve bireylerin su talepleri arasındaki dengeyi vurgulamaktadır. Bu bağlamda, su kaynaklarının etkin ve adil bir şekilde yönetilmesi, altyapının geliştirilmesi ve ekonomik kalkınmanın desteklenmesi, su yoksulluğunun azaltılması için önemli adımlardır.

Su kıtlığı ya da zenginliğini belirlemek adına çeşitli göstergeler geliştirilmiştir. Bu göstergelerin en önemlisi Falkenmark göstergesidir. Falkenmark (1986) çalışmasında ülkeleri nüfuslarına göre düşük, orta ve yüksek nüfuslu ülkeler olarak üç grupta toplayarak 1 milyon m^3 suyun ülkelere göre dağılımlarını hesaplamıştır. Ülke nüfusları arttıkça kişi başına düşen su miktarının azalmasından yola çıkarak artan nüfusun su yeterliliği konusunda bir tehdit olduğunu öne sürmüştür. Falkenmark göstergesinin hesaplanmasında karmaşık hesaplamalar olmaması ve anlaşılır olması bu göstergelyi çok kullanılan bir araç haline getirmiştir.

$$\text{Falkenmark Göstergesi} = \frac{\text{Mevcut Su Kaynakları}}{\text{Nüfus}}$$

Tablo 5: Falkenmark Göstergesi Sınıfları

Falkenmark Göstergesi (m ³ /kişi/yıl)	Sınıf
>1 700	Stressiz
1 000-1 700	Su Stresi
500-1 000	Kıtlık
<500	Kesin Kıtlık

Kaynak: Hakyemez, 2019, 9.

Tablo 5'te Falkenmark göstergesine göre su stresi eşik değerleri yer almaktadır. Yıllık kişi başına düşen su miktarının 1 700 m³'ten yüksek olduğu durum stressiz yani su stresinin yaşanmadığı durumu ifade etmektedir. 1 700 m³ sınırının altında su stresi başlamaktadır. Bu sınırın altına daha da inildikçe yaşanan stres seviyesi de artmaktadır. 500 m³'ün altındaki seviyelerde ise mutlak kıtlıktan bahsedilmektedir. Falkenmark günlük kişi başına ortalama 100 litre suyun içme ve tüketim için gerekli olduğunu öne sürmüştür. Tarım ve sanayi açısından da günlük miktarı 500 ve 2 000 litre olduğunu belirtmiştir. Bu değerlerden hareketle de yıllık su stresi sınırını 1 700 m³ olarak hesaplamıştır. Bu eşik değerinin üzerinde kalan bölgelerin su stresi yaşamadan ekonomik ve sosyal gelişimlerini sürdürebileceğini savunmuştur. 1 000 m³ sınırı ise kıtlık tehlikesinin ortaya çıktığı eşiktir ve Falkenmark bu noktadan sonra ekonomik ve sosyal hayatı tehdit altında olacağını ifade etmiştir. 500 m³'ün altında ise birey ve toplumun varlığının tehlikeye girebileceğini öne sürmüştür (Bilen, 2008: 57). Su stresi ve su kıtlığı, bireylerin ve toplumun yaşamsal faaliyetlerini sürdürebilmesi için yeterli su kaynaklarının sağlanması gerektiğini vurgulamaktadır. Su stresi eşik değerleri incelendiğinde, su kaynaklarının sınırlılığı ve artan nüfusun su talebi arasındaki mücadelenin önemini ortaya koymaktadır.

Tablo 6: Seçilmiş Ülkelerin Falkenmark Göstergesine Göre Sıralaması

Ülke	Yenilenebilir Tatlı Su Kaynağı (milyon m ³ ₉)	Nüfus	Falkenmark Göstergesi (2015)
Kanada	2 902 000	35 832 513	80 988
Norveç	289 927	5 166 493	56 117
Brezilya	8 233 000	205 962 108	39 973
Rusya	4 525 000	144 096 870	31 402
Hırvatistan	114 550	4 225 316	27 110
İsveç	222 833	9 747 355	22 861
Sırbistan	159 185	7 114 393	22 375
Kongo	1 283 000	76 196 619	16 838
İrlanda	71 786	4 677 627	15 347
Bulgaristan	105 982	7 202 198	14 715

Slovakya	66 601	5 421 349	12 285
Arnavutluk	30 818	2 885 796	10 679
ABD	3 069 000	321 039 839	9 560
Macaristan	91 697	9 855 571	9 304
Bangladeş	1 227 000	161 200 886	7 612
İsviçre	51 173	8 237 666	6 212
Nijerya	950 000	181 181 744	5 243
Hollanda	81 802	16 900 726	4 840
İspanya	162 392	46 449 565	3 496
Fransa	196 846	66 456 279	2 962
Çin	2 840 000	1 371 000 000	2 071
Romanya	34 827	19 870 647	1 753
Almanya	132 000	81 197 537	1 626
Türkiye	111 990	78 741 053	1 422
Polonya	40 797	38 005 614	1 073
Çekya	10 020	10 538 275	951
Güney Afrika	51 350	55 291 225	929
Cezayir	11 670	39 871 528	293
Malta	98	439 691	223
İsrail	1 800	8 380 100	215

Kaynak: *Hakyemez, 2019:10.*

Tablo 6'da seçilmiş ülkelerin Falkenmark göstergesine göre sıralaması verilmiştir. Falkenmark göstergesine esas yenilenebilir tatlı su kaynakları ve nüfus olmak üzere iki değişken mevcuttur. Yenilenebilir tatlı su kaynakları zamanlar arasında çok büyük değişkenlik göstermediği için sabit kabul edilebilir. Bu noktadan hareketle Falkenmark göstergesinin yönünü belirleyen esas unsur nüfus değişimleridir. Nüfus artışları Falkenmark göstergesini düşüş yönlü etkilerken nüfusta yaşanabilecek bir azalma da artış yönlü etkilemektedir. Nüfusun artması Falkenmark göstergesini aşağı yönlü etkiliyor olsa da yenilenebilir tatlı su kaynaklarının zengin olduğu ülkelerde nüfus artışı yenilenebilir tatlı su kaynaklarının az olduğu ülkelere göre daha az etki etmektedir. Brezilya, Rusya ve ABD gibi yüksek nüfusa sahip ülkelerin yenilenebilir tatlı su kaynakları da bol olduğundan su stresinden uzaktırlar. İsrail ve Malta gibi ülkelerin nüfusları diğer ülkelere kıyasla daha az olmasına rağmen yenilenebilir tatlı su kaynakları daha kıt olduğundan mutlak su kıtlığı içerisindeyler (Hakyemez, 2019:10). Özellikle yenilenebilir tatlı su kaynaklarının az olduğu ülkelerde su yönetimi daha da öne çıkmaktadır. Nüfusun sabit kalması ya da azalması anormal nüfus artışının da normal süreçler olduğu göz önüne alındığında artan nüfusun su ihtiyacının giderilebilmesi adına su kaynaklarının etkin ve verimli kullanılması zorunluluğu daha da önemli hale gelmektedir.

SINIR AŞAN SULAR VE SU ÇATIŞMALARI

Bir ülkenin sınırları içerisinde doğup yine aynı ülkenin sınırları içerisinde denize dökülen akarsulara ulusal ya da milli akarsu adı verilmektedir. Aynı ülke sınırları içinde doğup yine aynı ülke sınırlarında denize dökülmelerinden mütevellit bu akarsular ait oldukları ülkelerin hukukuna tâbidirler. Yönetimleri hususunda da sınırları içerisinde oldukları devletler tek yetkili merciidirler. İki veya daha fazla ülkenin sınırları içinden geçen veya sınır niteliğinde olarak bu ülkeleri birbirinden ayıran sular ise uluslararası su olarak tanımlanmaktadır. Bir ülkenin sınırları içerisinde doğup, başka bir ülke ile sınır oluşturan yahut başka ülke topraklarına geçerek bir deniz veya göle dökülen sular sınıraşan sular (transboundary rivers) olarak ifade edilmektedir. Bu şekilde sınıraşan suya kıyısı bulunan ülkeler de kıyıdaş ülke olarak adlandırılmaktadır (Erdağ, 2015:29). Bu konuda en çok bilinen akarsuların başında Nil nehri gelmektedir. Dünyanın en uzun nehri olan Nil nehrinin havzasında 9 ülke bulunmaktadır. Kıyıdaş ülke sayısının fazlalığı da su kaynaklı çatışmalara zemin hazırlamaktadır. Nil nehrinden olabildiğince fazla faydalanmak isteyen tüm havza devletleri sorun çıkarmaya aday konumdadır. Örneğin Mısır ve Etiyopya devletleri arasında 1978'den başlamış olan sürtüşme son dönemde de halen devam etmektedir (Water Conflict Chronology, 2023). Mısır'ın kendi su tüketimini etkileyeceğini öne sürerek Etiyopya'nın Nil nehri üzerindeki baraj inşaatına şiddetle karşı çıkmaktadır. Mısır bu durumu varlık yokluk meselesi olarak değerlendirmektedir (BBC, 2018). Mısır açısından su kaybı yaşanması hem üretim hem de vatandaşların doğrudan tüketimlerini etkileyeceğinden bu durumu varlık-yokluk meselesi olarak değerlendirmektedir.

Canlı yaşamının varlığı ve medeniyetlerin inşa edilebilmesi için su tarih boyunca arzulanan kaynakların başında gelmiştir. Suya yakın yerlerde yerleşim yerleri kurulmaya çalışılmış ve bazen de su için mücadeleler yaşanmıştır. Su her canlı için bir iş birliği aracı olduğu kadar rekabet ve çatışma unsuru da olmuştur. Suya hâkimiyet sağlamak gücün bir göstergesi olmuştur.

Su havzaları boyunca birçok devlet, ekosistem, iklim ya da kültür mevcut olabilmektedir. Tüm toplumlar ayakta kalabilmek adına evsel kullanım, tarımsal üretim, sanayi ve enerji açısından suya bağımlıdır. İklim değişikliğinin sebep olduğu yağış ve sıcaklık değişimleri gibi sebeplerle su kaynakları zaman ve mekân olarak yer değiştirebilmektedir. Bu değişkenlikler sebebiyle tüm kullanıcılar kendi ihtiyaçlarını garanti altına alabilmek adına suya barajlar gibi çeşitli mühendislik yollarla müdahale etmektedir. Bu mühendislik müdahaleler ise çatışmalara sebebiyet verebilecektir (Petersen vd.,2017:105). İklim değişiklikleri yağış dönemleri ve yağış türlerinde de değişikliklere neden olabilmektedir. Isının artması kar yağışlarını azaltırken yağmur yağışlarını artırmaktadır. Isı sebebiyle buharlaşmanın artması da ani yağışlara sebebiyet verebilmektedir. 1970-1979 yılları arasında Türkiye ortalama sıcaklığı 12,8°C iken 2013-2023 Yılları Arasında Türkiye Ortalama Sıcaklığı: 14,3°C olmuştur.

1970-1979 yılları arasında Türkiye ortalama kar örtülü gün sayısı 29,4 gün iken 2013-2023 yılları arasında 23,5 güne gerilemiştir (Meteoroloji Genel Müdürlüğü, 2024).

Suyun kontrolünü elde tutabilmek adına da her devlet gücünün yettiği ölçüde faaliyetlerde bulunmaktadır. Bu faaliyetler sebebiyle de çıkarları ters düşen devletler arasında çeşitli uyuşmazlıklar ve çatışmalar meydana gelebilmektedir. Milattan önce 2500 yılından başlayarak 2023 yılına kadar 1298 adet su çatışması yaşanmıştır. Çatışmalar kayıplı, silah ve tetikleyici olmak üzere üç başlık altında incelenmektedir. Tetikleyici çatışma türünde su anlaşmazlığın kaynağını oluşturmaktadır. Suyun kontrolünün elde etme, suya erişim hakkı elde etme ya da su kıtlığının bulunması hallerinde tetikleyici çatışmalardan bahsedilmektedir. Tarih boyunca 581 tetikleyici çatışma yaşanmıştır. Silah tipi çatışmada suyun kendisi silah olarak kullanılmaktadır. Su kaynakları ve su sistemleri çatışma içerisinde silah olarak kullanılmıştır. Tarih boyunca 187 silah tipi çatışma gerçekleşmiştir. Kayıplı tip çatışmada ise çatışma sonucunda isteyerek ya da istemeyerek su kaynakları ya da su sistemleri zarar görmüş ya da kaybolmuştur. Tarih boyunca 505 kez kayıplı tip çatışma meydana gelmiştir (Water Conflict Chronology ,2023).

Milattan önce 2500 yılından 1800 yılına kadar geçen 4300 yıllık sürede toplam 38 önemli su kaynaklı çatışma kayda geçmiştir. 2000 yılından itibaren başlayan süreçte ise 1051 adet çatışma yaşanmıştır. 2000 yılından başlayan süreçte Avrupada toplam 48 su çatışması yaşanılırken, Arabistan yarımadasını da içine alan Batı Asyada 322 çatışma, Afrika'da ise 272 çatışma yaşanmıştır (Water Conflict Chronology, 2023).

Türkiye'nin tarihinde toplam 16 adet çatışma bulunmaktadır. Bu çatışmaların en önemlisi 1990 yılında Suriye ve Irak ile yaşanan çatışmadır. Atatürk Barajı'nın inşasının ardından Suriye ve Irak Fırat Nehri'nin akışının kısıtlandığı iddiasıyla Türkiye'yi protesto etmiştir (Water Conflict Chronology, 2023). Bu sorun halen ciddiyetini korumaktadır ve yakın gelecekte su kıtlığının artması ihtimaline göre de alevlenebilecektir.

Tablo 7: Fırat/Dicle Nehir Havzası'nda Su Sorunu Matrisi

	Türkiye	Suriye	Irak
Eski Antlaşmalar	Paylaşımaya Yönelik Değil	Paylaşımaya Yönelik	Paylaşımaya Yönelik
Kalıcı Üçlü Antlaşma	İstemiyor	İstiyor	İstiyor
Uluslararası Su Yolu	Tanımlı Kullanılmıyor	Tanımlı Kullanıyor	Tanımlı Kullanıyor
Fırat ve Dicle Nehirleri	Ortak Havzadır	Ortak Havzadır	Ayrı Havzalardır
Savunduğu Doktrin	Mutlak Ülke Egemenliği	Nehrin Bölünmez Bütünlüğü	Tarihsel Kullanım Hakkı

Asi Nehri	Görüşülsün	Görüşülmesin	İlgisi yok
GAP	İşbirliğini arttıracak	Sorunu arttıracak	Sorunu arttıracak
İstenen Akış Miktarı (Fırat N.)	500 m ³ sn.	700 m ³ sn.	700 m ³ /sn.
Çözüm	Üç aşamalı plan	Miktar üzerinden paylaşım	Miktar üzerinden paylaşım

Kaynak: Pamukçu, 2000:250.

Türkiye'nin sınır aşan sular konusunda sorun yaşadığı ülkelerin başında gelen Suriye ve Irak ile yaşanan sürecin özeti tablo 7'de yer almaktadır. Suriye ve Irak ile temel tanımlamalar dahil neredeyse tüm noktalarda fikir ayrılıkları mevcuttur. Bu fikir ayrılıklarının bu denli farklı olması ve fikir ayrılıklarının sürmesi süreci olumsuz yönde etkilemektedir. Suriye ve Irak'ta meydana gelen siyasi ve askeri çalkalanmalar da süreci çıkmaza götürmektedir. Sorunun tarafı olan ülkelerin stabiliteye kavuşması su uyuşmazlığının giderilmesi adına görüşmelerin başlayabilmesi için büyük önem arz etmektedir. Sorunların büyümesi ve uzaması halinde ise diplomasinin hayata geçirilmesi zorlaşacaktır. Diplomasinin zarar görmesi halinde yakın gelecekte de bu sorunların çözümü pek mümkün gözükmemektedir.

Tablo 8: Türkiye, Suriye ve Irak'ın Fırat ve Dicle Nehirlerine Katkısı ve Tüketim Talepleri

Ülkeler	Su Katkısı (Milyar m ³)			Su Talebi (Milyar m ³)		
	Fırat	Dicle	Toplam	Fırat	Dicle	Toplam
Türkiye	31.58 (%88,70)	25.24 (%51,90)	56.82	18.42 (%51,90)	6.87 (%14,10)	25.29
Suriye	4.00 (%11,30)	0.00 (%0,00)	4.00	11.50 (%32,30)	2.60 (%5,30)	14.10
Irak	0.00 (%0,00)	23.43 (%48,10)	23.43	23.00 (%64,60)	45.00 (%92,50)	68.00
Toplam	35.38 (%100)	48.67 (%100)	84.25 (%100)	52.92 (%148,8)	54.47 (%121,77)	107.39 (%127,50)

Kaynak: T.C. Dışişleri Bakanlığı, 1994.

Fırat ve Dicle nehirlerinin yıllık ortalama toplam potansiyelleri 84 m³ seviyesindedir. Üç ülkenin toplam talepleri ise 107 m³ seviyesindedir. Potansiyelin üzerindeki talepler çatışmalara sebebiyet vermektedir. Hem Suriye hem de Irak iki nehre katkılarının çok üzerinde taleplerde bulunmaktadırlar. Nehirlerin potansiyellerinin tamamının kullanılması halinde dahi bu taleplerin karşılanması mümkün değildir.

SONUÇ

Su kıtlığı su kaynaklarına sahip olan ya da olmayan her ülkenin karşılaşılabileceği bir darboğazdır. Yeterli su kaynaklarına sahip olmayan ülkeler su kıtlığını mecburen yaşasalar da su kaynaklarına sahip olan fakat bu kaynakları değerlendirme konusunda başarısız olan ülkeler de benzer sorunları yaşayabilmektedir. Bu açıdan su kaynaklarının değerlendirilebilmesi önemli bir kamu politikasıdır. İnsanların doğrudan kullanımının yanında bir üretim girdisi de olan suyun ekonomik sisteme dahil edilmesi ekonomik büyümenin ve kalkınmanın gerçekleştirilmesinde önemli bir rol oynamaktadır.

Su kıtlığının tüm dünya açısından bir sorun olarak insanlığın önüne çıkmasındaki en önemli sebeplerin başında küresel ısınmaya bağlı iklim değişikliği gelmektedir. İklimlerin değişmesi nedeniyle Türkiye de dahil olmak üzere dünyanın birçok yerinde yağışların türü, zamanı ve miktarı gibi hayati faktörlerde değişimler ortaya çıkmaktadır. Hem yer üstü su kaynaklarının hem de yer altındaki su kaynakların beslenmesinde hayati rol oynayan kar yağışlarındaki azalmalar insanları yağmur kaynaklı suya daha fazla bağımlı kılmakta ve yağmur sularını yakalayarak kullanıma sunmanın yolları aranmaktadır. Yağmur sonucunda suyun akış hızının yüksek olması toprağın yeterli miktarda suyu yakalayabilmesine olanak tanımamakta ve erozyon sorununu da ortaya çıkarmaktadır. Birikmiş olan karların yavaş yavaş erimesi toprağın suyu emmesine fırsat tanıyarak hem yeraltı kaynaklarının beslenmesine hem de yer üstü kaynaklarına dengeli katkı yapılmasına olanak sağlamaktadır.

Türkiye'nin su potansiyeline bakıldığında komşu ülkelere kıyasla çok daha iyi durumda olduğu söylenebilecektir. Türkiye toplam 450 milyar m^3 yağış olsa da çeşitli sebeplerle bu miktarın 112 milyar m^3 'ü kullanılabilir durumdadır. Gerekli altyapı çalışmalarıyla bu miktarı artırmak mümkün olsa da önemli bir kamusal kaynağın bu alana aktarılması gerekmektedir. Türkiye şu an için kullanılabilir potansiyelinin tamamını kullanamamaktadır. Bu potansiyele erişmek için çalışmalar sürmektedir. Su kaynaklarının miktarı sabit olduğundan bu kaynakların miktarını artırmak mümkün kabul edilmemektedir. Bu sebeple de kapasite kullanımını artırmanın yanında özellikle suyu verimli kullanma adına da çalışmalar yapılmaktadır. Özellikle tarımda kullanılan suyun daha verimli kullanılması ve tasarruf eğiliminin artırılması aynı miktarda su ile daha fazla üretimi olanaklı kılacaktır. Bu sebeple de tarım başta olmak üzere tüm üretim alanlarında teknoloji kullanımının teşvik edilmesi büyük önem arz etmektedir. Yeni ve daha az suya ihtiyaç duyan üretim teknolojilerinin tercih edilmesi sayesinde su kıtlığı yaşanmasının önüne geçilebilecektir. Başta kamu idareleri olmak üzere tüm ekonomik birimlerin su tasarrufu konusunda gereken hassasiyeti göstermeleri gerekmektedir.

Türkiye'nin jeopolitik konumu birçok avantajın yanında dezavantajları da barındırmaktadır. Özellikle komşu ülkelerle ortak kullanıma sahip olan su kay-

naklarının yönetimi sorunlara sebebiyet verebilmektedir. Bu sorunların halledilmesi hem komşuluk ilişkilerinin sağlamlaştırılması hem de bu kaynaklardan güven içerisinde faydalanılmasını sağlayacaktır. Son dönemde başta Irak ve Suriye ile olan olumlu gelişmeler bu sorunların çözüme kavuşturulabilmesi adına büyük fırsatlar barındırmaktadır. Bu olumlu ortamın değerlendirilerek özellikle Fırat ve Dicle nehirlerinin kullanımının bir anlaşmaya bağlanması bölge barışının uzun süreli korunmasının ve tüm paydaş devletlerin bu kaynakları kullanarak gelişmelerinin önünü açacaktır. Suyun bir çatışma kaynağı olduğu kadar barış kaynağı olmasının da önemine dikkat çekilebilecektir.

Kaynaklar

- BBC (2018). Nil Nehri'nde Su Savaşı Tehlikesi Büyüyor, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-43181599>, (Erişim Tarihi: 12.09.2022).
- BİLEN, Ö. (2008). *Türkiye'nin Su Gündemi Su Yönetimi ve Ab Su Politikaları*, Ankara: DSİ.
- DSİ Toprak Su Kaynakları (2020). <https://www.dsi.gov.tr/sayfa/detay/754>, (Erişim Tarihi: 11.02.2022).
- Erayman, S. (2018). *İklim-Enerji-Su-İnsan*, Cinius Yayınları, İstanbul.
- Erdağ, R. (2015). Türkiye'nin Sınırtaşan Sular Sorunu. *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(9), 27-52.
- Falkenmark, M. (1986). Fresh Water: Time For A Modified Approach. *Ambio*, 192-200.
- Falkenmark, M., Lundqvist, J., & Widstrand, C. (1989). Macro-Scale Water Scarcity Requires Micro-Scale Approaches. *Natural Resources Forum*, 13(4), 258-267. Doi:10.1111/J.1477-8947.1989.Tb00348.X, (Erişim Tarihi: 16.03.2022).
- Hakyemez, C. (2019), Su: Yeni Elmas, TSKB Tematik Bakış, https://www.tskb.com.tr/i/assets/document/pdf/TSKBBAkis_SUYeniElmas_Subat2019.pdf, (Erişim Tarihi: 05.10.2021).
- Luo, T., Young R., & Reig, P. (2015). "Aqueduct Projected Water Stress Rankings." Technical Note. Washington, Dc: World Resources Institute, August 2015. Available Online At <http://www.wri.org/publication/aqueduct-projected-water-stress-country-rankings>, (Erişim Tarihi:06.11.2022).
- Pamukçu, K. (2000). *Su Politikası*, İstanbul: Bağlam Yayınları.
- Petersen-Perlman J. D., Veilleux C. J. & Wolf A. T. (2017). International Water Conflict And Cooperation: Challenges And Opportunities, *Water International*, 42:2, 105-120, Doi: 10.1080/02508060.2017.1276041.
- Selcuk, I. S., & Koktas, A. M. (2020). Transport sector energy use and carbon emissions: a study on sectoral fiscal policies. *Zeszyty Naukowe Szkoły Głównej Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie. Ekonomia i Organizacja Logistyki*, (5 [3], 17-30.
- Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı (1994). Water Issues Between Turkey, Syria And Iraq, Erişim: www.mfa.gov.tr/data/DISPOLITIKA/WaterASourceofConflictofCoopintheMiddleEast.pdf, (Erişim Tarihi: 08.12.2022).
- Türkiye Cumhuriyeti Meteoroloji Genel Müdürlüğü (2021). <https://www.mgm.gov.tr/genel/hidrometeoroloji.aspx?s=4>, (Erişim Tarihi: 17.02.2022).
- Türkiye Cumhuriyeti Meteoroloji Genel Müdürlüğü (2024). Resmi İklim İstatistikleri, <https://www.mgm.gov.tr/veridegerlendirme/il-ve-ilceler-istatistik.aspx?k=parametrelerinTurkiyeAnalizi>. (Erişim Tarihi: 15.09.2024)
- Türkiye Cumhuriyeti Tarım ve Orman Bakanlığı (2019). Ulusal Su Planı, Erişim:

<https://www.tarimorman.gov.tr/SYGM/Belgeler/NHYP%20DENİZ/ULUSAL%20SU%20PLANI.pdf>, (Erişim Tarihi: 08.11.2022).

United Nations (2012). Water For Life Decade, Erişim: <https://www.un.org/waterforlifedecade/scarcity.shtml>, (Erişim: 19.06.2022).

Water Conflict Chronology (2023). <Http://Www.Worldwater.Org/Conflict/Map/>, (Erişim Tarihi: 20.5.2023).

BÖLÜM 5

OECD ÜLKELERİNDE VE TÜRKİYE'DE SAĞLIK HARCAMALARININ DEĞERLENDİRİLMESİ

*Haluk EGELİ**

Burcu USTA¹

1 * Prof. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi, İ.İ.B.F., Maliye Bölümü, Bütçe ve Mali Planlama Anabilim Dalı, haluk.egeli@deu.edu.tr, ORC-ID: 0000-0002-4572-7911

** Dr. Bağımsız Araştırmacı, burcumusta@hotmail.com, ORCID Bilgisi: 0000-0003-4021-5682

Tezin Adı: SAĞLIK HARCAMALARINDA GLOBAL BÜTÇE UYGULAMASI VE TÜRKİYE ÖRNEĞİ

GİRİŞ

Sağlık hakkı, en temel insan haklarından biridir ve bu hak, tüm dünya ülkelerinde çeşitli yasalar ve sözleşmelerle koruma altına alınmıştır. Bu hak, ülkelerde sağlık sisteminin ve sağlık hizmetlerinin sunumunun iyileştirilmesi için çok etkili bir araç olarak kullanılabilir. Sağlığı geliştirme veya koruma amacını benimseyen tüm koruma, geliştirme, bakım, beslenme ve acil programlar için yapılan harcamalar “Sağlık Harcaması” olarak kabul edilmektedir.

Dünyada artan nüfus yoğunluğu, küreselleşme ile birlikte pandemik hastalıkların önlenmesindeki zorluklar özellikle son yıllarda sağlık harcamalarının hızla artmasına neden olmuş, hem ülkelerin hem de bireylerin gelirlerinin önemli bir miktarını sağlık harcamalarına ayırmaları sonucunu doğurmuştur. Ekonomi biliminin kıt kaynak sorunsalı sağlık hizmetlerinin eşit, kaliteli, etkin ve verimli olarak sunumunu ve finansmanını etkilemektedir. Sağlık sisteminin ülke genelinde dengeli bir şekilde dağılımı, herkese eşit sağlık hizmetlerinin sunulması ve sağlık sisteminin sürdürülebilir ve mümkün olan en az maliyetle finansmanı hem kamu sektörü hem de özel sektör açısından sağlık reformlarının temel nedenidir.

Sağlık hizmetlerinin olağandışı karmaşık ve kendine özgü yapısı, bütçe kısıtları altındaki kıt kaynakların verimli bir biçimde kullanılmasının gerekliliği, sağlık hizmetleri piyasasının tamamen özel sektöre bırakılamamasının zorunluluğu, sağlık hizmetleri piyasasındaki aksaklıkların giderilmesi ve son yıllarda hızla artan sağlık harcamalarının azaltılması için kamu sektörü, sağlık politikaları aracılığıyla sağlık hizmetleri piyasasına müdahalelerde bulunmaktadır. Kamu bütçesinde makroekonomik baskılara yol açan ekonomik ve finansal kriz dönemleri, birçok halde sağlık harcamalarının kısıtlanmasına sebep olmaktadır. Bu çalışmada, sağlık harcamalarıyla ilgili son yıllarda önemli bir kıyaslama aracı olan OECD ülkeleri ile Türkiye'deki sağlık harcamalarının GSYH ve kişi başına harcamalar açısından değerlendirilmesi yapılarak, özellikle Türkiye'deki sağlık harcamalarının, kamu harcamaları bütünü içinde daha etkin kullanımı için alınması gereken önlemler ele alınacaktır.

I. OECD ÜLKELERİNDE SAĞLIK HARCAMALARININ GENEL GÖRÜNÜMÜ

Herhangi bir ülkedeki bir sağlık sisteminin beş unsuru bulunmaktadır. Söz konusu unsurlar; kaynak, organizasyon, yönetim, harcamalar ve sağlık hizmetlerinin sunumudur (Roemer, 1993:335). Bir ülkede vatandaşların sağlıklı olması, o ülkenin gelişmişlik göstergelerinden biri olmasının yanı sıra sosyal ve ekonomik gelişimde ve yoksulluğa karşı mücadele etmede en önemli kriterlerden birisidir. Sağlıklı bir toplumun devamlılığı için de sağlık hizmetlerinin toplumsal ihtiyaçları karşılayacak düzeyde sunulması gerekmektedir. Dolayısıyla mevcut hizmetlerin sunulmasında sağlık harcamaları önemli bir rol oynamaktadır (Giray ve Çimen, 2018:151).

OECD, 1980 yılında 24 OECD ülkesi için sağlık harcaması verisi toplanarak kullanılan Veri İzleme (Data Watch) sistemini kurmuştur. OECD, daha sonraki süreçte 2000 yılında sağlık harcamalarını ve finansal akışı standardize etmek ve sağlık hesaplarının uluslararası kıyaslamalarını yapmak amaçlarıyla Sağlık Hesapları Sistemi (SHS)'ni kurmuştur. SHS, herhangi bir ülkede bir yılda yapılan sağlık faaliyetlerini ölçmektedir. Söz konusu ölçümün temel amacı; kimin ne için ne kadar ödeme yaptığının değerlendirilmesidir (Ağırbaş, 2020:58).

Mevcut sağlık harcamaları, sağlık malları ve hizmetlerinin nihai tüketiminin bir ölçüsünü vermektedir. Bu ölçüm, sağlık mal ve hizmetleri, nüfus sağlığı ve önleme programları ve sağlık sisteminin yönetimi için her türlü finansman düzenlemesinin (örneğin devlet tabanlı programlar, sosyal sigorta veya cepten harcama) harcamalarını içermektedir. Ülkeler arasındaki harcama seviyelerini karşılaştırmak için, kişi başına sağlık harcamaları ortak bir para birimine (ABD doları) dönüştürülmekte ve harcama seviyelerini karşılaştırmak için Ulusal Bireysel Tüketim (AIC), ulusal para birimlerinin farklı satın alma gücünü dikkate alacak şekilde ayarlanmaktadır. Büyüme oranlarının reel olarak hesaplanması için, varsa tüm ülkeler için AIC deflatörleri kullanılmaktadır. 2022 yılı verileri, ülkeler tarafından sağlanan veya OECD Sekreterliği tarafından tahmin edilen geçici rakamlara dayanmaktadır (OECD, 2019:150; OECD 2023:154).

Devletlerin vergi gelirleri, sağlık harcamalarının önemli bir finansman kaynağıdır. Günümüzde 191 OECD ülkesinin 106'sı sağlık harcamalarını vergi gelirleriyle finanse etmektedir. Sağlık harcamalarının vergi gelirleriyle finansmanı; vergi kaynakları, toplanma düzeyleri ve vergi türleri heterojen bir yapıdadır (Bulduklu, 2015:63). Sağlık hizmetlerinin kamu sektörü tarafından sağlanması, uygun teşvik ve hesap verebilirlik oluşturmayan bütçelerin yol açtığı yolsuzluk ve yetersizlik sorunlarıyla da karşı karşıya kalınmasına yol açabilmektedir (Gottret ve Shieber, 2006:8). WHO'ya göre gelişmekte olan ülkelerde koruyucu sağlık hizmetlerine ayrılması gereken pay genel bütçenin en az %10'nu oranında olması gerekmektedir (Orhaner, 2006:7).

Aşağıda sağlık harcamalarının seçilmiş ülke örneklerine göre genel görünümün incelenmesi için OECD verilerinden yararlanılacak ve OECD ülkelerinde sağlık harcamalarının GSYH içindeki payı, kişi başı sağlık harcamalarının miktarı verilerine yer verilecektir.

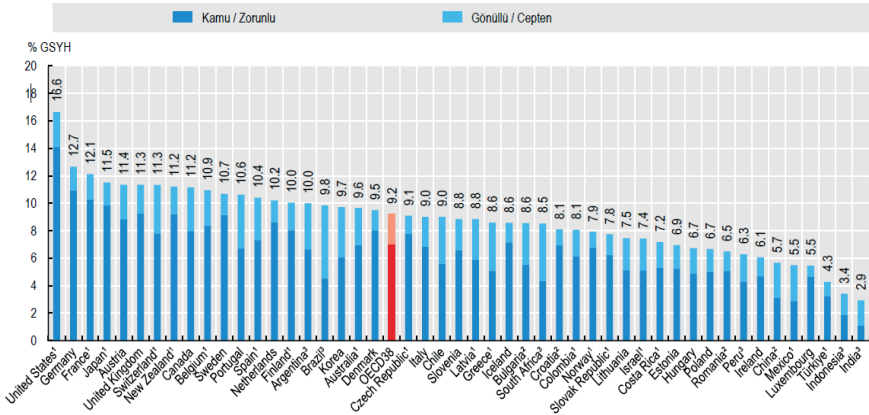
A. OECD Ülkelerinde Sağlık Harcamalarının GSYH'daki Payı

GSYH, nihai tüketim, brüt sermaye oluşumu (yatırım) ve net ihracatın toplamıdır. Nihai tüketim, hane halkları veya toplum tarafından bireysel ihtiyaçlarını karşılamak için kullanılan mal ve hizmetleri içerir. Hane halkı, genel hükümet ve hane halklarına hizmet veren kâr amacı gütmeyen kuruluşların nihai tüketim harcamalarını içerir (OECD, 2023:154). Sağlık mal ve hizmet-

leri için yapılan harcamaların ekonomideki toplam harcamalara oranı, sağlık harcamalarının GSYH'daki payıdır. Sağlık mal ve hizmetleri için yapılan harcamaların ekonomideki toplam harcamalara oranı, sağlık harcamalarındaki büyümenin toplam ekonomik büyümeye göre farklı olması nedeniyle zaman içinde değişebilir (OECD, 2019:152).

1990'lı ve 2000'li yıllarda, OECD ülkelerindeki genel olarak sağlık harcamalarının sağlık harcamalarının GSYH'ye oranının ekonominin geri kalanında neredeyse sürekli bir artışa neden olduğu görülmüştür. 2008'deki ekonomik kriz sırasındaki bir oynaklık döneminden sonra, OECD genelinde sağlık harcamalarındaki artış genel ekonomik büyümeyle büyük ölçüde eşleştiği için, ortalama pay son yıllarda nispeten sabit kalmıştır. 2020'de ciddi bir yavaşlamayla birlikte COVID-19 salgınıyla ekonomik aktivite ve hızla artan sağlık harcamaları görülmüştür. 2019 yılında pandemiden önce OECD ülkeleri ortalama olarak GSYH'larının yaklaşık %8,8'ini sağlık hizmetleri için harcamıştır. Bu rakam 2013'ten bu yana nispeten değişmemiştir. 2021 yılına kadar, bu oran %9,7'ye yükselmiştir. Ancak 2022 için bu oran %9,2'ye kadar önemli bir düşüş göstermiştir. Bunun nedeni ise, hem salgınla mücadele için harcama ihtiyacının azalması, hem de enflasyonun sağlık harcamalarının değerini düşüren etkisidir. Aşağıdaki şekilde OECD ülkelerinde sağlık harcamalarının GSYH içindeki payı 2022 yılı rakamlarıyla ele alınmıştır.

Şekil 1: OECD Ülkelerinde Sağlık Harcamalarının GSYH İçindeki Payı (2022 veya en yakın Yıl)

Kaynak: OECD, 2023: 155.

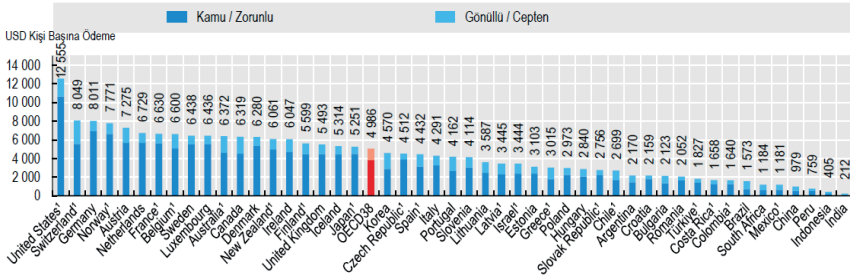
Şekil 1'e göre, ABD, GSYH'sının %16,6'sına eşdeğer olarak en fazla sağlık harcaması yapan ülkedir; %12,7 ile ikinci en yüksek harcama yapan ülke olan Almanya'nın oldukça üzerindedir. ABD ve Almanya'nın ardından bir grup aralarında Kanada, Fransa ve Japonya'nın da bulunduğu 15 yüksek gelirli ülkenin tamamı GSYH'larının yüzde 10'undan fazlasını sağlık hizmetlerine har-

camıştır. Orta ve Doğu Avrupa OECD ülkelerinin birçoğunun yanı sıra Latin Amerikadaki yeni OECD üyesi ülkelerde sağlık harcamaları GSYH'nın %6-9'unu oluşturmuştur. Lüksemburg ve Türkiye, GSYH'larının %6'sından azını sağlık hizmetlerine harcamıştır (OECD, 2023:154). Son olarak denilebilir ki, her ne kadar tüm OECD ülkeleri için doğru olmasa da ülkelerin gelir düzeyi ve gelişmişlik seviyesi yükseldikçe, sağlık sektörüne ayrılan pay-yapılan sağlık harcaması da artma eğilimindedir (Çelik, 2019:303).

B. OECD Ülkelerinde Kişi Başına Sağlık Harcamaları

Ülkeler arasında sağlık harcamalarının karşılaştırılmasında kullanılan diğer bir ölçü, kişi başına yapılan sağlık harcamalarıdır. Bu karşılaştırmanın yapılabilmesi için öncelikle kişi başına sağlık harcaması ortak bir para birimine dönüştürülmektedir ki bu ortak para birimi ABD dolarıdır. Ancak ülkelerin satın alma güçleri birbirinden farklılık gösterdiğinden bu dönüşüm yeterli görülmez, daha doğru karşılaştırmalar yapabilmek için harcama düzeyi ulusal para birimlerinin dolar bazında satın alma gücü dikkate alınarak hesaplanmaktadır (Ağırbaş, 2020:65). Şekil 2'de OECD ülkelerinde kişi başına düşen sağlık harcaması 2022 veya en yakın yıl için dolar bazında satın alma gücü paritesine göre ve kamu ve cepten yapılan sağlık harcamaları ayrımı yapılarak aktarılmıştır.

Şekil 2: OECD Ülkelerinde Kişi Başına Düşen Sağlık Harcaması (2022 veya en yakın Yıl)

Kaynak: OECD, 2023: 158.

Şekil 2'e göre, 2022 yılında OECD ülkelerinde kişi başına düşen ortalama sağlık harcamasının (satın alma gücündeki farklılıklara göre ayarlandığında) yaklaşık 5.000 ABD Dolarına ulaştığı tahmin edilmektedir. ABD'de ise her ABD vatandaşı için 12.555 ABD Doları eşdeğerine ulaşmıştır. İsviçre ve Almanya, OECD'de ikinci en yüksek harcamayı yapan ülkeler olmuştur. Ancak bu harcama, yaklaşık 8.000 ABD Doları ile yine de ABD'deki düzeyin üçte ikisinden azdır. Norveç ve Avusturya'nın ardından bir grup Batı Avrupa ülkesinin yanı sıra Avustralya, Kanada ve Yeni Zelanda'da 6-7000 ABD doları arasında kişi başına harcama yapılmıştır. Kişi başına sağlık harcaması, Güney Avrupa ülkeleri, Orta ve Doğu Avrupa ülkeleri ve Latin Amerika OECD üye

ülkelerine kadar geniş bir düşüş göstermiş; Meksika'daki harcamalar (1.181 ABD Doları) OECD ortalamasının yaklaşık dörtte biri düzeyindedir. Türkiye, sondan 10. sırada ve kişi başına sağlık harcaması 1.827 ABD Dolarıdır. Kişi başına sağlık harcaması miktarı en az ülke ise Hindistan'dır. Şekil 2 ayrıca devlet sağlık programları veya zorunlu sigorta (kamu veya özel) veya özel gönüllü sağlık sigortası veya hane halkı tarafından yapılan doğrudan ödemeler gibi gönüllü düzenlemeler yoluyla düzenlenen sağlık sigortası türüne göre sağlık harcamalarının dağılımını da göstermektedir. OECD ülkeleri genelinde ortalama olarak tüm sağlık harcamalarının yaklaşık dörtte üçü hükümet veya zorunlu sigorta programları aracılığıyla finanse edilmektedir (OECD, 2023: 157).

Kamu bütçesinde makroekonomik baskılara yol açan ekonomik ve finansal kriz dönemleri, birçok halde sağlık harcamalarının kısıtlanmasına sebep olmaktadır. Bu kriz dönemlerinde kamu harcamalarının bir kısmı cepten sağlık harcamaları ya da özel sigorta ile ikame edilmektedir. Bu durumun en önemli sonucu, herhangi bir yılda yapılan sağlık harcamalarının önemli bir kısmının nüfusun ancak küçük bir kesiminde yoğunlaşmasıdır. Ayrıca sağlık finansman modeli olarak özel sigorta bu durumlarda önemli bir soruna neden olmaktadır çünkü düşük gelire sahip bireyler, daha yüksek sağlık harcaması yapma potansiyeline sahiptir (Ağırbaş, 2020: 68).

Son 15 yıldaki kişi başına sağlık harcaması ve GSYH eğilimlerinin analizi iki şok göstermektedir: 2008'deki ekonomik ve mali kriz ve 2020'deki COVID-19'un etkisi. OECD ekonomileri 2008 ve 2009'da keskin bir daralma yaşarken, 2010 ve 2012 yılları arasında sağlık alanındaki kamu harcamalarını dizginlemek için bir dizi farklı politika önlemi uygulamaya başladığında, sağlık harcamalarındaki artış kısa vadede korunmuş ve sıfırın biraz üzerinde seyretmiştir. Pandemiye kadar hem sağlık harcamalarında hem de GSYH'da biraz daha güçlü bir büyümeye dönüşmüştür. 2020'de ekonomik aktiviteyi ve tüketici harcamalarını ciddi şekilde kısıtlayan yaygın karantinalar ve diğer halk sağlığı önlemleri, birçok OECD ekonomisini sağlık harcamalarında serbest düşüğe sürüklemiştir. 2021'de kişi başına düşen GSYH'nın ortalama %5,8 artmasıyla bir toparlanma yaşanmıştır. Aynı zamanda, ülkelerin pandemiyle mücadele için ek fon ayırmasıyla kişi başına gerçek sağlık harcaması 2020'de %4'ün biraz üzerindeyken 2021'de %8'e yükselmiştir (OECD, 2023: 154).

II. TÜRKİYE'DE SAĞLIK HARCAMALARININ GENEL GÖRÜNÜMÜ

Sağlığı geliştirme veya koruma amacını benimseyen tüm koruma, geliştirme, bakım, beslenme ve acil programlar için yapılan harcamalar "Sağlık Harcaması" olarak kabul edilmektedir (TÜİK, 2023). Türkiye'de sağlık harcamaları genel olarak, merkezi yönetim bütçe giderleri içinde yer almaktadır. Sağlık harcamaları; genel tedavi ve sağlık malzemeleri giderlerinden, genel ilaç giderlerinden, yeşil kartlıların tedavi ve sağlık malzemeleri giderlerinden, yeşil kartlıların ilaç giderlerinden oluşmaktadır (Akar, 2014:316).

Türkiye, sağlık hizmeti ve finansmanı konusunda karma sistemi benimseyen ülkelerden birisi olmakla birlikte sağlık hizmetleri büyük oranda kamu tarafından sunulmaktadır. Türkiye’de kamu ve özel kesim tarafından sunulan sağlık hizmetlerinin finansmanı; vergiler, primler, özel sağlık sigortaları, tıbbi tasarruflar ve cepten yapılan harcamalarla karşılanmaktadır. Bir taraftan belirli bir kesim için sağlık sigortacılığı (Bismark Modeli) uygulanırken diğer taraftan kamu yardımı modeli (Beveridge Modeli) uygulanmakta ve sistemin finansmanında özel harcamalar da yer almaktadır. Aslında Türkiye, cumhuriyetin ilk yıllarında ve daha sonrasında uzunca bir süre kamusal nitelikli olarak sağlık hizmetlerini sunmuş ve finanse etmiştir. Ancak ilerleyen dönemlerde sağlığın insan sermayesinin önemli bir bileşeni olmaya başlaması ve metalaşmasıyla birlikte sağlık harcamaları da artış göstermiştir. Tüm dünyada sağlık harcamalarının hızla artması ve kamuya bir yük oluşturmaya başlamasıyla birlikte, kamunun sağlık alanındaki rolü ve sağlık harcamalarının nasıl kontrol altına alınacağı da tartışılmaya başlanmıştır (Ağır ve Tıraş, 2018:645).

A. Türkiye’de Sağlık Harcamalarının Türleri

Sağlık harcamalarının sınıflandırılması farklı biçimlerde yapılabilmektedir. Şekil 3’de OECD SHS ve EUROSTAT verileri ile uyumlu ve aynı standartlarda istatistikler oluşturan TÜİK sınıflandırması bulunmaktadır. Şekil 3’e göre, toplam sağlık harcaması temelde; cari ve yatırım harcaması olarak ikiye ayrılmaktadır. Cari sağlık harcaması; hastaneler, evde hemşirelik bakımı, ayakta bakım sunanlar, perakende satış ve diğer tıbbi malzeme, halk sağlığı programlarının sunumu ve yönetimi, genel sağlık yönetimi ve sigorta, sınıflandırılmayan diğer giderler olarak kategorilendirilmektedir. Sağlık harcamaları kamu ve özel sektörün sağlık harcamaları olarak kategorize edilebilir (Ağır ve Tıraş, 2018:650).

Şekil 3: Türkiye’de Sağlık Harcamalarının Türleri

Kaynak: Ağır ve Tıraş, 2018:650.

Kamu harcamalarından eğitim ve sağlık harcamaları insan sermayesini geliştirme niteliklerinden dolayı eğitilmiş ve sağlıklı işgücü altyapısının ülkelerin kalkınma süreçlerinde oluşturacağı katkı dikkate alınarak “yatırım (kalkınma) cari harcamalar” olarak adlandırılmaktadır. Eğitim ve sağlık hizmetlerinin etkileri, üretkenliği artırıcı özellikleri dolayısıyla cari nitelikteki diğer kamu harcamalarından

farklı nitelendirilmektedir.

2006 yılından itibaren Türkiye’de bütçe sisteminde kamu harcamalarının sınıflandırılmasında kullanılan analitik bütçe sınıflandırması; “Kurumsal, ekonomik, fonksiyonel ve finansman” tipi sınıflandırma olarak dört türden oluşmaktadır. Fonksiyonel sınıflandırmaya göre kamu harcamaları; “Genel kamu hizmetleri savunma, kamu düzeni ve güvenlik, ekonomik işler ve hizmetler, çevre koruma, iskan ve toplum refahı sağlık, dinlenme kültür ve din, eğitim, sosyal güvenlik ve sosyal yardım” temel alanlarından oluşmaktadır. Kamu sektörü tarafından yapılan sağlık harcamaları, kolektif nitelikte sağlanan ve bireylere yönelik sunulan sağlık hizmetlerini kapsamaktadır. Bu harcamalar; “Tıbbi ürünler, tıbbi cihaz ve ekipmanlar, hastane hizmetleri, ayakta yürütülen tedavi hizmetleri, halk sağlığı hizmetleri ve sağlıkla ilgili ar-ge hizmetlerini” içermektedir (Sağdıç ve Yıldız, 2021:17-18).

Cari harcama, sermaye veya yatırım kalemleri dışındaki kalemlere yapılan harcamalardır. Genellikle bir yıllık dönem için parasal olarak ifade edilen değer, cari sağlık harcaması olarak isimlendirilmektedir. Cari sağlık harcamasına yatırımların da eklenmesiyle toplam sağlık harcamasına ulaşılmaktadır. Cari sağlık harcaması; tüm tedavi, rehabilitasyon, koruyucu amaçlı ve halk sağlığı, yardımcı tıbbi hizmetler ile bu hizmetlerin yönetimi ve topluma sunulması için gerekli ilaç, tıbbi sarf ve tedavi malzemeleri, sağlık personeli maaş

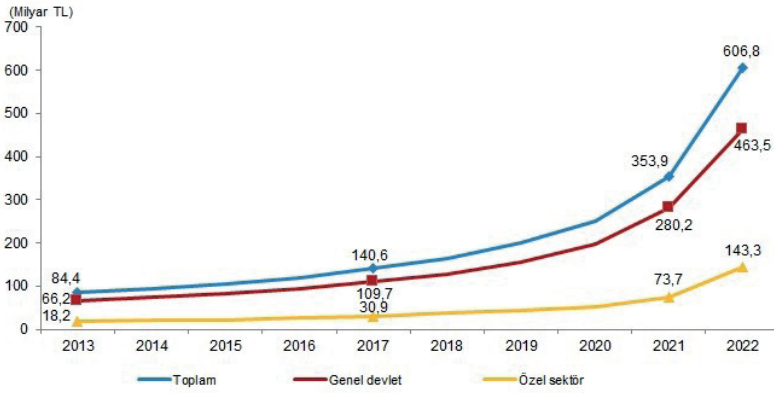
ve ücretleri için yapılan harcamaları kapsamaktadır. Doğrudan sağlık hizmeti olmayıp sağlıkla ilgili olarak tanımlanan sağlıkta araştırma geliştirme, sağlık eğitimi, çevre sağlığı hizmetleri, gıda, hijyen, içme suyu ve yatırım harcamalarını içermemektedir (Sağlık Bakanlığı, 2006: xii). Cari sağlık harcamaları, çoğunluğu süreklilik arz eden, etkileri geçici olan ve bir defada kullanılıp tüketilen mal ve hizmetler için yapılan sağlık harcamalarıdır (Atasever, 2014: 20; Ağırbaş, 2020: 52).

Genel devlet sağlık harcamaları kendi içinde merkezi devlet, yerel devlet ve Sosyal Güvenlik Kurumu (SGK) harcamaları olarak ayrılmaktadır. Merkezi devlet sağlık harcamaları; Merkezi Yönetim Bütçe Kanunu'na göre genel bütçe, özel bütçe ile düzenleyici ve denetleyici kurumların yapmış olduğu sağlık harcamalarından oluşmaktadır (Sağlık Bakanlığı, 2006: xii).

Sağlık Bakanlığı sağlık harcamaları; kamuya ait hastaneler, tıp fakülteleri, dış hekimliği fakülteleri, sağlık araştırma ve uygulama merkezleri ve bunlara bağlı semt poliklinikleri, sosyal yardımlaşma ve dayanışma vakfı, askeri hastaneler, kamu iktisadi teşebbüsleri gibi kuruluşların sağlık harcamaları, yeşil kart harcamaları (2012 yılı sonu itibarıyla SGK'ya devredilmiştir), kamu görevlilerinin sağlık harcamaları (2010 yılı sonu itibarıyla SGK'ya devredilmiştir), 2013 yılı sonu itibarıyla emeklileri dahil TBMM üyeleri ile bakmakla yükümlü oldukları kişiler, er ve erbaşlar, mülteciler, sığınmacılar, tutuklu ve hükümlüler, ikili anlaşmalar gereği sağlık hizmeti sunulacak kişiler, geçici ve sürekli görevle yurtdışında görevlendirilen kişiler ve bunların bakmakla yükümlü olduğu kişilerin tedavi giderlerinin SGK tarafından ödenmeyen kısımları merkezi yönetim tarafından karşılanmaktadır (Atasever, 2014: 16-17).

Cari sağlık harcamaları içerisinde yer alan özel sektör sağlık harcamaları; özel sağlık sigortaları, hane halkları, özel sosyal güvenlik kurumları, vakıf üniversiteleri, hane halklarına hizmet eden ve kar amacı gütmeyen kuruluşlar, özelleştirme kapsamındaki kuruluşlar ve diğer işletmelerin yapmış olduğu sağlık harcamalarını kapsamaktadır. Özel sektör sağlık harcamaları da kendi içerisinde hane halkları sağlık harcamaları ve diğer özel sektör sağlık harcamaları olarak ikiye ayrılmaktadır. Hane halkları sağlık harcamaları aynı zamanda cepten yapılan sağlık harcamaları olarak da bilinmektedir. Katılım payı, katkı payı, maliyet paylaşımı, kendi kendine bakım ve diğer sağlık giderleri için hane halkları tarafından doğrudan yapılan harcamalardan oluşmaktadır. Sağlık hizmeti talebinde bulunanların almış oldukları hizmetin karşılığı olarak bedelini doğrudan kendilerinin ödediği harcamalardır. Diğer özel sektör sağlık harcamaları ise özel sigorta şirketleri, banka sandıkları, hane halkına hizmet eden ama kar amacı gütmeyen kuruluşlar, kamu iktisadi teşebbüsleri, vakıf üniversiteleri, özelleştirme kapsamındaki kuruluşlar ve diğer işletmelerin yapmış olduğu sağlık harcamalarını kapsamaktadır (Ağır ve Tıraş, 2018:651-652; TÜİK, 2017). Aşağıdaki şekilde Türkiye'de Sağlık harcamalarının 2013-2022 yılları arasındaki seyri gösterilmektedir.

Şekil 4: Türkiye’de Sağlık Harcamaları, 2013-2022.

Kaynak: TÜİK, 2023.

Şekil 4'e göre, Toplam sağlık harcaması 2022 yılında bir önceki yıla göre %71,5 artarak 606 milyar 835 milyon TL'ye yükselmiştir. Genel devlet sağlık harcaması %65,4 artarak 463 milyar 516 milyon TL'ye ulaşmıştır. Özel sektör sağlık harcaması ise %94,4'lük bir artış oranı ile 143 milyar 319 milyon TL olarak tahmin edilmiştir (TÜİK, 2023). Aşağıdaki tabloda Türkiye’de 2021, 2022 yıllarında genel devlet ve özel sektöre göre toplam sağlık harcamasının seyri gösterilmektedir.

	(Milyon TL)			
	2021	Pay (%)	2022	Pay (%)
Toplam sağlık harcaması	353 941	100,0	606 835	100,0
Genel devlet	280 220	79,2	463 516	76,4
Merkezi devlet	111 180	31,4	191 862	31,6
Mahalli idareler	1 975	0,6	3 668	0,6
Sosyal Güvenlik Kurumu	167 065	47,2	267 986	44,2
Özel sektör	73 721	20,8	143 319	23,6
Hanehalkları	56 342	15,9	112 018	18,5
Sigorta şirketleri	9 330	2,6	16 562	2,7
Diğer ⁽¹⁾	8 050	2,3	14 738	2,4

Tablodaki rakamlar, yuvarlamadan dolayı toplamı vermeyebilir.

(1) "Diğer" sağlık harcamaları, hanehalklarına hizmet eden kar amacı gütmeyen kuruluşlar ve diğer işletmelerin yaptığı sağlık harcamalarını kapsar.

Tablo 1: Genel Devlet Ve Özel Sektöre Göre Toplam Sağlık Harcaması, 2021, 2022.

Kaynak: TÜİK 2023.

Tablo 1'e göre, Türkiye'de toplam sağlık harcamasının %76,4'ü genel devlet bütçesinden karşılanmıştır. Genel devlet sağlık harcamasının toplam sağlık harcamasına oranı 2022 yılında %76,4, özel sektör sağlık harcamasının oranı ise %23,6 olarak gerçekleşmiştir. Genel devlet ve özel sektörün alt bileşenlerine bakıldığında, 2022 yılında SGK %44,2, merkezi devlet %31,6, hane halkları %18,5, sigorta şirketleri %2,7, hane halklarına hizmet eden kar amacı gütmeyen kuruluşlar ile diğer işletmeler %2,4, mahalli idareler %0,6'lık bir paya sahip olmuştur. Aşağıdaki tabloda Türkiye'de hizmet sunucularına göre yapılan sağlık harcamaları gösterilmektedir.

Tablo 2: Sağlık Hizmeti Sunucularına Göre Sağlık Harcamaları, 2021, 2022.

(Milyon TL)				
	2021	Pay (%)	2022	Pay (%)
Toplam sağlık harcaması	353 941	100,0	606 835	100,0
Cari sağlık harcaması	330 928	93,5	555 944	91,6
Hastaneler	175 214	49,5	305 021	50,3
Evde hemşirelik bakımı	2	0,0	3	0,0
Ayakta bakım sunanlar	33 440	9,4	64 444	10,6
Perakende satış ve diğer tıbbi malzeme sunanlar	80 613	22,8	131 527	21,7
Halk sağlığı programlarının sunumu ve yönetimi	32 517	9,2	37 471	6,2
Genel sağlık yönetimi ve sigorta	1 441	0,4	2 281	0,4
Sınıflandırmayan diğer kategori	7 700	2,2	15 196	2,5
Yatırım	23 013	6,5	50 891	8,4

Tablodaki rakamlar, yuvarlamadan dolayı toplamı vermeyebilir.

Kaynak: TÜİK 2023.

Tablo 2'ye göre, Türkiye'de cari sağlık harcaması 2022 yılında bir önceki yıla göre %68,0 artarak 555 milyar 944 milyon TL'ye yükselmiştir. Sağlık harcamaları kapsamındaki yatırımlar %121,1 artarak 50 milyar 891 milyon TL'ye ulaşmıştır. Toplam sağlık harcaması 2022 yılında bir önceki yıla göre %71,5 artarak 606 milyar 835 milyon TL'ye yükselmiştir. Genel devlet sağlık harcaması %65,4 artarak 463 milyar 516 milyon TL'ye ulaşmıştır. Özel sektör sağlık harcaması ise %94,4'lük bir artış oranı ile 143 milyar 319 milyon TL olarak tahmin edilmiştir (TÜİK, 2023).

B. Türkiye'de Sağlık Harcamalarının GSYH'daki Payı

Sağlık harcamalarının ülkenin GSYH içindeki payı, ülkelerin gelişmişlik düzeylerinin belirlenmesinde kriter olarak kullanılabilir. Ülkenin toplam ekonomik kapasitesinin ne kadarının sağlık hizmetleri üretiminden kaynaklandığı anlaşılmaktadır (Sayım, 2017:25). Aşağıdaki tabloda Türkiye'de 2021, 2022 yıllarında sağlık harcamalarına ilişkin temel göstergelerin seyri gösterilmektedir.

Tablo 3: Sağlık Harcamalarına İlişkin Temel Göstergeler, 2021- 2022

	2021	2022
Toplam sağlık harcaması (Milyon TL)	353 941	606 835
Kişi başına sağlık harcaması (TL)	4 206	7 141
Toplam sağlık harcamasının gayrisafi yurt içi hasılaya oranı (%)	4,9	4,0
Cari sağlık harcamasının gayrisafi yurt içi hasılaya oranı (%)	4,6	3,7
Genel devlet sağlık harcamasının toplam sağlık harcamasına oranı (%)	79,2	76,4
Özel sektör sağlık harcamasının toplam sağlık harcamasına oranı (%)	20,8	23,6
Hanehalkı cepten sağlık harcamasının toplam sağlık harcamasına oranı (%)	15,9	18,5

Kaynak: TÜİK 2023.

Tablo 3'e göre, Türkiye'de toplam sağlık harcamasının GSYH'ye oranı 2021 yılında %4,9 iken, 2022 yılında %4,0 olmuştur. Cari sağlık harcamasının GSYH'ye oranı 2021 yılında %4,6, 2022 yılında %3,7 olarak hesaplanmıştır. Hane halkı cepten sağlık harcamasının toplam içindeki payı; 2021 yılında 15,9 iken 2022 yılında %18,5 olmuştur. Hane halkları tarafından tedavi, ilaç vb. amaçlı yapılan cepten sağlık harcaması 2022 yılında bir önceki yıla göre %98,8 artarak 112 milyar 18 milyon TL'ye ulaşmıştır. Hane halkı cepten sağlık harcamasının toplam sağlık harcamasına oranı 2022 yılında %18,5 olarak gerçekleşmiştir (TÜİK, 2023).

C. Türkiye'de Kişi Başına Sağlık Harcamaları

Türkiye, coğrafya olarak Avrupa, Merkezi Asya ve Orta Doğu ülkeleri arasında yer almaktadır. Sağlık sorunlarının da her ne kadar her zaman doğrusal olmasa da benzer olması ve sağlık harcaması düzeylerinin yakın olması beklenir. Ancak gelişmişlik ve gelir düzeyinin sağlık harcaması seviyesinin şekillenmesinde çok daha önemli olduğunun belirtilmesi faydalı olmakla birlikte, Türkiye'nin coğrafi olarak kendine çok daha yakın ülkelere ziyade coğrafi olarak çok daha uzakta olan gelişmekte olan Latin Amerika ülkeleri ile benzer kişi başına ortalama sağlık harcaması düzeyine sahip olduğu görülmektedir (Çelik, 2011: 68).

Şekil 5'e göre, Türkiye'de kişi başına sağlık harcaması 2021 yılında 4 bin 206 TL iken, 2022 yılında %69,8 artarak 7 bin 141 TL'ye yükselmiş olsa da yine de Türkiye'nin kişi başına düşen sağlık harcamalarının genel olarak OECD ortalamasının altında bir seyir izlediği görülmektedir (TÜİK 2023; Zorkun ve Bülbül, 2022:263).

Şekil 5: Kişi Başına Sağlık Harcaması, 2013-2022.

Kaynak: TÜİK 2023.

D. Kamu Harcamaları İçinde Sağlık Harcamaları

Kamu sağlık harcamalarının toplam kamu harcamaları içindeki payı tek başına ülkedeki sağlık harcamalarının yeterliliğini ifade edecek bir ölçüt değildir. Ancak ülke bütçesinde sağlık harcamalarına ne kadar pay ayrıldığı, bu ülkenin sağlığa, dolayısıyla vatandaşlarının sağlıklı gelişimine ayırdığı pay olarak algılanmaktadır (Sayım, 2017: 22).

Sağlık Bakanlığının 2024 Yılı için hazırladığı Bütçe Teklifi incelendiğinde, Dünya Bankası finansörlüğünde başlatılan SDP (Sağlıkta Dönüşüm Programı)'nin izlerini taşıdığı görülmektedir. 2023 yılı için 293 milyar 368 milyon TL başlangıç ödeneği talep eden Sağlık Bakanlığı, 2024 yılı için bu rakamı yaklaşık 2,5 kat artarak 732 milyar 562 milyon TL teklif etmiştir. Sağlık Bakanlığı ve yükseköğretim kurumları döner sermayeleri ile SGK'dan yapılacak sağlık harcamaları da dikkate alındığında bütçeden sağlığa ayrılan toplam ödenek 1 trilyon TL'yi geçmektedir. Sağlığa ayrılan payın miktar açısından büyük olması kadar önemli diğer bir faktör, sağlık hizmetleri sunumunun ve sağlık insan gücünün kamu yararı doğrultusunda, niteliği önceleyen bir modelde etkin planlanmasıdır. 2024 yılı için tedavi amaçlı sağlık hizmetlerine 518 milyar 331 milyon TL ayrılırken, koruyucu amaçlı sağlık hizmetlerine 202 milyar 463 milyon TL ayrılmıştır. 2023 yılında Aile Hekimliği Birimi (AHB) başına düşen nüfus 2 bin 700 olarak planlanırken 2024 yılında 2 bin 950'ye çekilmiştir. Belirlenen

hedefin gerçekleştirilmesinin önünde bazı sorunlar bulunmaktadır. Sağlık Bakanlığı 2022 yılı İstatistik Bülteni'ne göre geçtiğimiz yıl ikinci ve üçüncü basamak toplamı hekime başvuru sayısı 513 milyon 615 iken, sadece Aile Hekimine başvuru sayısı 332 milyon 907 bini bulmuştur (ATO, 2023)

İlan edilen, 2024 Yılı Cumhurbaşkanlığı Yıllık Programı ve Orta Vadeli Program (2024-2026) içerisinde yer verilen; sağlık ürün ve hizmetlerinde talep kontrolünün ve hizmet basamaklarının uygun kullanımının sağlanması amacıyla teşvik edici mekanizmalar geliştirilmesi, sağlık hizmetlerinin geri ödemesinde risk analizini ve hizmet sunucularının davranışlarını dikkate alan denetim modelleri geliştirilmesi, SGK'nın bilişim sistemleri güçlendirilerek, kurumlar arası veri paylaşımının artırılması, hizmet sunumu ve geri ödeme işlemleriyle ilgili bilgi sistemlerinin güçlendirilmesi, sağlık hizmetlerinin finansmanında değer bazlı geri ödeme yöntemlerinin kullanılmasının sağlanması, ödenen ilaç ve tedavilere yönelik düzenli aralıklarla geriye dönük analizler yapılarak ödeme listelerinin etkinliğinin artırılması hedeflenmektedir (SBB, 2023: 29).

Genel olarak, ülkemizde GSYH içerisinde sağlığa ayrılan bütçe ve bu bütçe içerisinde ilacın aldığı oran OECD ve Avrupa ülkeleri ile kıyaslandığında oldukça yetersiz bir düzeyde olduğu görülmektedir. Bu durum (TEB, 2023):

- Geri ödeme kapsamında yer alan ilaçlarda kısıtlamalara gidilmesi,
- Hastaların tedavileri için gerekli ilaçlara erişebilmeleri için kendi bütçelerinden ödedikleri ek ücretlerin her geçen gün daha da artması,
- Her geçen gün daha da artan ilaç yoklukları ve ilaçlara kısıtlı erişim sınırları,
- Yeni keşif - yeni nesil ilaçların ülkemizde erişime açılmaması ve hastaların yeni tedavi olanaklarından faydalanamamaları,
- Hastaların tedavilerinin hızlı ve eksiksiz biçimde sağlanamaması,
- Yarım kalan tedaviler nedeni ile oluşan yeni komplikasyonların hasta güvenliğini ve sağlık bütçelerini daha fazla tehdit etmesi, şeklinde özetlenebilecek pek çok istenmeyen sonucu da zincirleme bir şekilde beraberinde getirmektedir. Hastaların tedavileri için ihtiyaç duydukları ilaçlara erişimi, hastaların ödenmek durumunda kaldığı ek tedavi maliyetlerinin azaltılması, zamanında ve doğru müdahalelerle hastalıkların tedavisi ve olası ek komplikasyonların engellenmesi adına ulusal GSYİH içerisinde sağlığa ayrılan payın artırılması, sağlık bütçesi içerisinde ilaca uygun oranlarda pay ayrılması zorunludur. Teşhis ve tedavi amaçlı sağlık hizmetlerini merkeze alarak koruyucu sağlık hizmetlerini ikinci aşamada ele alan sağlık sistemlerinde ihtiyaç duyulan sağlık ve ilaç bütçelerindeki artış çok daha yüksek oranlarda gerçekleşmektedir. Sağlık hizmetlerinin finansmanı ve sunumunda kıt olan ulusal kaynakların optimi-

ze edilmesi ve rasyonelleştirilmesi gerekmektedir. Bu nedenle siyasal sistem, ulusal sağlık sisteminin öncelikli alanlarını belirlemelidir (Drouin, 2007:1-2).

SONUÇ

Kamu harcamalarından eğitim ve sağlık harcamaları, insan sermayesini geliştirme niteliklerinden dolayı eğitilmiş ve sağlıklı işgücü altyapısının ülkelerin kalkınma süreçlerinde oluşturacağı katkı dikkate alınarak “yatırım (kalkınma) cari harcamalar” olarak adlandırılmaktadır. Eğitim ve sağlık hizmetlerinin etkileri, üretkenliği artırıcı özellikleri dolayısıyla cari nitelikteki diğer kamu harcamalarından farklı nitelendirilmektedir.

Ülke bütçesinde sağlık harcamalarına ne kadar pay ayrıldığı, o ülkenin sağlığa, dolayısıyla vatandaşlarının sağlıklı gelişimine ayırdığı pay olarak algılanmaktadır. Bu yönüyle de sosyal devlet anlayışı ile ilişkilidir. Bu pay, aynı zamanda devletin vatandaşa bakış açısının belirlenmesinde de kullanılmaktadır. Çünkü kamu harcamalarının dağılımını belirleyen maliye politikaları aynı zamanda içinde bulunulan yönetim sistemi ve yaklaşımının önceliklerini de ifade etmektedir. Eğitim ve sağlık harcamalarının bütçeden aldığı payın yüksekliği ülkelerin gelişmişlik düzeylerini de göstermektedir. Ülkelerin gelişmişlik düzeyleri arttıkça kalkınma carilerine ayrılan pay da artmaktadır. Türkiye’de sağlık hizmetlerinin finansmanında, sağlık harcamalarına ayrılan pay, uzun yıllar düşük bir seyir izlemiştir. Özellikle gelişmiş OECD ülkelerinde ise giderek artmaktadır.

Sağlık hizmetlerinin sunumu, bir ülkedeki sağlık sisteminin en önemli unsurlarındandır. Sağlık sistemi ise, sağlık faaliyetlerinin finansmanı, yönetimi ve sunumu ile ilgili kaynakları, harcamaları içermektedir. Etkili bir sağlık sistemi sağlık hizmetlerinin amaçlarının yerine getirilebildiği bir sistemdir ve bir ülkenin ekonomisinin, kalkınmasının ve sanayileşmesinin önemli bir kısmına katkıda bulunabilmektedir.

Devletler, kamu hizmetlerini yerine getirebilmek amacıyla bir takım mali kaynaklara gereksinim duymaktadır. Devletler, ülkesi üzerinde yaşayan bireyler ve nerede yaşıyor olurlarsa olsunlar kendilerine vatandaşlık bağıyla bağlı olan bireyler üzerinde egemenlik hakkına sahiptir. Vergilendirme yetkisi, devletlerin egemenlik yetkisinin mali alana yansması veya mali alanda egemenlik yetkisinin kullanılmasıdır. Vergilendirme yetkisinin bir sonucu olarak vatandaşlardan toplanan vergi gelirlerinden sağlık harcamalarına ayrılan payın artırılması, sağlık maliyetlerinin azaltılması, finansman sisteminin bir şekilde tüm toplumu sürece dâhil edecek, güçlü bir yapıya sahip olması, sürdürülebilir bir rasyonalite üzerine inşa edilmesi, sağlık hizmetlerinin finansmanı sürecinde sadece cari dönemin değil gelecek nesle devredilecek mali yapının da düşünülmesi gerekmektedir. Gelecekte Türkiye’nin ekonomik gelişmişlik seviyesi arttıkça, sağlık harcamalarına ayrılan payın da artacağı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- Giray, F. ve Çimen, G. (2018). Sağlık Harcamalarının Düzeyini Belirleyen Faktörler: Türkiye ve Oecd Ülkeleri Analizi. *Sayıştay Dergisi*. Sayı:111 Ekim - Aralık 2018.
- Ağırbaş, İ. (2020). *Sağlık Ekonomisi ve Sağlık Kurumları Yönetiminde Temel Konular*. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Ağır, H. ve Tıraş, H.H. (2018). Türkiye’de Sağlık Harcama Türlerinin Değerlendirilmesi. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 15(2): 643 – 670.
- Akar, S. (2014). Türkiye’de Sağlık Harcamaları, Sağlık Harcamalarının Nisbi Fiyatı ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*. 21(1): 311-322.
- Atasever, Mehmet (2014). *Türkiye’de Sağlık Hizmetlerinin Finansmanı ve Sağlık Harcamalarının Analizi 2002-2013 Dönemi*. Ankara: Bakanlık Yayın No: 983.
- ATO (2023). ATO Bütçe Görüşü: “Sağlıksız” Bütçe. [https://ato.org.tr/haberler/2023haberleri/2581atobutcegorususaagliklizbutce.html#:~:text=2023%20y%C4%B1l%C4%B1%20i%C3%A7in%20293%20milyar,562%20milyon%20TL%20teklif%20etmi%C5%9Ftir](https://ato.org.tr/haberler/2023haberleri/2581atobutcegorususaagliklizbutce.html#:~:text=2023%20y%C4%B1l%C4%B1%20i%C3%A7in%20293%20milyar,562%20milyon%20TL%20teklif%20etmi%C5%9Ftir.). (Erişim:17.12.2023).
- Bulduklu, Y. (2015). *Sağlık Ekonomisi Mikro ve Makro Boyutları*. Derleyen B. Güvenek. Konya: Çizgi Kitabevi.
- Çelik, Y. (2011). Türkiye Sağlık Harcamalarının Analizi ve Sağlık Harcama Düzeyinin Uygunluğunun Değerlendirilmesi. *Sosyal Güvenlik Dergisi*. 1(1): 62-81.
- Çelik, Y. (2019). *Sağlık Ekonomisi*. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Drouin, A. (2007). Methods of financing health care A rational use of financing mechanisms to achieve universal coverage. *International Financial and Actuarial Service*. Social Security Department Social Protection Sector International Labour Office Geneva.
- Gottret, P. ve Schieber, G. (2006). *Health Financing Revisited*. Washington D.C.: World Bank.
- OECD (2019). *Health at a Glance 2019: OECD Indicators*, OECD Publishing, Paris. <https://doi.org/10.1787/4dd50c09-en>, (12.06.2023)
- OECD (2023). *Health at a Glance 2023: OECD Indicators*, OECD Publishing, Paris.
- Orhaner. E. (2006). Türkiye’de Sağlık Hizmetleri Finansmanı Ve Genel Sağlık Sigortası Finansmanı ve Genel Sağlık Sigortası. *Ticaret ve Turizm Eğitim Fakültesi Dergisi*. 1(1): 1 – 22.
- Roemer, MI. (1993). National Health Systems Throughout The World. *Annual Review of Public Health*. 14:335-353.
- Sağdıç, E., N. ve Yıldız, F. (2021). Türkiye’de Kamu Sağlık Harcamaları ve Ekonomik Büyüme İlişkisi Üzerine Ampirik Bir Araştırma. *Uluslararası Afro-Avrasya Araştırmaları Dergisi*. 6(12).

- Sağlık Bakanlığı (2006). *Türkiye Ulusal Sağlık Hesapları Hane Halkı Sağlık Harcamaları 2002-2003*. Ankara: TC Sağlık Bakanlığı Refik Saydam Hıfzısıhha Merkezi Başkanlığı Hıfzısıhha Mektebi Müdürlüğü.
- Sayım, F. (2017). Türkiye’de Sağlık Ekonomisi İstatistikleri ve Sağlık Harcamalarının Gelişimi. *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*. Sayı: 15.
- SBB (2023). *Orta Vadeli Program (2024-2026)*. Ankara:2023. https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2023/09/Orta-Vadeli-Program_2024-2026.pdf. (17.12.2023).
- TEB(2023). <https://www.teb.org.tr/news/10310/b%3%9ct%3%87e%4%b0%-c3%87er%4%b0s%4%b0nde-sa%4%9elı%4%9ea-ayrılan-payın-artırılması-%c3%87a%4%9erısında-bulunuyoruz>. (Erişim:17.12.2023).
- TÜİK (2017). Sağlık Harcamaları İstatistikleri 2016. Haber Bülteni. Sayı: 24574.
- TÜİK (2023). *Sağlık Harcamaları İstatistikleri, 2022*. https://data.tuik.gov.tr/Bulden/Index?p=Saglik-Harcamalari-Istatistikleri-2022_49676&dil=1. (Erişim:07.12.2023).
- Zorkun, M. ve Bülbül, D. (2022). 2000-2021 Dönemi Türkiye’de Sağlık Harcamalarının İncelenmesi ve Değerlendirilmesi. *BŞEÜ Sosyal Bilimler Dergisi*. 7(2): 252-267.

BÖLÜM 6

TÜRKİYE GELİR VERGİSİ TARİFESİNİN VERGİ ADALETİ AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

Bilal Göde¹

¹ Dr. Öğr. Ü., Pamukkale Üniversitesi, İİBF, Maliye Bölümü, bgode@pau.edu.tr,
ORCID: 0000-0001-8377-5909

GİRİŞ

Vergiler bir ülkenin kaynaklarından elde edilen ürünlerin devletin pa-yına düşen kısım olarak adlandırılabilir. Ülkenin mevcut sermayesi ve doğal kaynaklarından elde edilen mal ve hizmetlerin parasal karşılıklarından ödenir (Ricardo, 2015:123).

Vergiler, kamu hizmetlerinin sağlanması adına gereken maliyetin karşı-lanması, kamusal yatırımların finansmanı, kamu borçlarının faiz ve anapa-ra giderlerinin yükünün üstlenilmesinin yanında çeşitli sosyal ve ekonomik amaçlarla devlet tarafından egemenlik gücüne dayalı olarak gerçek ve tüzel kişilerden alınan cebri, karşılıksız nakdi ödemelerdir. Yasal çerçeve içerisinde olan bu ödemeler devletin işlerliğinin sürdürülebilmesi için en önemli gelir kaynağıdır (Akdoğan, 2011: 119).

Vergilendirme yasal çerçevede yapılabileceği için yasa koyma yetkisine haiz olan kişi ya da kurum vergilendirme yapma yetkisine de sahip demektir. Vergilerin yasa ile konulacağına ilişkin ilk olay 1215 yılında Kral Yurtsuz John ile yüksek vergilere karşı çıkan baronlar arasında imzalanan Magna Carta uz-laşısıdır (Ünal, 2021:175). Vergilendirme yetkisinin kullanımında dar anlam-da vergilendirme yetkisi ve geniş anlamda vergilendirme yetkisi olarak iki ana temel mevcuttur. Dar anlamda vergilendirme yetkisi; kişilerin ödeme güçle-rine göre kamusal malların ve hizmetlerin finansmanına katılmasıdır. Geniş anlamda vergilendirme yetkisi ise, dar anlamda vergilendirme yetkisine ek olarak devletin ulaşmak istediği çeşitli sosyoekonomik hedefler doğrultusun-da vergilendirme yetkisini kullanmasıdır. Devlet dar anlamda adalet, güvenlik ve diplomasi gibi tam kamusal malları ve hizmetleri vatandaşlarının hizmeti-ne sunarken toplum refahının da artmasını sağlayacak mal ve hizmetler için de faaliyetlerde bulunur. Bu faaliyetler de geniş anlamda vergilendirme yetkisi kapsamında değerlendirilmektedir.

Vergi kavramı üzerinde tarihin her döneminde teorik anlamda yoğun tartışmalar olmuş ve pratik manada bu tartışmaların yansımaları çok büyük öneme sahip olmuştur. İlk çağlarda, Roma İmparatorluğu'nun dağılmasının ana sebeplerinden birisi olarak halkın imparatorluğa olan saygısını ve güve-nini ortadan kaldıran vergiler öne sürülmektedir. Halkın üzerindeki bu aşırı vergi yükü devlet toplum arasındaki bağların kopmasında önemli bir aktör olmuştur. Roma imparatorluğunun çöküşünün ardından ortaya çıkan iki im-paratorluk olan Doğu ve Batı Roma İmparatorluklarından Doğu Roma'nın (Bizans, 330-1453) uzun bir süre ayakta kalmasının sebebinin de adil bir vergi sisteminin olduğu belirtilmektedir (Yalçın 1991:92-93). Bu adil vergi sistemi sayesinde güçlü ve etkili bir yaşam süren Doğu Roma İmparatorluğu tarihin en büyük devletlerinden sayılan Osmanlı İmparatorluğu'na bile uzunca bir süre direnmeyi başarmıştır.

Vergide adaletin sağlanması toplumdaki her bireyin devlete olan inancını ve güvenini sağlamlaştırmaktadır. Devlete inanmayan ve güvenmeyen bireylerin topluma olan bağlılığı da azalmaktadır. Ekonomik faaliyetleri gerçekleştirenler açısından da vergi adaletinin sağlanması üretime devam etme ve yeni yatırımları gerçekleştirme açısından bir teşvik haline gelecektir. Vergilemede adaletten uzaklaşıldığında ise tam tersi durumun gerçekleşmesi ihtimali doğmaktadır. Bu çalışmada Türkiye'nin gelir vergisi tarifesinin geçmişten günümüze değerlendirilmesi farklı ülke örnekleriyle kıyaslanarak yapılmıştır.

2.Vergilemenin Amaçları

Vergilerin ilk anda akla gelen ve en önemli amacı kamu giderlerinin finansmanının sağlanmasıdır. Bu amaç mali (fiskal) amaç olarak da adlandırılmaktadır. Devletin kamu hizmetlerini sunabilmesi için belli maliyetlere katılması gerekmektedir. Bu maliyetlerin de karşılanabilmesi vergiler ile mümkün olmaktadır. Devletin en azından varlığını sürdürebilmek adına güvenlik hizmetini sağlamak için asgari de olsa bir gider yapma zorunluluğu vardır (Erdem vd., 2013:88). Vergilemeye yalnızca mali amaç kapsamında değil başka amaçlar için de başvurulmaktadır.

Devletler geçmişten günümüze hem adil bir vergilemeyi gerçekleştirmek hem de konulan hedeflere ulaşmak adına vergilendirme yapmaya çalışmaktadır. Devletin vatandaşlarının ödeme güçlerini tam olarak bilmesi mümkün olseydi eğer götürü usulle vergilendirilmenin gerçekleştirilmesi yoluyla vergilemede adaletin tesis edilmesi mümkün olacaktı. Tek tek tüm bireylerin ödeme güçlerinin tespitinin mümkün olmaması sebebiyle devletler bazı göstergeleri temel alarak vergilendirme politikalarını oluşturmaktadırlar.

2.1.Mali Amaç

Mali amaç vergilemenin başlangıçta ortaya çıkan ve varlığını halen sürdüren geleneksel amacıdır. Bu amaç doğrultusunda vergiler kamu giderlerini karşılamak için alınmaktadır. Devlet sürekli olarak hizmetleri artan bir yapı olduğundan devletin giderleri de artış göstermektedir. Devlet bu artan hizmet yükünün altından kalkmak adına da mevcut vergi oranlarını yükseltmenin yanında yeni gelir kaynakları da yaratmaya çalışmaktadır. (Edizdoğan vd., 2013:146). Bu amaç kapsamında vergi gelirlerinin de kamu harcamalarındaki artış oranında artırılması gerekmektedir. Bu dengenin sağlanamaması halinde borçlanma yoluyla finansman sağlanması ilerleyen dönemlerde faiz yükünü de beraberinde getireceğinden daha büyük bir maliyet ortaya çıkabilecektir.

2.2.Ekonomik Amaç

Verginin temel fonksiyonu, öncelikle kamu giderlerini karşılamaktır. Fakat 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren ortaya çıkan ekonomik ve sosyal olaylar karşısında devlet vergileri yalnızca kamu giderlerini karşılamak amacıyla kullanılan bir gelir türünden ziyade bir politika aracı olarak kullanma-

ya başlamıştır. Verginin bu amaçlarla kullanılması ile devletin ekonomik ve sosyal hayat üzerinde önemli bir müdahale aracına sahip olduğunu söylemek mümkündür. Verginin ekstra- fiskal amaçları olarak da nitelendirilen bu ekonomik ve sosyal amaçlar, devlet anlayışında meydana gelen değişimlere paralel olarak önem kazanmıştır (Kırbaş 1991:4).

Vergilerin kullanılması sayesinde belirlenen hedefler doğrultusunda yatırımların, üretimin, tüketimin ve tasarrufların teşvik edilmesi ya da kısıtlanması mümkün olabilmektedir. Makro anlamda da ekonomik istikrarın sağlanması, üretim sürecinde tam kapasite kullanımına ulaşılmasının teşvik edilmesi gibi amaçların da gerçekleştirilebilmesine katkıda bulunulabilmektedir (Edizdoğan vd, 2013:147).

Vergi politikası, korunması ve geliştirilmesi amaçlanan alanlara yönelik olarak teşvikler sağlamak suretiyle destekleme sağlarken, gelişiminin önlenmesi amaçlanan alanlara da vergi oranlarının artırılması yahut ek mali yükümlülükler getirilmesiyle ket vurabilmektedir. Devletin ekonomiye yön verme amacı gütmesi vergi politikası sayesinde hayata geçmektedir. Belirlenen ekonomik hedefler doğrultusunda devlet vergileri teşvik edici ya da önleyici olarak aktif şekilde kullanmaktadır.

2.3.Sosyal Amaç

Devlet toplum refahını arttırmak adına ekonomik amaçların yanında sosyal amaçlara da ulaşmak istemektedir. Vergi politikaları da bu sosyal amaçları gerçekleştirilmesi adına sosyal politikaların oluşturulmasında önemli bir politika girdisidir. Sosyal devlet anlayışının hakim olduğu devletlerde, yönetim vergileri kullanmak suretiyle kamu hizmetlerinin maliyetlerini yatay ve dikey eşitlik kavramlarına uygun olmak üzere dağıtmaya çalışmaktadır (Akdoğan,2011:120).

Pozitif dışsallığa sahip olan malların üretiminin ve tüketiminin teşvik edilmesi, negatif dışsallığa sahip malların üretim ve tüketimlerinin de kısıtlanması yahut engellenmesi noktasında da vergiler ve diğer vergisel araçlar aktif olarak kullanılabilir. Temmuz 2023 tarihi itibarıyla bir paket sigaradaki vergi yükü %82,5'tir (Sputnik, 2023). Vergilerin bu şekilde kullanılması vergilemenin sosyal amacını açıkça ortaya koymaktadır.

3.Vergi Tarifeleri

Vergi borcunu hesaplayabilmek adına vergi matrahına belirli bir ölçüt uygulanması gerekmektedir. Bu ölçüt vergi tarifesi olarak adlandırılır. Matrah vergileme sürecinin temel öğelerinden biridir. Her vergi için tarifenin net olarak belirlenmesi ve ilan edilmesi gerekmektedir. Bir verginin mükellefi olan bireyin matrahı bilme hakkı mevcuttur. Vergiye dair düzenlemeler kural olarak kanunla yapılır fakat orana ilişkin düzenlemeler için idareye yine yasal çerçevede yetki verilebilmektedir. Türkiye Cumhuriyeti anayasası madde 73'e göre

Cumhurbaşkanı KDV oranlarında belirtilen sınırlar çerçevesinde değişiklik yapma hakkına sahiptir.

Vergi tarifeleri temel olarak spesifik (miktar esaslı) ve ad valorem (değer esaslı) olmak üzere iki çeşittir. Spesifik tarifeye göre vergi hesaplanırken adet, ağırlık, uzunluk gibi ölçütler kullanılırken, ad valorem tarifeye göre ise malın ya da hizmetin parasal değeri esas alınmaktadır.

Vergi tarifelerinde oranların yapısı değişkenlik göstermektedir. Oran bakımından 3 adet vergi tarifesi mevcuttur (Öztürk: 2013:132-133):

- Düz (Tek-Sabit) Oranlı Vergi Tarifesi
- Artan Oranlı (Progresif) Vergi Tarifesi
- Azalan Oranlı (Regresif) Vergi Tarifesi

Bir mükellefe ait vergi matrahı tek bir dilim şeklinde değil ise yani geliri çeşitli dilimlere ve dolayısıyla farklı dilimlerdeki farklı vergi oranlarına tabi oluyor ise her dilime denk düşen matraha o dilimdeki vergi oranı oranlanarak vergi borcuna ulaşılır. Bu durumda yükümlünün toplamda ödemiş olduğu verginin toplam matrahına oranı ortalama vergi oranı (OVO) olarak adlandırılır (Pehlivan,2014:106).

$$OVO = \frac{\text{Toplam Ödenen Vergi}}{\text{Matrah}}$$

Yine bir mükellefin ödemiş olduğu vergi miktarındaki değişimin vergi matrahındaki değişime oranına da marjinal vergi oranı (MVO) adı verilmektedir (Pehlivan,2014:1069).

$$MVO = \frac{\text{Ödenen Vergideki Değişim}}{\text{Matrahtaki Değişim}} = \frac{\Delta \text{Vergi}}{\Delta \text{Matrah}}$$

Marjinal vergi oranının yönüne göre tarifeler isimlendirilmektedir. Vergi tarifesinde eğer marjinal vergi oranı matrah arttıkça artıyorsa artan oranlı, sabit kalıyorsa düz oranlı ve azalıyorsa azalan oranlı tarife adı verilmektedir.

Mükellefin ödemiş olduğu toplam vergilerin, mükellefin toplam gelirine oranlanması sonucu da efektif vergi oranı (EVO) bulunur.

$$EVO = \frac{\text{Toplam Ödenen Vergi}}{\text{Toplam Gelir}}$$

Efektif vergi oranı elde edilen gelirin ne kadarının matraha dönüştüğüyle yakından ilişkilidir. Bireyin gelirinin ne kadar fazla kısmı matraha dönüşüyorsa efektif vergi oranı ortalama vergi oranına yaklaşır. Bireyin gelirinin matraha dönüşen kısmı azaldıkça da efektif vergi oranı ortalama vergi oranından uzaklaşır ve bu durumda da bireyin ödemiş olduğu vergi miktarı gelirinin daha düşük bir kısmına tekabül eder.

Ekonomi içerisindeki indirim, istisna, muafiyet, teşvik gibi tüm faktörlerin elde edilen vergiden düşülmesi sonucunda efektif vergi oranına ulaşmaktadır. Efektif vergi oranı kanuni oranları değil, fiili olarak ödenen vergi miktarını göstermektedir (Ünlükaplan ve Arısoy, 2010:2).

Yükseklik farkı bir vergi tarifesinde yer alan en düşük vergi oranıyla en yüksek vergi oranı arasındaki farktır. Yani ilk vergi dilimine uygulanan vergi oranı ile son vergi dilimine uygulanan vergi oranının büyük olanından küçük olanının çıkarılması sonucunda ortaya çıkan fark vergi tarifesindeki yükseklik farkını vermektedir. Uzunluk farkı ise bir vergi tarifesindeki ilk dilime isabet eden en düşük matrah ile en yüksek dilime isabet eden matrah arasındaki farktır (Köktaş, 2014:191).

3.1. Vergi Adaleti

Adil bir vergi sistemi herhangi bir toplumun değer yargılarına uygun adalet anlayışınca belirlenen vergi sistemine denmektedir. Adalet anlayışı toplumdan topluma, zamandan zamana değişkenlik gösterdiğinden, standart olarak adil bir vergi tipi ya da vergi sistemi mevcut değildir. Bu sebeple de adil bir vergi sistemini oluşturmak amacıyla yapılmak istenen tanımlamalar ve uygulamalar birer değer yargısı ve deneme olmaktan öte değildirler (Ergin, 1973:9).

Adâlet, genellikle, devletin tüm kararlarında olduğu gibi mali kararlarında da mutlak surette ayrılmaması gereken bir prensip olarak görülmüştür. Fakat adalet kavramının niteliği ve ifade ettiği anlam zamana ve mekana göre değişkenlik gösterebilmektedir. Bu sebeple de her toplumun değer yargılarına göre adalet anlayışları da değişkenlik göstermektedir. Vergi yükünün adil dağıtılması sorununa da beynelmilel bir çözüm sunmak bu sebeple zor bir uğraş olmuştur. Zaman içerisinde aynı toplum içerisinde bile değer yargılarında meydana gelen değişimler bir toplum için bile adil bir vergi yükü dağılımının tespitini zorlaştırmaktadır. Vergi sistemi bu sebeple dinamik bir yapıda inşa edilerek değişimlere hızlı şekilde ayak uydurabilir bir esnekliğe sahip olmalıdır.

Gelir dağılımı analizi yapılırken eşitlik ya da adalet kavramlarından hangisinin ön plana alındığına göre pozitif veya normatif değerlendirmeler yapılabilmektedir. Pozitif bir yaklaşım tarzı belirlendiği takdirde gelirin ne kadar eşit ya da eşitlikten uzak dağıldığı yönünde bir analiz yapılabilir. Bir gelir dağılımının ne kadar kabul edilebilir ya da adil olduğu araştırılıyor ise normatif bir yaklaşımın benimsenmesi gerekmektedir (Başoğlu vd, 2012: 2).

Vergi adaleti, verginin tarafsızlığı ve sosyo-ekonomik olarak düzenleyici olması olarak iki yönlü incelenmektedir. Verginin tarafsızlığı, vergilendirmenin ödeme gücü ilkesine göre olmasını, vergilerin düzenleyiciliği ise, sosyal adaleti sağlamak amacıyla bireyler arası servet ve gelir farklılıklarını gidermeyi ifade etmektedir. Verginin düzenleyici olması devletin vergi yükünü dağıtırken çeşitli vergisel düzenlemelere başvurmasıdır. Bu düzenlemelere bakıldığında: vergi reformları, vergi sisteminin dönemin ekonomik, mali, sosyal ve idari koşullara uyumlu hale getirilmesi, vergi kaçakçılığının önüne geçilmesi şeklindedir. Vergi mükellefi açısından da, adaletten uzak uygulamaların yürürlükten kaldırılması şeklinde olmaktadır (Akdoğan, 2011:150-151).

3.1.1. Vergi Adaleti Açısından Vergi İlkeleri

Vergi adaletinin sağlanması açısından ise vergi ilkeleri; genellik ilkesi, uygunluk ilkesi, açıklık ilkesi, belirlilik ilkesi ve eşitlik ilkesi olarak incelenebilir.

- **Genellik İlkesi:** Vergilemede genellik ilkesinin amacı ayırım gözetilmeksizin toplumdaki herkesin gelirine, servetine ya da harcamalarına göre vergi ödemesinin sağlanmasıdır.

- **Uygunluk İlkesi:** Mükellefin vergi ödemesi için maddi imkanlarının en uygun olduğu dönemde verginin tahsil edilmesidir. Uygunluk ilkesinin herkes açısından dikkate alınması pek kolay bir durum ne yazık ki değildir.

- **Açıklık İlkesi:** Vergi kanunlarının herkes tarafından kolaylıkla anlaşılabilen ve açık bir şekilde düzenlenmesini ifade etmektedir. Mükellef, kanunlara başvurduğunda tüm ödevlerini kolaylıkla yerine getirebilecek bilgiyi edinebilmelidir.

4. Seçme Ülkelerin Gelir Vergisi Tarifelerinin Karşılaştırılması

Seçilen ülke gelir tarifelerine bakıldığında her ülkenin kendi şartlarında tarife yapıları mevcuttur. Seçilen iki ülke açısından gelir tarifelerini karşılaştıracak olursak eğer;

Tablo 1. 2024 Fransa gelir vergi tarifesi (€)

Gelir Dilimleri	Vergi Oranı
11.294 €'ya kadar	0%
11.295 € - 28.797 € arası	%11
€28.798 - €82.341 arası	%30
€82.342 - €177.106 arası	%41
177.107 €'nin üzerinde	%45

Kaynak: Fransa Devlet Web Sitesi, 2024.

Fransa vergi sistemi 11.294 Euro'ya kadar kazancı vergi dışından bırakmıştır. Bu uygulama sayesinde bu sınıra kadar gelir elde eden kimseler gelir

vergiyi ödememektedirler. Bu uygulama düşük gelir düzeyine sahip kimsele-ri korumaya yönelik bir uygulamadır ve pozitif bir ayrımcılık sağlamaktadır. 28.797 Euro kazançtan sonra ise yüksek bir artış göze çarpmaktadır. %19'luk bir vergi oranı artışı söz konusu olmaktadır. Bu açıdan Fransa vergi tarifesi sert bir tarife olarak adlandırılabilir.

Tablo 2. Birleşik Krallık Gelir Vergisi Tarifesi 2024 (£)

	Vergilendirilebilir Gelir	Vergi Oranı
Özel İndirim	12.570'ye kadar	0%
Temel Oran	12.571'den 50.270'ye kadar	20%
Yüksek Oran	50.271'den 125.140'a kadar	40%
Ek Oran	125.140'tan fazlası	45%

Kaynak: Birleşik Krallık Devlet Web Sitesi, 2024.

Birleşik Krallık vergi tarifesi artan oranlı nitelikte bir vergi tarifesidir. İlk dilime uygulanan vergi oranının sıfır olması düşük gelirli kimseleri koruma amaçlı bir uygulamadır. İkinci gelir seviyesine denk düşen oran %20 iken üçüncü dilime geçildiğinde oran %40'a yükselmektedir. İlk dilimden ikinci dilime ve ikinci dilimden üçüncü dilime geçişteki artış oranının yüksekliği ikame etkisine yol açabilecektir. Birleşik Krallık gelir vergisi tarifesi genel anlamda basit bir yapıdadır.

Tablo 3. 2024 ABD Gelir Vergisi Tarifesi (\$)

Vergi Oranı	Bekarlar İçin	Beraber Beyanname Veren Evli Çiftler	Aile Reisleri İçin
10%	0'dan \$11.600'e kadar	0'dan 23.200'e kadar	0'dan 16.550'ye kadar
12%	11.600'den 47.150'ye kadar	23.200'den 94.300'e kadar	16.550'den 63.100'e kadar
22%	47.150'ten 100.525'e kadar	94.300'den 201.050'ye kadar	63.100'den 100.500'e kadar
24%	100.525'ten 191.950'ye kadar	201.050'den 383.900'e kadar	100.500'den 191.950'ye kadar
32%	191.950'den 243.725'e kadar	383.900'den 487.450'ye kadar	191.950'den 243.700'e kadar
35%	243.725'ten 609.350'ye kadar	487.450'den 731.200'e kadar	243.700'den 609.350'ye kadar
37%	609.350'den fazlası	731.200'den fazlası	609.350'den fazlası

Kaynak: Tax Foundation, 2024.

Amerika Birleşik Devletleri gelir vergisi tarifesine ilk bakıldığında çok karmaşık bir yapı gibi görünmektedir. ABD gelir vergisi tarifesinde subjektif özelliklere çok önem verilmekte ve herkesin ödeme gücüne ulaşılması adına

çaba sarf edilmektedir. Örneğin bekâr mükellefler ile evli mükellefler farklı şekilde vergilendirilmektedir. Bu açıdan ABD gelir vergisi tarifesi vergi adaletinin sağlanması noktasında başarılı sayılabilecek bir yapıya sahiptir.

5. Türk Vergi Sisteminin Adalet Açısından Değerlendirilmesi

Devlet elde etmek istediği geliri, vergilendirmeyi artan oranlı yapmak suretiyle elde etmeye çalışması ile marjinal gelire uygulanacak olan marjinal vergi oranında artan yönlü değişikliğe gitmiştir. Bu da yüksek vergi dilimlerinde daha yüksek vergi oranlarının uygulanmasını beraberinde getirmiştir. Bu durumda da yüksek gelir dilimindeki mükelleflerin hem marjinal vergi yükleri hem de ortalama vergi yüklerinde artış olmuştur (Karayılmazlar ve Güran, 2005:163).

Türk gelir vergisi tarifesi yıllar itibariyle çeşitli değişiklikler göstermiştir. Kanun koyucu gerek dönemin şartları gerekse de yenilik yapılması adına dönemler boyunca gelir vergisi tarifesi üzerinde çeşitli düzenlemeler yapmıştır. Tablo 7'de yıllar itibariyle 1950'den 2017'ye Türkiye gelir vergisi tarifeleri verilmiştir.

Tablo 4. Yıllar itibariyle 1950'den 2023'e Türkiye gelir vergisi tarifeleri

Yıllar	Dilim Sayısı	Artma Oranı	Uzunluk Farkı (000 TL)	İlk dilime uygulanan vergi oranı (%)	Son dilime uygulanan vergi oranı (%)	Yükseklik farkı
1950	7	-	-	15*	45*	30
1958	7	-	-	15	60	45
1961	7	10,10,10,10,10,10	215	10	70	60
1963-1980	10	5,5,5,10,10,10,5,5,3	282,5	10	68	58
1981	6	5,5,10,10,5	9.000	40	75	35
1985	6	5,8,10,10,5	9.000	25	63	38
1986	6	5,5,5,5,5	45.000	25	50	25
1990	6	5,5,5,5,5	120.000	25	50	25
1994	7	5,5,5,5,5	2.325.000	25	55	30
1995	7	5,5,5,5,5	4.830.000	25	55	30
1998	6	5,5,5,5,5	15.000.000	20	45	25
2000	6	5,5,5,5,5	60.000.000	15	40	25

2001	6	5,5,5,5,5	67.200.000	15	40	25
2005	5	5,5,5,5,5	71.400**	15	35	20
2006	4	5,7,8	33.000	15	35	20
2012	4	5,7,8	48.000	15	35	20
2013	4	5,7,8	49.300	15	35	20
2014	4	5,7,8	49.000	15	35	20
2015	4	5,7,8	54.000	15	35	20
2019	4	5,7,8,5	482.000	15	40	25
2020	4	5,7,8,5	578.000	15	40	25
2022	5	5,7,8,5	848.000	15	40	25
2023	5	5,7,8,5	1.830.000	15	40	25

* Söz konusu oranlar bekâr mükellefler için % 5 arttırılarak uygulanmıştır.

** Türk Lirasından 2005 itibariyle altı sıfır atılmıştır.

Kaynak: Yılmaz, 2006: 255-257 ve Gelir İdaresi Başkanlığı verilerinden derlenmiştir.

Vergi tarifesinde dilim sayısının fazla olması vergilendirme yapılırken işlemleri karmaşıktırıcı bir etki yapsa da adaletin sağlanması noktasında büyük öneme sahiptir. Marjinal vergi oranlarının düşürülmesi bireylerin çalışmaya olan şevkini arttıracaktır. Bu açıdan dilim sayısının fazla olması önemli bir adalet faktörüdür. Vergi oranlarındaki artış oranları da artan oranlılığın şiddetini belirleme noktasında önemlidir ve artan oranlılığın dikleşmesi maruz kalınan efektif vergi oranını arttıracaktır.

Dilim sayısının fazlalığı kişilerin ödeme gücüne ulaşılmasında önemli bir faktör olarak karşımıza çıkmaktadır. Artış oranlarının mümkün olduğunca düşük tutulması gelir artışına bağlı olarak kişilerin maruz kaldığı marjinal vergi oranlarını da düşürerek gelir etkisi meydana getirecektir.

Tablo 5. 2024 Yılı Türkiye Gelir Vergisi Tarifesi

110.000 TL'ye kadar	% 15
230.000 TL'nin 110.000 TL'si için 16.500 TL, fazlası	% 20
580.000 TL'nin 230.000 TL'si için 40.500 TL (ücret gelirlerinde 870.000 TL'nin 230.000 TL'si için 40.500 TL), fazlası	% 27

3.000.000 TL'nin 580.000 TL'si için 135.000 TL, (ücret gelirlerinde 3.000.000 TL'nin 870.000 TL'si için 213.300 TL), fazlası	% 35
3.000.000 TL'den fazlasının 3.000.000 TL'si için 982.000 TL, (ücret gelirlerinde 3.000.000 TL'den fazlasının 3.000.000 TL'si için 958.800 TL), fazlası	% 40

Kaynak: Gelir İdaresi Başkanlığı, 2024.

Tabloda 2024 yılı itibariyle Türkiye Gelir Vergisi Tarifesi yer almaktadır. Türk tarifesine göre ilk seviyeye gelir vergisi uygulanmaktadır. Bu açıdan ilk dilime vergi uygulamayan diğer ülkelerden ayrılmaktadır. Bu açıdan düşük gelirli pozitif bir ayrıma tabi tutulmamaktadır. Ocak 2022'de işçi, memur tüm çalışanların kazançlarının asgari ücrete kadar olan kısmı gelir, damga vergisinden istisna tutulmuş ve bu da gelir dağılımında iyi yönde düzenleyici bir etkiye sahip olmuştur.

Gelir vergisi tarifesindeki dilim sayısı mevcut durumda 5'tür. Dilim sayısının artırılması sayesinde yatay ve dikey adaletin sağlanabilmesi adına olumlu bir uygulama olacaktır. Artış oranlarının yüksek olmaması da bireylerin üst dilime geçmemek adına yasa dışı işlemlere başvurma eğilimlerini azaltıcı bir etkiye sahip olacaktır.

Vergi tarifesinde ücret gelirlerine denk düşen matrahın diğer gelir unsurlarından farklı şekilde vergilendirilmesi yani ayırma prensibinin uygulanması vergi tarifesinin adaleti sağlaması adına olumlu bir uygulama olarak karşımıza çıkmaktadır.

Toplumdaki gelir eşitsizliğinin tezahürlerinden olan yüksek gelirli kesimin kazançlarına uygulanacak olan üst vergi diliminin oranı da önem arz etmektedir. Tarifedeki oranların belirlenmesi noktasında her ne kadar bilimsel araştırmalar ve tahminlere başvurulsa da yetki yasama organındadır. Bu oranların belirlenmesi hem kişilerin çalışma yani gelir elde istekleri üzerinde etkili olacak hem de ekonominin geneli üzerinde etki sahibi olacaktır. Üst gelir dilimine uygulanacak olan oranın çok yüksek olması sebebiyle mükellefler gelir elde etmek istemeyecek, kayıt dışına yönelebilecek ya da gelirlerini yurt dışına çıkarmak gibi yollara başvurabileceklerdir. Bu oranın gereğinden düşük belirlenmesi durumunda ise dikey adaletin sağlanması tehlikeye girecektir.

Oranların optimalitesi vergi gelirlerini de etkileyeceğinden sunulacak olan kamu hizmetlerini de etkileyecektir. Kamu hizmetlerinin genel olarak toplumun geniş kısmını oluşturan düşük gelirli tabakaya yönelik olduğu göz önüne alındığında dolaylı olarak bölüşümde adaletin sağlanması noktasında kamu harcamalarının da önemli bir fonksiyonu olduğu sonucuna ulaşılabilmektedir.

Türkiye Gelir Vergisi Tarifesi mevcut yapısıyla pek çok talebe cevap verebilecek durumda olmasına rağmen vergilemede adaletin sağlanması adına

bazı düzenlemelere de açık bir konumdadır. Sporculara yönelik olarak uygulanan düz oranlı tarifenin kaldırılarak yerine artan oranlı tarifenin uygulanmaya başlanması vergi adaletinin sağlanması adına önemli bir uygulama olacaktır.

Modern vergi sistemlerinde gelir üzerinden alınan vergiler ana hasılat kalemi iken Türkiye’de harcamalar üzerinden alınan vergiler ana hasılat kalemi niteliğindedir. Bu açıdan vergi gelirleri tahsilatının gelir üzerinden yapılmasına yönelik düzenlemelerin yapılması ve tüm mükelleflerin beyanname vererek kendi kişisel durumlarına göre vergilerini ödemeleri vergi adaletinin sağlanması adına belki de en önemli uygulama olacaktır.

Tablo . Fiyat Endeksi (Tüketici Fiyatları) (2003=100)

	TÜFE (Yıllık % Değişim)	TÜFE (Aylık % Değişim)
03-2021	16.19	1.08
06-2021	17.53	1.94
09-2021	19.58	1.25
12-2021	36.08	13.58
03-2022	61.14	5.46
06-2022	78.62	4.95
09-2022	83.45	3.08
12-2022	64.27	1.18
03-2023	50.51	2.29
06-2023	38.21	3.92
09-2023	61.53	4.75
12-2023	64.77	2.93
03-2024	68.50	3.16
06-2024	71.60	1.64
09-2024	49.38	2.97
11-2024	47.09	2.24

Kaynak: Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası, 2024.

Enflasyonist dönemlerde artan oranlı tarifeye göre vergilendirme yapılan bir ekonomide enflasyon sebebiyle artan gelirler sebebiyle bireylerin üst vergi dilimlerine kayması mali sürüklenme olarak adlandırılmaktadır (Edizdoğan vd. 2013:219). Bireylerin gelirlerinde reel olarak bir iyileşme olmamasına rağmen vergilendirmede üst dilime geçmeleri nedeniyle daha fazla vergi ödemeleri refahlarını azaltıcı bir etki yapacaktır. Tabloda Türkiye’nin 2021 başından itibaren enflasyon oranları yer almaktadır. Özellikle 2022 yılı yüksek enflasyon süreciyle geçmiştir. 2023 yılında da enflasyonda bir miktar gevşeme olsa da halen enflasyonist süreç devam etmektedir. 2024 yılının ilk yarısında enflas-

yon %71.6 ile son dönemdeki en yüksek seviyelerden birine ulaşmıştır. Gelir vergisi dilimlerinin belirlenmesinde bu sürecin dikkate alınması önem arz etmektedir.

6. Sonuç

Ekonominin işleyişinde en büyük aktörlerden birisi olan devletin piyasaya müdahale araçlarından birisi olan vergiler ekonomik aktörlerin kararlarını önemli düzeyde etkilemektedir. Devlet çeşitli araçlar kullanarak ekonomiye müdahale etmektedir. Bu müdahale araçlarının en önemlilerinden birisi de vergilerdir. Devlet teşvik etmek istediği ya da önünü kesmek istediği uygulamalara vergiler yoluyla müdahale edebilmektedir.

Vergi yükünün adil bir şekilde bireylerin üzerine dağıtılmasını amaçlayan adil bir vergi sisteminde; vergi yükünü toplumun hangi kesiminin sırtlanacağı, bireylerin subjektif durumlarının ne ölçüde dikkate alınacağı, devletin hangi amaçları gerçekleştirmek isteyeceği gibi konuların saptanması büyük önem taşımaktadır. Adalet kavramının zamanlar ve mekanlar arası değişkenliği uzun bir dönemi kapsayacak adil bir vergi sisteminin oluşturulmasını zorlaştırmaktadır. Bu zorluğa rağmen olabilecek en yüksek toplum refahını gerçekleştirebilecek bir sistemi oluşturmak devletin en önemli görevlerindedir.

Vergi yükünün toplumun değişik kesimlerine olabildiğince adaletli dağıtılmasının sağlanması bireylerin sisteme olan güvenlerini de artıracığından vergi kaçırma gibi yasadışı yollara yönelim de azalabilecektir. Adaletten uzaklaşılması halinde ise kayıt dışı ekonominin oluşumu, vergi bilinci ve vergi ahlakının zayıflaması da sistemi başarısızlığa itebilecektir.

Vergi tarifesinin yapısı vergilemede adalet ilkesini etkileyen başat faktörler arasındadır. Tarife yapısı bireylerin vergi ödeme davranışlarını doğrudan etkilediğinden tarife yapısının oluşturulması noktasındaki yaklaşımlar vergi adaletini de etkilemektedir.

Sınıf usulü tarifeler sebebiyle bireylerin bir üst sınıfa geçtiklerinde marjinal vergi oranı sebebiyle maruz kaldıkları vergi yükü artışı vergilemede adaleti zedeleyici önemli bir unsurdur. Bu açıdan vergi adaletinin sağlanmasında dilim usulü vergileme yapılması daha uygun gözükmektedir.

Vergilemede adaleti gerçekleştirmek adına kişisel durumların dikkate alınması da çok büyük önem arz etmektedir. Kişisel durumların göz önüne alınması sayesinde bireylerin ödeyecekleri vergi de bu doğrultuda şekillenecektir ve bu da adaleti sağlayıcı bir faktör olarak karışımıza çıkacaktır.

KAYNAKÇA

- Akdoğan, A. (2011). *Kamu Maliyesi*, Gazi Kitabevi, Ankara.
- Arsan, Ü. (1975). *Vergi yükü üzerinde bir inceleme*. Ankara Üniversitesi.
- Başoğlu, U. Ölmezogulları N. Parasız İ. (2012). *Gelir Bölüşümü Teori ve Politika*. 2. Baskı. Bursa: Ekin Kitabevi
- Birleşik Krallık Devlet Web Sitesi (2024). Gelir Vergisi Oranları, <https://www.gov.uk/income-tax-rates> . (Erişim Tarihi: 05.10.2024)
- Edizdoğan N., Çetinkaya Ö., Gümüş E. (2013). *Kamu Maliyesi*, Bursa.
- Eğilmez, M. (2010). *Makro Ekonomi, Türkiye'den Örneklerle*. 2. Baskı. Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Ergin, F. (1973). *Ak İktisat Ansiklopedisi*, Ak Yayınları, İstanbul.
- Fransa Devlet Web Sitesi, (2024). Para, Vergiler ve Tüketim, <https://www.service-public.fr/particuliers/vosdroits/F1419?lang=en>.
- Gelir İdaresi Başkanlığı (2024). Yararlı Bilgiler, <https://www.gib.gov.tr/yararli-bilgiler>. (Erişim Tarihi: 05.10.2024)
- Kırbaş, S. (1990). “Çeşitli Yönleriyle Vergileme ve Türk Vergi Sistemi.” *Sayıştay Dergisi*, 3.
- Köktaş A. M. (2014). *Asafname Maliye Ders Notları*, Yediiklim Yayınları, Ankara.
- Mevzuat Dergisi, <https://www.mevzuatdergisi.com/pratik/03.htm>.
- Öztürk, N. (2013). *Kamu Maliyesi*. Ekin Basım Yayın, Bursa.
- Pehlivan, O. (2014). *Kamu Maliyesi*. Celepler Matbaacılık, Trabzon.
- Ricardo, D. (2014). *Siyasal İktisadın ve Vergilendirmenin İlkeleri*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Sputnik (2023). “KDV artışı sigarada vergi yükünü yüzde 82.5'e çıkardı: 'Paketine 5 lira zam yolda'”, <https://sputniknews.com.tr/20230709/kdv-artisi-sigarada-vergi-yukunu-yuzde-825e-cikardi-paketine-5-lira-zam-yolda-1073343217.html>.
- Tax Foundation (2024). 2024 Tax Brackets, <https://taxfoundation.org/data/all/federal/2024-tax-brackets/>.
- Türk, İ. (2010). *Kamu Maliyesi (8. Bası)*. Ankara: Turhan Kitabevi.
- Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (2024). Tüketici Fiyatları, <https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/TR/TCMB+TR/Main+Menu/Istatistikler/Enflasyon+Verileri/Tuketeci+Fiyatlari>.
- Ünal, S. (2020). Magna Carta'da Monarşinin Sınırlanması. *Journal of History School*, 50, 175-203.
- Ünlükaplan, İ., & Arisoy, İ. (2010). *Türkiye Ekonomisi için Efektif Vergi Oranlarının Hesaplanması* (No. 2010/9). Discussion Paper, Turkish Economic Association.

- Yalçın, A. (1991). *İktisadi Doktrinler ve Sistemler Tarihi*, Aydoğdu Ofset: Ankara.
- Yılmaz, G. A. (2006). Türkiye'de gelir vergisi tarifesinde meydana gelen değişikliklerin vergilendirmede adalet ilkesi bakımından değerlendirilmesi. *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 21(1), 239-268.